3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1991

YU ISSN 0350 – 4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja 1991.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 300,00 dinara.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:
30101-620-16
012101-2330418628

Cijena ovoga broja: 50,00 dinara.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:
30101-620-16
2424091010

Tisak: GP »Tipografija« Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 3 **ZAGREB, svibanj–lipanj 1991.** **GOD. XXIV**

Radovan GRGEC

Uz rub (76)

U posljednje vrijeme kod nas se mnogo raspravlja o uvođenju vjeronauka, odnosno religijske ili religiozne kulture u škole, o mogućnosti koordinacije župskog i školskog vjeronauka, o odgovarajućim priručnicima, metodama, planovima, programima itd. Pritom se opravdano ističe razlika između pridjeva »religijski« i »religiozni«. Međutim, od svih tih teoretiziranja neće vjerojatno biti mnogo konkretne koristi ako se ne bude uzimala u obzir naša konkretna situacija, tj. ozračje dekristijanizacije i sekularizma u kojemu živimo.

Smatramo da bi problem trebalo početi rješavati od onoga što je najvažnije i najteže te se ozbiljno zapitati kako to ozračje *rekristijanizirati*, kako *reevangelizirati* pojedince i obitelji. Valja, dakle, najprije evangelizirati ili ponovno evangelizirati odrasle, katehizirati ih i *rekatehizirati*. Na to je jamačno mislio i sv. *Pavao*, govoreći o tom kako ga je Gospodin poslao najprije evangelizirati, a ne krstiti pogane. HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), objavljujući nedavno kratke katekizme za odrasle, nakon kapitalnog djela »Nauka Kristova«, želi također »rekatehizirati« one koji, iako živeći u paganiziranom i desakraliziranom ozračju, treba da evangeliziraju i katehiziraju svoju djecu (*Josip Jakšić*: Pravednik živi od vjere – 1. izdanje, *Marijan Radanović*: Put, istina i život – ponovljeno i popravljeno izdanje).

Bez vjere kod odraslih i u obiteljima, sva slavljenja sakramenata inicijacije, kako god svečana i »slavna« izgledala razdraganim sudionicima i gledaocima, često su i posljednji kontakti s vjerom i vjerskim službenicima. Ostaju tek fotografije prve pričesti ili potvrde kao blijeda uspomena na nešto maglovito daleko.

Odrasle kao i djecu valja (ponovno) upoznati s evanđeoskom porukom, s

Kristovim životom, s Božjim zapovijedima, s konkretnim vjerskim i moralnim istinama, sa stvarnošću grijeha i milosti. Nije to samo pitanje odgoja nego i obrazovanja, religijske i religiozne kulture. Kao i u ostalim školskim predmetima učenje obrazaca i paradigama ne smije se »izbaciti iz naoružanja«. Konačno, i »Očenaš« je jedan od takvih »obrazaca«, koje dijete nauči najprije napamet i bez razumijevanja sadržaja. Nije to nikakva smetnja »interdisciplinarnom« ni »interkonfesionalnom« obrazovanju. »Nocionalno« usvajanje nekih znanja ne znači ujedno i njihovo prihvaćanje srcem i umom. »Dezideologizirano« predavanje »vjeronauka« ili »etike« u školi nije kontrarno nego komplementarno »inicijaciji« i »reinicijaciji« u župama i u vjerskim zajednicama.

Pitamo se zašto bi oni koji se obrazuju morali razlikovati Junonu od Dijane, Atlasa od Ajanta i sl., a ne razlikovati Matiju od Mateja ili Blagovijest od Bezgrešnog začeća. Na jednom od »Bekićevih razgovora« četvrtkom na radiju se netko od slušatelja zgražao kako vjernici mogu vjerovati da je Isus začet 8. XII., a rodio se već 25. XII., a ni jedan od prisutnih »eksperata« nije mu znao reći da 8. XII. slavimo Marijino začeće, dakle točno devet mjeseci prije Rođenja Marijina ili Male Gospe (8. IX.), dok Isusovo začeće slavimo na Blagovijest (25.III.), dakle točno devet mjeseci prije blagdana Isusova rođenja (25. XII.). Svi tada prisutni u zagrebačkom studiju zaslužili bi »jedinicu« iz predmeta »religijska kultura«, ali i iz opće naobrazbe.

Za nas je, međutim, važnija »religiozna kultura« tj. kultura koja karakterizira religiozne ljude, pa prema tome i kršćanske vjernike. Stjecanje religiozne kulture možda je i odgovor na pitanje kako koordinirati i »sinhronizirati« vjeronauk u školi i u župskoj zajednici. Bit se religiozne kulture za kršćanina nalazi, kako smo već pisali, u evanđeoskoj poruci Govora na gori. Ljubav i pravdu, samilost i solidarnost, koju na temelju te poruke propovijedamo, valja provesti u djelo.To je kultura srca bez koje bešćutni i bezdušni ljudi, kako god bili obrazovani i »inteligentni«, za kršćanina ne mogu biti ni kulturni ni inteligentni u pravom smislu te riječi. Evanđeoska poruka vjerojatno je u tom smislu i najrevolucionarnija poruka svijetu u kojemu se, usprkos sve brojnijim deklaracijama o ljudskim pravima i slobodama, o dostojanstvu i jednakopravnosti, maleni, slabi, stari ili još nerođeni, neuki i siromašni ubijaju ili eksploatiraju od jačih, snalažljivijih i bezdušnijih možda više nego ikada. Naravno da se u takvom svijetu ljudi cijene po onom što imaju, a ne po onom što jesu. Stoga je evanđeoska ljestvica vrednota u očima mudrih ovoga svijeta veća ludost ili sablazan nego što je to bila ikada prije.

Kao i obnova kršćanskoga življenja i vjerovanja u obiteljima i župskim zajednicama, i uvođenje vjeronauka u škole, na način prikladan našim prilikama, jedan je od puteva unošenja evanđeoskoga »kvasca« i religiozne kulture u javni život, kontaminiran sekularizmom, praktičnim ili teoretskim ateizmom, vjerskom ravnodušnošću i ignorancijom. Naše društvo, ogrezlo u

»zemaljštini«, kao da vapi za »dodatkom duše«, kako bi to rekao *Bergson*, za izgubljenom dimenzijom religioznosti i transcendencije, za slobodom djece Božje, o kojoj nam govori Evanđelje *Isusa Krista*. Čežnja je to, zapravo, za ostvarenjem evanđeoske poruke blaženstava i mira, poruke ljubavi i milosrđa, pravde i solidarnosti. S tom porukom valja upoznati i odrasle, koji su je zaboravili ili je još nisu čuli, i djecu, koja, poučena od roditelja, počinju više-manje nesvjesno tepati riječi Očenaša, da bi, došavši razumu, shvatila i prihvatila njegov smisao.

* * *

Na nedavno održanom kardinalskom summitu u Rimu kardinal *Ratzinger* jasnim je riječima osudio suvremeno društvo, koje, zalažući se riječima za ljudska prava i slobode, praktički ugrožava živote najslabijih i najnezaštićenijih, kao što su to npr. nemoćni starci ili još nerođena a začeta djeca. U ime nekakvog napretka, a zapravo bezdušne »standardolatrije« i konzumističkog utilitarizma, promiče se društveno-pravni sustav koji sve više nalikuje »dogovoru jakih protiv slabih«. Osudio je ne samo praksu pobačaja nego i razne oblike genetskog inženjeringa, pa čak i »fivet« (laboratorijsku oplodnju), kao i feminizam, koji ženu podjarmljuje više nego je emancipira.

Naše je suvremeno društvo, kako reče *Lipovetski*, obilježeno individualizmom narcisoidnog i hedonističkoga tipa. Stoga *René Coste* traži obnovu teologije i pastorala Blaženstava, koja su navještaj istinske sreće i procvata ljudske osobnosti. S toga stanovišta i moral kršćanske seksualnosti nije nipošto reakcionaran, kako bi to htjeli dokazati i neki suvremeni teolozi, nego izraz autentične etičnosti, nesebičnosti i plemenitosti. Ta etika vodi računa o malenima, siromašnima i onima koje na različite načine eksploatiraju veliki, bogati i moćni.

Prije sto godina papa *Leon XIII.* objavio je socijalnu encikliku »Rerum novarum«. Kršćanska socijalna nauka, kao i kršćanska etika, ne osuđuje samo bezbožni komunizam nego i bezdušni kapitalizam. Prema *Biandisovim* riječima solidarnost je ime za etiku sutrašnjice. Bez solidarnosti, društvene pravde i karitativnog djelovanja nema pravog napretka ni blagostanja za čovječanstvo u cjelini. Pošto smo se uvjerili kako tzv. planirana ili dirigirana ekonomija, ne vodeći računa o osobnoj inicijativi i odgovornosti, ne može dostići standard i blagostanje kapitalističkih zemalja, počeli smo svi odreda hvaliti tzv. tržišnu ekonomiju, koja, doduše, donosi blagostanje i bogatstvo nekolicini, ali isključuje iz utakmice sve koji su »konkurentno nesposobni«. To su upravo oni kojima je potrebna »etička ekonomija« ili »ekonomska etika«, o kojoj smo pisali u br. 6/90 našega časopisa, oni kojima je potrebna društvena zaštita, naše razumijevanje i sućut. Uostalom, bijeda, diskriminacija i nezaposlenost ne pogađaju prvenstveno »neradnike« i »trutove«.

Onaj koji je rekao: »Žao mi je naroda« i »Dođite k meni svi koji ste umorni i opterećeni!«, mislio je na siromašne, gladne, malene, nemoćne, bespomoćne, stare, bolesne, nesretne, ucviljene, progonjene i prezrene, dakle prvenstveno na one na koje moćnici i bogataši redovito zaboravljaju. Svi diskriminirani na ovaj ili onaj način posebni su miljenici njegova Srca. Njima je više nego ikome potrebna naša samilost i solidarnost.

I naša domovina Hrvatska našla se u zaista teškoj ekonomskoj i političkoj situaciji upravo sada kada smo mislili da smo kao nacija postigli željeni cilj. I u Hrvatskoj ima sve više siromašnih, nezaposlenih, ugroženih. Potreba *pokreta hrvatske solidarnosti* iz dana u dan sve je veća, kao i potreba sloge i zajedništva.

S druge strane, boli nas nerazumijevanje i nepoznavanje naših prilika sa strane »velikih«, kojima je stalo u prvom redu do njihovih političkih i ekonomskih interesa, a ne do Hrvatske. Svi oni, manje-više, kao i američki predsjednik *Bush*, govore o jedinstvenoj Jugoslaviji a ne o raskomadanoj Hrvatskoj. Kao što smo istaknuli u br. 1/91, najviše nas bole dezinformacije katoličke inozemne štampe. Francuski »La Croix« u tom prednjači. Njegova je dopisnica *Béatrice Toulon* nedavno i *Blagoja Adžića* proglasila Hrvatom, a broj od 7-8. IV. 1991. posvećuje gotovo čitavu stranicu pregledu *srpsko-hrvatske književnosti (Crnjanski, Selenić, Aćimović* itd.), kao što je svojedobno *Pierre de Calan* pisao o srpsko-hrvatskom jeziku i narodu, dok talijanski katolički tisak piše kako oduševljene mase u Beogradu skandiraju *Draškoviću* deminutivom (sic!) njegova imena: »Vuče, vuče!«, a bečki list »Die Furche« od 11. IV. 1991. ponavlja odavno demantirane brojke o srpskim žrtvama u II. svjetskom ratu.

Usprkos svemu tome, mi i kao nacija, a ne samo kao pojedinci, želimo postići slobodu, afirmaciju i sreću. Želimo obavijestiti svjetsku javnost o situaciji u Hrvatskoj, boriti se protiv nepoznavanja i nerazumijevanja te situacije, koje »veliki« stalno pokazuju, želimo pravedni mir i socijalnu pravdu za sve slojeve hrvatskog pučanstva. Ta želja i borba naše je pravo i dužnost, bez obzira na to jesmo li katolici ili pripadnici drugih religija, vjernici ili bezvjerci.

* * *

Međutim, sreće i afirmacije naroda nema bez sreće i afirmacije pojedinaca. *Pascal* je svojedobno pisao: »Svi ljudi žele biti sretni.« Traganje za srećom bila je i tema posljednjega sastanka Papinskog vijeća za dijalog s bezvjercima, koje je pod predsjedništvom kardinala *Pouparda* od 13. III. do 16. III. 1991. zasjedalo u Rimu. Zaključili su da je traganje za srećom osnovno ljudsko iskustvo, zajedničko vjernicima i bezvjercima.

Prije 40 godina umro je francuski književnik i nobelovac *André Gide*, o čijem smo traganju za srećom pisali opširno u »Maruliću«, br. 3/72 (R. Grgec: Gideovo traganje za srećom, str. 20-29).

Obrazovani i neuki, bogati i siromašni, optimisti i desperadosi, elite i mase, vjernici i bezvjerci, svi oni, svatko na svoj način, traže izgubljeni raj i sreću, na ovom ili na onom svijetu, u duhovnoj slobodi ili u ekonomskom blagostanju, u užicima ili u afirmaciji vlastite osobnosti, u slobodi od nečega ili u slobodi za nešto.

Pritom se oni skromniji zadovoljavaju i mrvicama što padaju s trpeze bogatih i »velikih«. Mali crnci, naprimjer, u najsiromašnijim krajevima Afrike, makar su i gladni, pjevaju, plešu i sjaju od sreće, dok su veliki magnati nezadovoljni i enormnim profitima ako ovi nisu po njihovoj želji i mjeri. Čak i oni najrazočaraniji traže na svoj način sreću, makar i u uništavilu. Takav je bio i veliki engleski romanopisac *Graham Greene* prije obraćenja na katolicizam. Nedavno je umro u Švicarskoj u 86. godini života, vrativši se, kako se čini, agnosticizmu svoje mladosti. Gotovo istodobno u Švicarskoj je umro u 79. godini života i dramski pisac *Max Frisch*, koji o ozbiljnim stvarima nije govorio cinički, kako je to ponekad običavao Greene, nego s blagim humorom.

Tražeći sreću i istinu, i Greene i Gide bili su neko vrijeme članovi komunističke partije, ali su se brzo razočarali. Još uvijek neki neupućeni smatraju jednoga i drugoga kršćanskim piscima premda Gide to nikada nije bio, a Greene je zahtijevao da ga se tako ne naziva jer je samo »katolik koji piše romane a ne katolički romanopisac«. To su isto tako isticali i *Heinrich Böll* i *François Mauriac*, koji je od najranije mladosti istinski nastojao da bude katolik i svojim književnim djelom i svojim životom.

Na svoj način tragao je za istinom i srećom *Ante Ciliga*, nekada jedna od najuglednijih ličnosti Kominterne, kojega je *Antun Bonifačić* uzeo djelomično kao model za lik Konrada Kurševića u »Mladicama«, o čemu sam pisao u »Maruliću«, br. 5/88. Prešavši devedesetu godinu života, konačno se vratio Hrvatskoj, gdje živi u jednom staračkom domu i gdje je nedavno objavio svoj testament. Ove sam godine imao prilike dva puta s njime razgovarati. Nekada lucidni a sada slijepi vizionar pričao je s oduševljenjem o tom svom traganju kroz Staljinove univerzitete i logore, preko Jasenovca i poratne emigracije do doma u Klaićevoj ulici. Pričao je o intelektualnim zanosima mladosti, o svojoj Istri, o eventualnoj provenijenciji svojega imena čak od Teodorika, kralja Istočnih Gota, o Platonu i Aristotelu, Augustinu i Hegelu, o isusovcima i franjevcima. Zadivio me svojom erudicijom i svježinom uma u tako visokoj starosti.

Mnogi su Hrvati, u potrazi za kruhom i egzistencijalnom sigurnošću, ali i u potrazi za slobodom, istinom i srećom, pošli u daleki svijet i prošli mnoge zemlje globusa, da bi i opet došli u svoju domovinu da tu žive, djeluju i umru. Ta domovina bi trebala da im pruži ono za čim čezne svaki čovjek: slobodu i sreću. Može li to Hrvatska? Na nama je da se za to borimo.

Pismo hrvatskim svecima u tuđini

Pošli ste za svojim narodom
poslije krbavskoga razboja
na put bez povratka
u tuđinu nepovratninu
Mississauga Chicago Quique Oruro Punta Arenas
Muntimitar Cochabamba Buenos Aires Sao Paolo
Anchorage i Perth Wellington i Johannesburg
mjesta nam ovdje nepoznata
ime im ne znamo izgovoriti
Sveti Nikola Taviliću
Sveti Leopolde Bogdane Mandiću a i ti Sveti Vlaho
otišli ste za svojim narodom među poskoke i piranhe
među drače i zvijeri u močvare i snjegove
i tamo gdje je vrag rekao laku noć
vratite o natrag se sveci
na čelu svog naroda iseljena
sa svih kontinenata svijeta
dovedite ga u Hrvatsku
da ponovno zapali vatru na ognjištu koja se ugasila
da napuni zemlju koja sve više opustinjuje
da popravi plotove oko napuštenih domova
jer će se u njih useliti oni
koji su taj narod otjerali
gologa i bosoga gladnoga i žednoga
u gluhu ravnodušnost svijeta

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. JERONIMA
(SV. ĆIRILA I METODA)

2. V. 1991 – dr. Tomo Vereš: Prošlost i budućnost enciklike »Rerum novarum«
16. V. 1991 – Tomislav Vuković: Mozaik izdaje
23. V. 1991 – Mladen Švab: 90. obljetnica rođenja enciklopediste dr. Mate Ujevića
6. VI. 1991 – vlč. Josip Jakšić: Pravednik živi od vjere
13. VI. 1991 – Razgovor o »Zlatnoj knjizi hrvatskog pjesništva« Vlatka Pavletića

Terezija LETINIĆ CIGLENEČKI

Susreti

Na ulici bezbroj ljudi
svaki ima svoju stazu
dal' je staza tvrda meka
vidi im se na obrazu
svatko nosi svoje lice
rasplakano i bez suza
izranjeno i bez trnja
zasjenjeno bez oblaka
ushićeno
zapretano
rascvjetano
usred zime
svako ljudsko lice nosi
ispisano svoje ime

Ante KADIĆ

»Ispit savjesti« Tina Ujevića

Kako je teško biti slab,
kako je teško biti sâm,
i biti star, a biti mlad...

O Tinu Ujeviću mnogo se pisalo i sigurno će se pisati ove godine, prigodom stogodišnjice njegova rođenja. Dok se o njegovom pjesništvu većina slaže, smatrajući ga jednim od naših vrhunskih književnika, neki su se previše zaustavljali na njegovom životu, naizgled punom kontradikcija i tobože naglih preokreta. U nekim člancima Ujević je bio prikazan kao pijanac ili duhovit čovjek, koji je kao iz rukava sipao šale i zajedljive primjedbe; u tim osvrtima bilo je malo ili ništa rečeno o izuzetnom značenju njegova pjesništva.

Kako da se ne složimo s Vlatkom Pavletićem, koji je u svom zanimljivom ogledu »Kaos na pragu idealnoga«, pisanom za Tinova života (1951), istaknuo: »Pisati o Tinovim noćnim pustolovinama po stolovima uz čašu i po kalemegdanskim klupama bez čaše, a s nebom kao jedinom ponjavom, o svim onim skandalima, što ih je izazivao, ili pak druge na njih navodio, lakše je, i za publiku, i za pisca, od ozbiljne analize njegove (gledane u cjelini) teško pristupačne poezije«.[1]

U svrhu proučavanja te Tinove, stvarno teško pristupačne, poezije, čitao sam monografije Pavletića, A. Stamaća, V. Jovića i Ujevićev životopis od M. Žeželja. Pročitao sam i brojne studije, počev od one D. Šepića, koji je na temelju dokumenata prikazao Ujevićev boravak u Parizu i kobne posljedice njegova spora s Jugoslavenskim Odborom i srpskom vladom,[2] do analize Š. Vučetića[3] i vrsnih komentara u Tinovim *Sabranim djelima*. Ipak se slažem s onima koji tvrde da bi još mnogo toga trebalo preispitati u Tinovu životu,[4] navlastito zašto se iz Pariza vratio drukčiji nego je tamo pošao, i neka pitanja u vezi s njegovim književnim ostvarenjima.

Tina nisam osobno poznavao; viđao sam ga u Splitu, u predratnim godinama, osobito u gostioni Kolimbatovića; nadaleko je odjekivao njegov glas, a cipele su mu snažno udarale po pločniku; na glavi je držao ogroman šešir, a u ustima cigaretu. Moji će sudovi o njemu stoga biti zasnovani isključivo na njegovim spisima. Držat ću se njegove preporuke, koju je isticao G. Krklec u svojim feljtonima o Tinu, da »književnik treba da bude zanimljiv po svojim djelima, a ne po svojem životu«.[5]

Ne znam da li je Ujević u dnevnome životu primjenjivao principe o kojima je tako lijepo pisao. Sudeći, dakle, jedino na osnovu njegova pisanja, vjerujem da je Tin Ujević imao duboko ukorijenjenih ideala kojima se – iako ih je katkad izrugivao ili naoko zaboravljao – neprestano vraćao.

Premda je njegov sprovod bio obavljen bez svećenika, jer je njegova sestra Lenka dala pismenu izjavu da Tin nije bio religiozan,[6] meni se ipak čini da je Ujević vjerovao u Boga. To je očevidno iz njegove poznate pjesme »Molitva iz tamnice«, koju je ispjevao krajem prvog svjetskog rata:

Beskrajni Bože, što na plavom svodu
zlato i srebro noćnih zvijezda pališ,
čuješ li gdje ti na prljavu podu
leleče ljutu molbu shrvan màliš?

Ista vjera, često zamagljena panteizmom ili primjesama budizma, probija iz jedne od Tinovih poznijih pjesama, »Molitva za koru kruha i zdjelu leće«, koja je bila objavljena u zbirci *Zedan kamen na studencu* (1954). Tu dirljivu molitvu Ujević završava vapajem Bogu:

Daj pravdu nama i neprijatelju,
dvije mrlje ulja u istome zelju.

Tin je bio bliz radnim i izrabljenim, potištenim i ogorčenim ljudskim bićima, pa ipak, iako se u početku svog književnog djelovanja bio proglasio ljevičarom (»premda sam uvjeren komunista«, pisao je 1922. godine),[7] on nije nikada prišao komunistima. To jednodušno priznaju jugoslavenski kritičari. Kao razlog njegova postepenog udaljivanja od »naprednih sila«, neki od tih kritičara navode Tinovo katoličanstvo (nakon Đorđa Jovanovića, slično piše Velibor Gligorić, koji ističe da je Tin »u misaonom svetu idealist koji razdvaja duhovni svet od materijalnoga i koji je duboko u sebi sačuvao kult religioznih mislilaca u mistici hrišćanskog srednjeg veka«);[8] drugi pisci traže uzrok njegove neborbenosti u Tinovu neizlječivom bohemstvu; treći u njegovom utopijskom idealizmu, itd. Što bilo da bilo, on se nije nikad srodio s marksistima, i to su oni dobro znali.[9] Stoga je, odmah nakon rata (1947), Marin Franičević ovako siktao protiv Tina: »Uz njegov izrazito reakcionarni stav prema životu i društvu, uz njegovu ideološku i praktičnu bezidejnost i formalizam, Ujević je prirodno došao na ustašku kulturnu fasadu...«[10] Da Franičević nije bio iznimka, vidi se i iz toga što je Tinovo ime (tih poslijeratnih godina) bilo ispušteno iz raznih jugoslavenskih antologija i udžbenika.

Kad sve to uočimo, čudno je nama, koji Tina prosuđujemo isključivo na temelju njegovih djela, da – uz mnoge druge pisce – i vrsni Tinov poznavalac Pavletić tvrdi da Ujević nije imao upravo nikakvih principa kojih bi se trajno držao (»tako nestalan i nedosljedan – dosljedan jedino u nedosljednosti – prolazi Tin kroz mnogobrojne duhovne karme...«).[11]

Pokušat ću stoga, napose na temelju Tinove pjesničke proze, istaknuti činjenicu da je Ujević, od prvih godina svoga pjesnikovanja, bio zaokupljen i pitanjem da li mu vlastiti život odgovara nekom određenom cilju; točnije rečeno, mučila ga je savjest: da li živi i djeluje onako kako bi morao? Meni se čini da i tim proznim sastavcima Ujević (on, koji je bio razglašen kao najveći Narcis naše sredine; već je 1911. Matoš pisao da Tin »toliko drži do silnog autoriteta silnog Augustina Ujevića«)[12] dokazuje pretjeranu autokritiku; on vječito plače nad vlastitom mizerijom. To njegovo potresno kajanje, ta njegova grižnja savjesti koja se provlači kroz njegovu čitavu književnu djelatnost, ne može biti proglašena efemernom, naučenom, paradnom, jer ona ostavlja neizbrisiv utisak da je posljedica nemilosrdnog kopanja po najskrovitijim kutićima srca. Taj Tinov »ispit savjesti« za mene je bjelodani dokaz da on nije bio »silno« oduševljen samim sobom. Ja sam sklon vjerovati onim ljudima koji imaju tu rijetku snagu da se

tiho udaraju u prsa; onima koji znaju što je bol i jecaj duše, ne na javnim trgovima, nego u skrovištu svojih izbi, kad im u časovima povučenosti i osamljenosti upravo bijedno izgleda vlastito razgoličeno srce. Stoga ja vidim silnu etičku snagu u Ujeviću, koji je neprestano bio zaokupljen idejom da nije ništa drugo doli neznatan crv, te da je sve ono što je napisao (i čemu se mi danas divimo), mogao izraziti još bolje.

Ujević je 1919. godine napisao u Zagrebu petnaestak pjesama u prozi; on ih je te iste godine objavio u časopisima *Književni jug* (br. 4) i *Savremenik* (br. 9). Zbog svoga autobiografskog značaja među njima se posebno ističu dvije: »Dva puta jao« i »Moj grijeh«. Ta prva Tinova poznata mi ispovijest počinje ovim riječima:

»Moj život! Ne govorite mi o njemu kako je jadan, kukavan, neispavan, sav pogažen i pogružen, dostojan stida i prezira... Koliko sam puta pomislio o srećnome danu kada mi poderane cipele ne će ranjavati nogu, kada ću imati na sebi sasvim čisto rublje, kada u džepovima ne ću morati da vucarim sve nekakve otrcane knjižice i masne bilješke... Što ima lijepo da se sačuva od moje uspomene? Samo moje suze i moje molitve, jer su barem one bile čiste. Ali je na tijelo i na dušu teško, po onoj riječi, pogledati bez pečali i gađenja. Jer sve evo biva rana, modrica, čir, stigma, gnoj i brazgotina.«[13]

To je jedan od onih, ne tako rijetkih, momenata, u kojima se bohemu gadio njegov život rasipnog sina; očito je da on tada nije bio ponosan na svoje poderane cipele i nečisto rublje.

Druga Tinova ispovijest, pod značajnim naslovom: »Moj grijeh«, sva je satkana od jecaja rasplakane duše:

»Blago onima koji su se učeni rodili, pa nisu nikada sagriješili; blago onima koji su se pravedni rodili, pa nisu nikada sagriješili. Rodio sam se u narodu koji smatram dostojnim uvaženja i poštovanja; sin sam majke koju sam volio i obožavao, ne kao majku no kao čovjeka, Svetitelja: pa evo – vjerujte mi – ne mogu često uvečer da usnem od odvratnosti nad svojim grubim zabludama i crnim krivnjama... Tako dakle grčevito osjećam neljepotu i nesklad svojega bića, da mu smisao i otkupljenje mogu da nađem samo u nečem izvan sebe: u moralnom zaboravu, u ljubavi, u umjetničkom stvaranju, u djelatnosti i boli, bilo u čemu, što može da me zadoji pijanstvom akcije ili misli, pa da me uvede u visine oslobođenja. Koliko sam puta bio neljubezan, nepravedan, neradin! Koliko sam puta – a to je najgore – škrtario svojom krvlju, uskratio bližnjemu potrebnu pomoć, ne dao prosjaku otkupni novčić ili čašu vode, odricao se onoga koji strada, možda zbog moje stvari... Eto, baš me to bolno osjećanje mojih nedostataka i nesavršenosti dovodi do simpatije za sve one koji pate, te u tami noći, u vrijeme kada moje sopstvene patnje postadoše neisporedive i jedinstvene, predbacujem kivno samome sebi sve dobre riječi koje nisam izrekao, sve čovječne napore do kojih se nisam dovinuo.«[14]

Žao mi je što zbog ograničenog vremena i prostora ne mogu donijeti u cjelini te tako jedinstvene osjećaje skrušenja.

Ja sam se u životu naslušao propovijedi o poniznosti, ali mi je malo koji propovjednik ostavio utisak da je tako iskreno ponizan i skrušen, kao ovaj Augustin koji nije bio ni bogoslov ni isposnik. Ujević ne ispovijeda samo svoju prošlost, on se stidi samog sebe u istom trenutku dok piše. Taj stid je jednako prouzrokovan nekim stvarnim ili imaginarnim zabludama, kao npr. spoznajom da nije dovoljno ljubio i pomagao brata bližnjega. Tin Ujević, koji nije imao gdje položiti glavu, plače da nije

drugima više pomogao, da nije dao što sam nije imao! Da li je onda čudno što su se neki, koji ne mogu razumjeti tragedije savjesti, tako tipične za one koji su se rodili i odgojili unutar Katoličke Crkve (Ujević je bio sjemeništarac i dvije godine nosio reverendu), snebivali, kao i srpski književnik Rade Drainac, koji je napisao članak pod naslovom »Je li Tin fratar?« (*Pravda*, 1930).[15]

Mnogima nam je već odavna poznat Tinov »Ispit savjesti«, napisan »jednog čudnog i teškog jesenjeg dana 1919. u Zagrebu«, a objavljen tek 1923. u zagrebačkom *Savremeniku*.[16] Navest ću samo jedan od njegovih potresnih odlomaka:

»Nije li nas dakle stid jesti kruh, a ne raditi; piti vodu i vino, a ne oduševljavati i ne biti oduševljen; imati sobu, svjetlo i ogrjev, a ne biti stvaratelji, djelitelji, okupljači, osloboditelji? Nije li nas dakle stid što smo na slobodi, a ne mislimo na one što su u tamnici? Što smo u biblioteci, a ne mislimo na one što su u tvornici? Što smo na ulici, a ne mislimo na one što su koncentrirani u logorima? Što smo u pozadini, a ne mislimo na one što su na putu? Nije li nas dakle stid što smo djeca radnika i seljaka, a preziremo i odnemarujemo radnike i seljake? Nije li nas dakle stid što smo daroviti, a neplodni? Što za jedno veče potrošimo više soli nego li je stavimo u jedan svezak? I što sve svoje najljepše, najčasnije ideje potrošimo po kafanama u dokonim ćaskanjima, koja možda stvaraju besjednike, a ne potpune i čelične karaktere! – Razmišljao sam o svemu tome, pa sada ne znam, je li druge stid, ali ja znam da je mene stid!«

Ujević je tako ili slično pisao ne samo u pjesničkim prozama i autobiografijama (prvo svoje svjedočanstvo o samome sebi, objavljeno u *Kritici*, 1922, nazvao je »Mrsko ja«). On se nije drukčije izražavao ni kad je pisao najintimnijim prijateljima. Ujević je npr. iz Zagreba pisao (1926.) književniku Gustavu Krklecu u Beograd odulje pismo u kojem čitamo i ove čudesne retke:

»U mojim očima, dostojanstvo knjige zauzima, za pjesnika, mnogo važnije mjesto nego to misli veći dio javnosti, kritičara, pa i samih pisaca. Žrtvovati čistoću umjetničkog djela i izrade makar kako vulgarnim prohtjevima, radilo se čak i o samom hljebu, nešto je u sebi sasvim nećudoredno, jer je estetički dostojno svake osude!« Zatim on ovako govori o svojim djelima: »U *Leleku srebra* ima nekih stvari koje su više materijali, ili gradivo, nego poezija: u *Kolajni* ima stvari koje su više dnevnik, ili psihološki dokumenat, nego prava poezija; a u 'Ispitu savjesti' ima i suviše kaosa i omašaka«.[17] To je Tinov sud o svojim najboljim ostvarenjima, o djelima, na temelju kojih je stekao glas kao jedan od najboljih, ako ne i najbolji, hrvatski pjesnik XX. stoljeća.

Godine 1937. bilo je objavljeno u *Hrvatskom kolu* desetak Tinovih pjesničkih proza. Zaustavit ću se samo na onoj koja nosi naslov »Sat kasnih spoznaja«. Tu čitamo:

»Jer ima pozne mudrosti, krvave osvete vremena, kada čovjek providi svoju šupljinu i svoje bivše neznanje. Treba čekati deset i dvadeset i daleko više godina, da se uzmogne kazati: Bili smo u zabludi. Nas su prevarili. Ta će daleka mudrost stići jednog dana, da nas kazni prije same smrti za čitav jedan život zabluda i propusta«.[18]

U tjedniku Jakova Bašića, *Pravica*, glasila Saveza hrvatskih privatnih namještenika, bio je objavljen (13. travnja 1940.) Tinov opširni autobiografski spis »Predstavljam se čitaocima *Pravice*«. To Ujevićevo svjedočanstvo o samome sebi bilo je prvi put pretiskano u pogovoru njegovih *Odabranih pjesama*, koje su zajednički priredili pjesnici Krklec i Tadijanović (Beograd 1956).[19] Bilo je ponovno tiskano više

puta i uključeno u Ujevićeva *Sabrana djela* (knj. XIV, 1966.), koja su stručno priredili Tadijanović, Vaupotić, Mihanović i Jelčić.

Malo je dokumenata koji bolje dopunjuju i šire osvjetljavaju Tinove poglede na vlastiti život i djelo nego ta njegova autobiografija. Donijet ću ovdje samo neke od njenih značajnih stavaka:

»Ako djeca nisu htjela da budu popovi, u mnogim se primorskim ambijentima mislilo da će biti najbolje da studiraju pravo; no ja sam rano bio 'prigovarač od savjesti', neki puritanac, i moje se dublje duševne aspiracije nisu mogle podmiriti advokaturom... Stalno sam se borio između filozofije i književnosti, jer mi je i kao književniku bila glavna briga da sredim svoj nemirni duh i moju radoznalu misao... Kult lijepih osjećaja nije kod mene književna pozajmica; njega mi je dala Mjesečina obasjavši u kuli moju kolijevku... Živio sam intenzivno dušom, ali nisam bio nimalo megaloman, štoviše, moglo bi se reći da sam bio pretjerano skroman, upravo da sam potpuno brisao ličnost. Nisam ni mislio ni govorio da sam velik (ideja o veličini afirmirala se kao prkos protiv materijalnih stradanja poslije 1920) i sa kvekerskom 'manijom za skrupulama' (koja je bila pendant artističke 'manije za savršenom formom') tražio sam danju i noću svoje nedostatke. – Vidi se da i u lajičkom svijetu metafizike živi unutrašnji kvas, temelj neke nekonformističke Etike. Ova duševna strast više mi je čak imponirala nego sve intelektualne metafizike, jer je izgledalo kao pijetizam u estetičkome ruhu. Moglo bi se reći da sam sprva bio tip samozatajnika.«[20]

Pjesnik Stanislav Šimić, koji je s Tinom drugovao, dopisivao se, posvetio mu nekoliko opsežnih prikaza (od kojih je najpoznatiji »Automat slobode«)[21] te se o njemu uvijek najpohvalnije izražavao, spremao se prije rata izdati Tinovu pjesničku prozu. Nažalost, do toga nije došlo. Iz te spremljene knjige Šimić je 1952. u zagrebačkim *Krugovima* (br. 1) objavio tri pjesme u prozi; prva se od njih zove »Mudre i lude djevice«.[22] (Taj isti naslov je pridržao Zlatko Tomičić za cjelokupnu Ujevićevu pjesničku prozu, koju je izdao u Sarajevu, 1957.). U trećoj pjesmi Ujević razlaže o amnezijama. Tu opet susrećemo onog starog, nama poznatog Tina, ali ne više onako spontanog i jasnog: »Iza zaborava nije mir. Iza zaborava se razvija nemir, kao što biva sa stanarom iza zaključanih vrata, koji ne može da izađe. Zaborav je odnio ključe. U sobi osamljenik je nemiran, on se trza, traži ključeve i u zidove, u vrata lupa, lupa«.[23]

Posljednja Tinova nedovršena pjesma (nema ni naslova) sadrži ove stihove:

I pojam se o životu iskrivio...
I bili smo jedni kao drugi:
u hladnoći i u dugom snu,
jednoliki i u povorkama dugi,
ravnodušni prema zlu.[24]

Ako su mu to zaista zadnji (nerazrađeni) stihovi, onda je više nego značajno da i u toj pjesmi Tin osuđuje samog sebe (ali i druge) te smatra da je glavni grijeh ravnodušnost prema zlu! Istina, tu nema više ni ljepote ni zavodljivog čara prekrasne »Svakidašnje jadikovke«,[25] ali ostaje isti pisac koji žali samog sebe, jer je iskrivio i pojam o životu.

Na kraju se ponovno pitam: nije li Tinova toliko razvikana i općenito prihvaćena samodopadnost bila donekle i maska čovjeka, koji je osjećao da živi okružen ljudima koji ne shvaćaju njegove pjesme, sne i želje, jade i nevolje, njegove tragedije i vjerojatno poremećenje (on je, naime, uporno tvrdio da mu rođena majka i sestre nisu

majka ni sestre)? Nije li Tin Ujević, taj poznati bohem, na površini tako čudan i nepouzdan, taj razvikani Narcis, koji osjeća svoju intelektualnu nadmoć nad drugima,[26] naprotiv, u dnu duše bio čovjek jakih etičkih principa, kojih se nije mogao odreći, pa sve da je i htio, jer su oni bili jači od svih drugih njegovih lutalačkih, pomodnih, smušenih i hirovitih sklonosti?

Bloomington, Indiana

Bilješke

1. Objavljen u *Republici*, 1951, br. 7–8, i pretiskan u Ujevićevim *Sabranim djelima*, koja je priredio Š. Vučetić, knj. VI: *Kritičari o Tinu Ujeviću*, Zagreb 1979, 177–178.
2. D. Šepić, »Augustin Ujević u Parizu (Tragom dokumenata)«, *Forum*, 1966, br. 11–12: *Kritičari o Tinu Ujeviću*, 361–395.
3. Š. Vučetić, »Tin Ujević«, *Dometi*, 1970; *Kritičari o Tinu Ujeviću*, 428–478.
4. »Biografija Tinova, već juče mutna od legende, traži da bude istražena, dokumentirana i napisana, jer će vrijeme unositi sve više nesporazuma« (J. Kaštelan, »Oslobođena afrodita«, *Delo*, decembar 1955; *Kritičari o Tinu*, 220; »O Ujeviću je literatura obimna ali nije do danas osvijetlila sve strane Ujevićeva djela i njegova života« (Š. Vučetić, u Napomeni, *Kritičari o Ujeviću*, 531).
5. G. Krklec, »Živi i mrtvi kapitali Tina Ujevića«, VUS, 4. VIII. 1965; *Kritičari o Ujeviću*, 209.
6. D. Tadijanović, »Kronologija Tina Ujevića«, *Sabrana djela*, XVII; *Kritičari o Ujeviću*, 529.
7. *Sabrana djela*, XIV, 42; Tin Ujević, *Misli i ogledi*, prir. D. Jelčić, Zagreb 1986, str. 405.
8. »Poezija Ujevića u svom osnovnom tonu je religiozna i to *katolička*...« (V. Gligorić, *A. G. Matoš, V. Petković-Dis, A. Ujević*, Beograd 1929; *Kritičari o Tinu*, 112–113.
9. Ruža Bajurin je istakla (u *Hrvatskom glasu*, prosinac 1955.) da je nakon rata, posred smrtno ustrašenog Zagreba, živio čovjek »kojeg komunisti nisu mogli potkupiti, zastrašiti niti ga likvidirati«.
10. M. Franičević, »O nekim negativnim pojavama u savremenoj poeziji«, *Republika*, 1947, br. 7–8; isti, *Pisci i problemi*, Zagreb 1948, str. 271.
11. V. Pavletić, »Kaos na pragu idealnoga«, *Kritičari o Tinu*, 193.
12. A. G. Matoš, »Zar i ti, Brute«, *Sabrana djela*, X, ur. Julije Benešić (Zagreb 1940.), 249.
13. Tin Ujević, *Sabrana djela*, V, 16–17.
14. Tin Ujević, *Sabrana djela*, V, 20–21.
15. Tin Ujević, *Sabrana djela*, XIV, 85–86.
16. Tin Ujević, *Sabrana djela*, VI, 250–291.
17. Tin Ujević, *Sabrana djela*, XIV, 272–273; Odabrana djela, III, 368–369.
18. *Hrvatsko kolo*, 1937, 114–115; Tin Ujević, *Sabrana djela*, V, 60.
19. Tu Tinovu autobiografiju J. Bašić je dao pretiskati u *Croatia Press* (1958, br. 4).
20. Tin Ujević, *Sabrana djela*, XIV, 176–181.
21. Prvotno tiskan u *Dalekozoru duha*, Zagreb 1937; pretiskan u *Kritičari o Tinu*, 139–153. Vidi također Šimićev Pogovor Ujevićevoj zbirci *Žedan kamen na studencu*, Zagreb 1954.
22. Tin Ujević, *Sabrana djela*, V, 107.
23. Tin Ujević, *Sabrana djela*, V, 109.
24. Tin Ujević, *Odabrane pjesme*, prir. Krklec i Tadijanović, Beograd 1957, str. 347, 366.
25. Kad je Ujeviću postavljeno pitanje koju od svojih pjesama najviše voli, iako »s nekim stezanjem savjesti«, on se ipak odlučio za »Svakidašnju jadikovku« (*Sabrana djela*, XVII, 157). O toj čuvenoj pjesmi je Stanko Lasić napisao odulju studiju u *Zadarskoj reviji* (1957, br. 1). Već u samom uvodu Lasić ističe da je »Ujevićevo poetsko lutanje zapravo oduvijek značilo stalno kretanje za samim sobom, a to znači težnju za uspostavljanjem sebe harmoničnog u tajnovitom krugu kozmičkog kretanja i nesretne ljudske historije« (*Kritičari o Ujeviću*, 228).
26. »Ja sam gord ako me uspoređuju; skroman ako se postavim pred Neizmjernost« (Tin Ujević, *Sabrana djela*, VI, 283).

Hrvatski križni put

Deveta postaja

U ovom našem mračnom tuđem kraju
Bubnjevi i mržnja urođenika
Dok za kamenjem skriveni stražari
Vire: Da li će se dići treći put

Sjajni križ u mraku među krošnjama
Usađen u pukotini Svemira
Probada nas svojom tihom bliskošću
Hladna tama svojim oštrim zvijezdama

Na istoku to već sviće Golgota
O njoj će sveti apostol Pavao
Na trgu propovijedat' Rimljanima:

»Kako su nedokučive ... odluke
*... neistraženi Njegovi putovi!«**
Nada Uskrsnuća u zemlji Hrvatskoj

Deseta postaja

Skriveni za nagorjelim gredama
Od kojih se sumrak širi Golgotom
Istjerani bez odjeće iz Raja
Pronašli smo svoje male zaklone

Svoje stare kuće, svoja djetinjstva
Radosti zbog preboljene bolesti
U sva četir' kuta crnog svemira
Božanska je zasjala golotinja

Svlače Ga i znaš: Sad je ozbiljno
A činilo se – smrt je samo igra:
Gine se za narod, za domovinu

Ti si negdje drugdje živ, dok uz cestu
Još leži tvoja kost, čak i lubanja
Taj jedini trag i možda spomenik

*Rim, 11,33

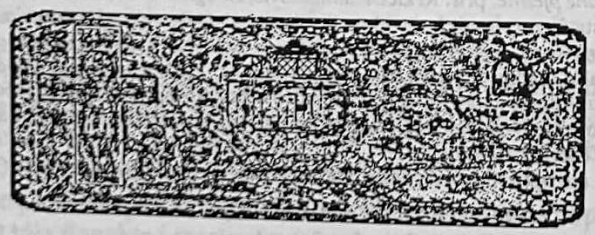

»Da mi se nanovo roditi, opet bih se posvetio kazalištu«

(Razgovor s Đanijem Šeginom)

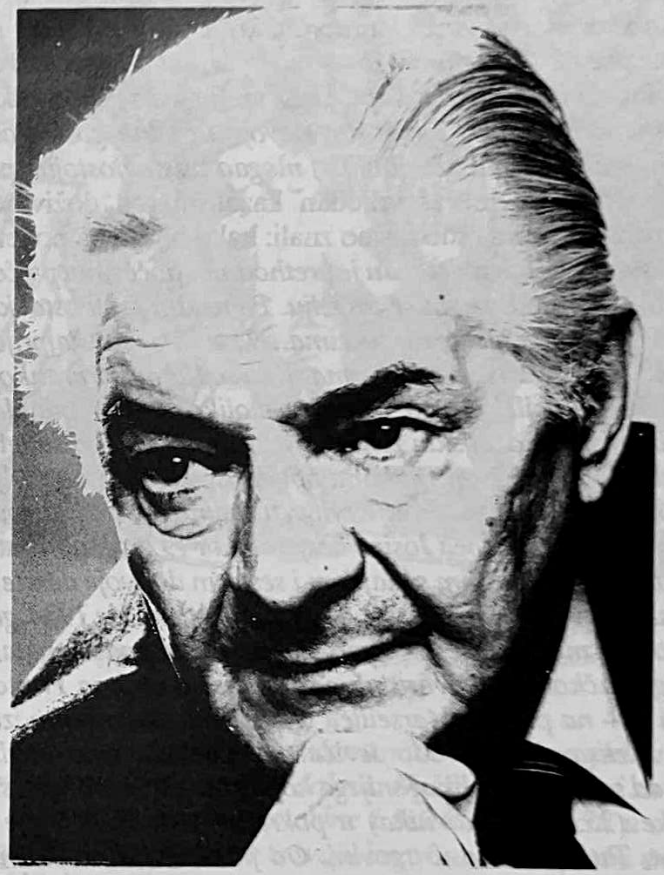

Vas, gospodine Šegina, zagrebačkoj publici zaista nije potrebno predstavljati. Tri puna desetljeća bili ste, naime, nastupajući u brojnim operetama, musicalima i rock-operama (u ulogama ljubavnikâ, karakternih i komičnih likova) neospornim njezinim ljubimcem.

Bez lažne skromnosti mogu kazati da je stvarno bilo tako. Sklonost i privrženost zagrebačke publike uvijek su mi mnogo značile. U dva navrata došle su do posebna izražaja. Kad sam jednom zgodom u svojem kazalištu »Komediji« bio suspendiran, upravi su stizale stotine pisama u kojima se zahtijevao moj povratak na scenu. Posebnu zajedničku peticiju u tom smislu uputilo je nekoliko

stotina poštanskih namještenika. Direktor, međutim, nije htio popustiti. Moj prvi nastup po isteku suspenzije »poklopio« se sa stotom izvedbom »Grofice Marice« (u kojoj sam od premijere pjevao Tassila). Čim sam se pojavio na pozornici, publika me je naprosto zasula cvijećem, i to »prošvercanim« (jer su biljeteri bili dobili nalog da ne dozvole unošenje cvijeća u dvoranu). Na predstavi je bila i moja mama. Tada me je prvi put vidjela na sceni. Plakala je od uzbuđenja. Slaveći pak 30-godišnjicu umjetničkog rada dobio sam toliko darova i cvijeća da ih je iz kazališta u moj stan morao voziti kamion. Oko te moje proslave uvelike su se angažirali i kolegice i kolege glumci iz »Komedije«, a naročito tehničko osoblje. Velika naša pokusna dvorana na Kaptolu 27 vješto je i s mnogo ukusa uređena za salon, u kojem sam poslije predstave svoje ugledne goste (od američkog konzula do vrhovnikâ Grada i Republike) mogao zaista dostojno primiti.

Ugodno je čuti da je vaš vrijedan kazališni rad doživio zasluženo i nezaboravno priznanje, no rado bismo znali: kako bijaše na početku?

Kazališni moj početak uvjetovan je prethodnim počécima pa će biti najbolje da krenem »ab ovo«. Rodio sam se u Ozlju. Po nekim pretpostavkama moji su preci s juga Balkana bježali pred Turcima. Naselili su se najprije oko Novog Vinodolskog na frankopanskim imanjima. Kad se Katarina Frankopanka udala za Petra Zrinskog, dobila je kao »dotu« nekoliko selišta, odakle je kmetove povukla na obrađivanje ozaljskih zemalja svoga muža. Tako su, eto, navodno i Šegine dospjeli u Ozalj. S juga Balkana potječe vjerojatno i obitelj moje majke Dragice r. Bakale (koja se rodila u Karlovcu, kamo su njezini roditelji došli iz Ozlja). Neimaština je moga oca Josipa natjerala da 1925. godine kao ekonomski emigrant ode u Kanadu. Ja sam s majkom i sestrom do svoje desete godine ostao u Ozlju, gdje sam završio tri razreda pučke škole. Tata nas je 1934. godine pozvao k sebi. Doputovali smo najprije u Zagreb. Bio sam tada prvi put u našem glavnom gradu. Na zagrebačkom kolodvoru ukrcali smo se u vlak za Francusku upravo onaj dan kad je – na putu iz Marseillea u Beograd – bilo tamo izloženo mrtvo tijelo kralja Aleksandra Karađorđevića. U Kanadu smo stigli u mjesecu studenom. I sad se sjećam velikog snijega koji je bio zapao. Živjeli smo u gradiću Kirkland Lake (25.000 stanovnika) u pokrajini Ontario. Bio je to skroman, oskudan život. Tata je radio u trgovini. Od jutra do sutra. Kasnije je otvorio vlastitu. U našem gradu nalazilo se mnogo ljudi iz Jugoslavije: Hrvata, Slovenaca, Srba, Crnogoraca. Među njima djelovalo je nekoliko društava različite političke orijentacije. Svađa ni sukoba nije, međutim, bilo. Svi su se naši ljudi, bez obzira na narodnost i uvjerenje, uzajamno poštivali, pozdravljali se pa čak i družili. Sjećam se nekog Crnogorca Nikole, zagriženog rojalista, koji nam je redovito dolazio čestitati Božić. Iako je moj otac bio komunist, uvijek smo slavili Božić i kitili bor. Mi smo opet za pravoslavni Božić odlazili u čestitare Nikoli. Ni nas djecu nije ništa razdvajalo. Zajedno smo se igrali, ne pitajući tko je čiji. Naši ljudi ljevičari okupljali su se u Radničkom društvu. Drugu večer pošto smo došli u Kirkland Lake očev prijatelj Žumberčanin Janko Popović, aktivist toga društva,

uzeo je za ruku sestru i mene i odveo nas u društvene prostorije, kamo smo i kasnije odlazili učiti hrvatski (čitanje i pisanje), svirao sam u tamburicu, nastupao na priredbama i sl. Po stjecanju punoljetnosti (1943. g.) dobrovoljno sam se javio u kanadsko ratno zrakoplovstvo i u njemu kao telegrafist ostao do svršetka rata. Od 1944. godine naši su iseljenici stali skupljati i slati pomoć

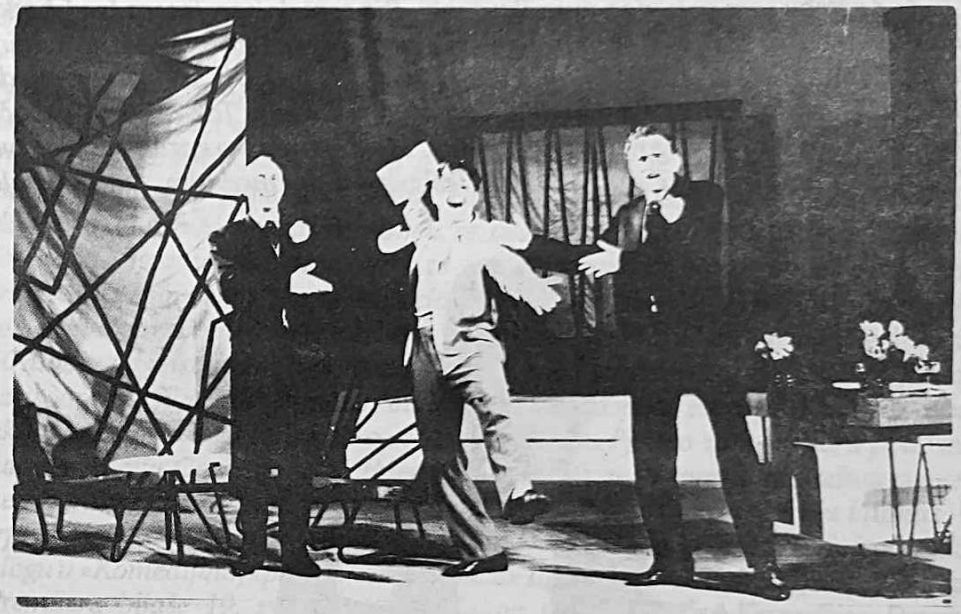

»Novčanica od milion funti«
S lijeva na desno: Dalibor Šatalić, Đani Šegina, Vlado Krstulović

partizanima u stari kraj. Najprije novčanu. Sačuvao sam jednu markicu s Titovom slikom za koju sam platio 50 dolara. Nakon rata mnogi su naši ljudi u Kanadi, sretni zbog oslobođenja domovine i želeći se uključiti u obnovu i izgradnju svojeg zavičaja, rasprodali svu svoju imovinu i s tako dobivenim novcem vratili se u rodni kraj, vozeći sa sobom automobile i različite strojeve. Nečasno su izigrani i prevareni. Ovdašnje vlasti sve su im otele, što se novca tiče za dolar su im platile samo 15 dinara, bacile ih u podrumske stanove i barake, ponizile ih i gorko razočarale. Bilo je s tim tužnim događajima u vezi i crnog humora: povratnike nazivahu »čekićarima« (zbog dolaska iz Kanade ovamo tuku se u glavu čekićem). Mnogi su – s gaćama na štapu – otišli natrag u Kanadu.

A vaš dolazak u domovinu?

Vezan je uza svjetski omladinski slet što su ga SSSR i novostvorene europske komunističke države organizirale 1947. godine u Pragu. Sudjelovala je na njemu i kanadska brigada. Među njezinih šezdesetak brigadista različitih narodnosti

nalazio se i kasniji kanadski premijer Trudeau. I ja sam s tom grupom dospio u Prag. Odanle smo došli na gradnju pruge Šamac–Sarajevo. Radili smo na dionici Maglaj. Ostao sam u domovini. I moji roditelji htjeli su se vratiti. Srećom ipak nisu. Otac je umro 1953. Poslije njegove smrti majka je došla ovamo i još je, hvala Bogu, živa. Sudbina pak moje sestre priča je za sebe.

Kako je tekao vaš dalji boravak u novoj sredini?

U Zagrebu sam pohađao muzičku školu. Bio sam đak profesora Ive Lhotke Kalinskog. Za to školovanje mogao sam dobiti stipendiju, ali sam je odbio. Jednoga dana u školu je došao prof. Vlado Habunek. Tražio je talentirane mlade ljude za Kazalište lutaka na Kaptolu. Odabrao je i mene. Tako sam 1. veljače 1948. potpisao svoj prvi ugovor o angažmanu. Moje amatersko kazališno iskustvo iz Kanade svakako mi je dobro došlo. Teškoću mi je, međutim, predstavljalo

Đani Šegina kao Tassilo u »Grofici Marici«

nedovoljno znanje hrvatskog jezika. Ne shvaćajući značenje pojedinih riječi tekstove sam naprosto »bubao«. Veliku pomoć pružila mi je kolegica Višnja Zgaga. Vježbala je sa mnom pravilno naglašavanje, tumačila mi razliku između četiri naša akcenta itd. Nakon povratka s Rijeke u Zagreb glumica i režiserka Đurdica Dević došla je u naše Kazalište režirati lutkarske predstave (prof. Habunek i Radovan Ivšić nisu više tada bili s nama). Rekla nam je: »Nemam iskustva s lutkama. Ja ću stoga režirati uživo a vi to onda prenesite na lutke«. Tako je i bilo. No ona je našla pogodnog čovjeka za rad s lutkarima i na ministarstvu isposlovala njegovo postavljenje. Bio je to prof. Vojmil Rabadan. Đurđica Dević uskoro je preuzela umjetničko vodstvo novoosnovanog Pionirskog kazališta i trojica nas lutkara zamolili smo je da nas uključi u kakvu predstavu svojeg kazališta. Pristala je pa smo Velimir Chytil, Zvonko Jelačić i ja »upali« u velik glumački ansambl predstave »Bijeli se osamljeno jedro« Valentina Katajeva. Sretan što igram uživo tako sam se (u ulozi carskog ruskog oficira) zdušno »mlatio« (s glumcem u ulozi revolucionara) i tako sam zbiljski padao da sam bio sav »natučen«. Premijera je održana 11. prosinca 1948. Honorar nam je iznosio 50 dinara po nastupu. Iz lutkarskog kazališta otišao sam u Studio »Jadran-filma« za izobrazbu filmskih glumaca, ali on se ubrzo raspao. Paralelno sa svim time uključio sam se u rad OKUD-a »Joža Vlahović«. Pjevao sam u zboru pod ravnanjem Emila Cossetta i u Körblerovu jazz-sastavu. U tom sam društvu proveo nezaboravne dane. Tu sklopljena prijateljstva najdraža su mi te traju i danas. U srpnju 1950. stupio sam u brak s Đurđicom Dević. Uto mi je Pero Budak ponudio ulogu u »Komedijinoj« predstavi »12 stolica« Iljfa i Petrova. Režirao je Tito Strozzi. Premijera bijaše 19. svibnja 1951. Nakon toga direktor »Komedije« Dragan Knapić angažirao me je. Bilo je predviđeno da igram Bonija u »Silvi«. Ipak mi nisu dali tu ulogu, nego sam sudjelovao u zboru (zajedno s Brankom Kubikom, Vladom Horvatinom, Ivom Šubićem i ostalima). Gorio sam od želje da nastupim kao solist. Dodijeljen mi je Gustl u »Zemlji smiješka«. Pokus sam imao samo sa Željkom Reiner. Predstavi je prisustvovao i poznati operetni redatelj i glumac Aca Binički. Po završetku došao je iza pozornice. U stavu »pozor« i napeto očekujući što će mi reći pozdravio sam ga: »Poštovanje, čik-Aca!« Pušeći svoju lulu s mnogo kumarina pogledao me je i kazao: »Videl sam te, mali. To kaj si napravil – to je za p.....« Pokunjio sam se a on je nastavio: »... ali delaj dalje, ima nekaj v tebi.« Kod kuće sam se požalio supruzi. Nasmijala se i odgovorila: »Zar si mislio da ćeš odmah dobiti lovor-vijenac?« U kazalištu sam zatim molio da pjevam Edwina u »Silvi«. Naučio sam tu ulogu s mnogo pjevanja i plesa. Nisu htjeli ni čuti. Bio sam uporan i napokon rekoše: »No dobro. Omogućit ćemo ti pokus i onda odlučiti.« Vježbao sam kod kuće u kupaonici, pod Đurđičinim nadzorom. Bila je stroga i nepopustljiva: »Kako to stojiš? Kako govoriš? Tvoj 'Dobar dan' zvuči kao 'Laku noć' a 'Ljubim te' kao 'Mrzim te'. Riječi i geste nisu ti u skladu. Zapamti jednom zauvijek da glumčeve riječi moraju odgovarati kretnjama a kretnje riječima...« Uspio sam: dobio sam jednu predstavu, popodnevnu, za »soldate«. Kasnije sam

u toj ulozi stalno alternirao s Marijanom Kunštom te u njoj sudjelovao i na gostovanju u Varaždinu. Nešto prije toga Đokica Milaković napustio je »Komediju« i direktor Knapić upitao me: »Možeš li za 14 dana preuzeti Lelija Dawona u 'Cliviji'?« Kosa mi se digla na glavi: u toj je ulozi šest plesnih brojeva (čak i step), pjevanje, mnogo teksta. Ipak sam hrabro prihvatio. Bacio sam se na posao (čak sam u stankama spomenutog gostovanja u Varaždinu prepisivao rolu) i za tri tjedna nastupio. U pripremi te uloge od dragocjene mi je pomoći bila koreografkinja Lili Čaki, koja je po šest sati na dan uvježbavala sa mnom plesne brojeve. Interpretirao sam i ulogu Mate u »Pjesmi cvijeću« Maksa Mottla i Blanke

S festivala u Slavonskoj Požegi 1971. godine

Chudobe pa Trubadura u Zajčevoj »Viteškoj ljubavi« i onda Tassila u »Grofici Marici« (premijera 26. svibnja 1954). Kad sam sav sretan saopćio supruzi koju sam novu ulogu dobio, uzviknula je: »Što? Znaš li ti što to znači? Jesi li svjestan odgovornosti koju preuzimaš?« Tri su se tenora borila za tu ulogu. Dirigent Ferdo Pomykalo nije me htio prihvatiti. Rekao je: »Neću ga. Ne može pjevati onaj 'h'.« Redatelj Borivoj Šembera odgovorio mu je: »Znate kaj? Na premijeri popeval bu Đani, a posle nek igra ko god hoče.« U spomenutoj je ulozi (nastupio sam u njoj 242 puta) jedan intermezzo, gdje sam trebao svirati na violini. Dirigentu i redatelju kazao sam: »Kak bum to spelal? Dajte da mesto toga plešem.« Nenad Lhotka koreografirao je taj čardaš i ja sam ga tako otplesao da je to bila najuspjelija točka

intermezza. Publika je naprosto »ponorela«. Poslije smo Pomykalo i ja odlično suradivali. Rado se sjećam i uloge Macheata u Brecht-Weilovoj »Prosjačkoj operi«. Uprava je htjela da ga igra Kutijaro, no redatelj Strozzi odabrao je mene. Strašno sam se bojao kako će ispasti, ali svi kažu da sam uspio. Posebno su se istaknuli Vera Orlović i Dalibor Šatalić. Bili su apsolutno na europskoj razini. Opće je mišljenje da je ta naša predstava – i glumački i pjevački – znatno nadmašila beogradsku (u režiji Bojana Stupice), koju smo nekoliko godina kasnije imali priliku vidjeti na gostovanju Jugoslavenskog dramskog pozorišta u Zagrebu. S nostalgijom navodim i druge predstave u kojima sam nastupao: Gotovčev »Đerdan«, Tijardovićeva »Mala Floramy« (s dirigentom Milanom Asićem), pa onda Lehárov »Grof Luxemburg« i »Vesela udovica« (u kojoj sam se prvi put našao na sceni zajedno sa svojom suprugom)... Naslovna uloga Suppéova »Boccaccia« vrlo je zahtjevna a sadrži i jednu ariju koju valja otpjevati neposredno nakon živog kretanja (zapravo trčanja) po pozornici. Tu je i jedan visoki »as«. Dirigent Boris Papandopulo rekao mi je na pokusu: »Pazi, ne bumo popevali 'as', nego 'f' – važno je da se najdemo na koroni. Ovi odzad«, pokazao je pritom palcem na dvoranu, »ionak ne buju niš primetili.« U toku dugogodišnjeg svoga rada često sam ariju ili frazu »spasio« parlandiranjem. Mislim da je u opereti to dopustivo. Mali su mi se pjevački grijesi – zahvaljujući mojoj glumi – uvijek opraštali.

Time smo zapravo vašu djelatnost na polju operete iscrpli.

Da. Dogodile su se, naime, fatalne stvari. Javili su se mudrijaši i digli na operetu kuku i motiku: to je ostatak buržoaskog društva, infiltrat trulog Zapada, pokušaj reakcije da minira našu socijalističku stvarnost itd. Kao svaka ludost – i ova se uspjela nametnuti te dobiti službenu podršku. I tako je sa zagrebačke scene nestalo operete. Zanimljivo je, međutim, da su ti isti mudrijaši nakon izvjesnog vremena stali govoriti: »Pa znaš, opereta zapravo i nije tako loša. Dapače. Poneka je čak stvarno sjajna.« Nedavno sam sa zadovoljstvom slušao preko radija vrlo objektivno izlaganje teatrologa dr. Nikole Batušića o opereti kao prijelazu od lakog glazbenog žanra u operu itd.

No »Komedija« se nakon nasilne likvidacije svojih operetnih predstava uspjela snaći: »okrenula« se postupno musicalu i rock-operi, kod nas dotad neiskušanim kazališnim vrstama. Stekla je time za repertoarno i izvođačko obogaćenje hrvatskog glumišta neprolaznu zaslugu. U toj djelatnosti i vi ste, gospodine Šegina, bili jedan od prvaka.

Uz ostale brojne glumce i pjevače, redatelja Vladu Štefančića, dirigente i posebno skladatelje i libretiste naših, domaćih takvih djela S. Kalogjeru, A. Kabilja, K. Metikoša, M. Prohasku, Đ. Jusića, P. Gotovca, V. Barešića, I. Krajača, tandem Škrabe-Senker-Mujičić, M. Grgića, S. Stražičića... Počeli smo s glasovitim Porterovim musicalom »Poljubi me, Kato« (gdje sam – kao i u drugim musicalima – nastupao sa svojom dragom partnericom Sandom Langerholz), slijedio je »Čovjek iz Manche« (u naslovnoj ulozi proslavio sam kasnije

»Čovjek iz Manche«
Đani Šegina i Sanda Langerholz

30-godišnjicu umjetničkog rada), zatim Brecht-Weilov »Uspon i pad grada Mahagonija« (nastupao sam u glavnoj ulozi) a s posebnim zadovoljstvom spominjem izvedbe domaćih djela u kojima sam sudjelovao: »O kaj« (šerif), »Gubec-beg« (Tahi), »Ivan od leptira« (direktor đačkog doma) i »Grička vještica« (krvnik). Tu je i »opera naiva purgeriana« Nele Eržišnik, Paje Kanižaja, Ljube Kuntarića i Stjepana Mihaljinca »Tata, udajem se za crnca«, u kojoj sam igrao tatu Štefa Debeljaka, mamu je magistralno interpretirala Nevenka Petković--Sobjeslavski, kćerku Lukrecija Brešković a crnca Branko Blaće. Navodim još i Martinuovu komičnu operu »Krčmarica Mirandolina« (s Nevenkom Petković--Sobjeslavski u naslovnoj ulozi; ja sam pjevao jednoga od Mirandolininih kavalira), kao i »Jadnike« (prema poznatom romanu Victora Hugoa) u kojima sam bio Jean Valjean. S »Čovjekom iz Manche« i »Jaltom, Jaltom« naše je kazalište gostovalo u SSSR-u a s »Gubec-begom« u Italiji i Mađarskoj.

Publici ste ostali u živom sjećanju i kao interpret na festivalu popijevki u Slavonskoj Požegi i na kajkavskom festivalu u Krapini.

Na požeškom festivalu sudjelovao sam devet godina zaredom. Pjevao sam neki put i po dvije ili tri pjesme. Osvojio sam deset prvih i nekoliko drugih nagrada. Najveći uspjeh postigao sam »Bećarskim nokturnom« Bože Potočnika na stihove Tita Bilopavlovića. Na jubilarnom, desetom požeškom festivalu nisam se pojavio. Rekoše da za mene nema prikladne pjesme, što naprosto – nije bila istina. Na krapinskom festivalu nastupio sam deset puta.

Kako sada, kad ste u »zasluženom stanju mira«, gledate na prijeđeni put, na godine naporna rada, muka i uspjeha koje su za vama?

Zaista nije fraza ako kažem: da mi se nanovo roditi, opet bih se posvetio kazalištu. Lijep je to, prekrasan, ali i krvav posao. Mi smo ga u »Komediji«, to bez pretjerivanja mogu reći, radili iz srca i duše i ne gledajući na napore (znao sam imati i po 35 nastupa u mjesec dana). Ne samo umjetnički ansambl nego i tehničko osoblje. Ja rad toga osoblja posebno cijenim. Zar bi moji uspjesi bili mogući bez udjela, recimo, Jože Vlaha, Viktora Podobnika, Leopolda Dimića Dime, Branka Zabavnika i drugih? Svi su oni radili za mene, a ja sam opet prezentirao sve njih. Sa svima njima intiman sam prijatelj. Najdražu pohvalu iskazao mi je jedan od njih, rekavši nakon završene predstave: »Bil sam na mostu i gledal sam te. Sve je štimalo.«

Naš se razgovor, evo, pomalo primiče kraju...

Dozvolite da samo još nešto kažem. Kad je »Komedija« spremala proslavu mojeg tridesetgodišnjeg umjetničkog rada, znao sam da na kraju svečanosti moram održati zahvalni govor. Tri sam ga dana skicirao, pisao, napisano križao, no ne ide i ne ide. Supruga mi je savjetovala: »Pusti to. Misli samo na predstavu i ni na što drugo.« Poslušao sam je. Na dan proslave kazalište je bilo dupkom puno. Među publikom nalazili su se i brojni odličnici. Kolege Sanda Fidaršeg i Branko Kubik čitaju pozdravne brzojave i nakon toga na meni je red. Prozborio sam ovako: »A što da kažem? Kome da se zahvalim za proteklih trideset godina?

Publici, kolegama? Dakako, svima njima. No jedna je osoba najviše 'kriva' da sam trideset godina s ovolikim žarom nastupao i postizao uspjehe na ovoj sceni. Đurđice moja, gdje si? Dođi!« Mislio sam da mi je supruga negdje u gledalištu. Nalazila se, međutim, na prosceniju i netko ju je gurnuo prema meni. Ja sam je dignuo, zagrlio i kliknuo: »Tebi hvala!« Svi smo bili do suza ganuti. Jedan mi kolega kasnije reče: »Kak si dugo to vežbal?« A nije bilo planirano. Došlo je spontano, kao izraz ljubavi i zahvalnosti jer bez razumijevanja, podrške, požrtvovnosti i stručne pomoći svoje supruge nikad ne bih postao ono što sam bio.

Da ne umanjim dojam ovih iskrenih i toplih vaših riječi, gospodine Šegina, završit ću naš razgovor citatom iz »Hamleta«: »A sad nam samo šutnja ostaje...«

Razgovarao: Mirko Petravić

Dragutin HORKIĆ

Moja mandarinka

Samo nas tanko
staklo
dijeli od snijega
i mraza
mene i moju mandarinku.
Mlada i bujna
smiješi se
uvijek zelenim
lišćem,
zavodi stasom
svoga vitkoga
stabla,
tiho se nudi
nabubrelim oblinama
plodova
i miriši,
tako opojno miriši
sokovima, mladošću.
A samo nas tanko
staklo
dijeli od ledenoga
svijeta,
mene i moju
mandarinku.

Nikola BIĆANIĆ

Kacan

Na toplom jugu dojahao je travanj u ličku ravnicu godine 1936. i pokupio krpe snijega koje su se zatekle nakon zapadne zime, da crnu ličku zemlju opere. Već su bili i uzorali jer se Ličanima stalno žuri, a iz ozimih oranica probile su prve mladice. Ljubice, visibabe i brnduše su išarale ravnice i cijelu su Liku obukle u šareno svečano ruho nadolazećeg proljeća. Po svemu sudeći godina bi koja dolazi mogla biti plodna, jer je zima bila duga i veliki je snijeg pomogao zemlji da se odmori i da predahne. I drenak je procvao i puna ga je Oštra, pa će i ove godine Gospićani, Kanižarci, Podoštranci, Novljani i Trnovčani moći okititi Cvjetnicu na način na koji dolikuje...

Da li će 1936. pomoći i ljudima da predahnu i da se odmore nakon onih tortura, proganjanja, muka, batina i zatvaranja koja su ovdje učestala nakon 1932. godine? Brušanska afera odagnala je mnoge Ličane i Podgorce u tamnice i žandarski je kundak oko Gospića postao tvrđi i oporiji nego drugdje. A kako i ne bi, kad je vođa i glavni ideolog ličkoga četništva, upravitelj gospićke bolnice, senator i po osobnoj političkoj oporuci Aleksandra Karađorđevića zamjenik bana Perovića u Kraljevskom namjesničkom vijeću, dr. Petar Zec zabio sebi u glavu da će Liku pretvoriti u malu Srbiju. Ta je čvrsta četnička linija Petra Zeca i gospićkih velikosrba oko njega imala bumerang u starčevićanskom hrvatstvu ljudi iz Gospića i okolice koji se radikalnim hrvatskim uvjerenjem nisu napajali otuda što se Otac domovine dr. Ante Starčević rodio kraj Gospića, niti kroz studij njegovih djela, nego ih je na to uvjerenje navela i čvrsto u njemu održala žandarska samovolja i kruta četnička sila. To se hrvatstvo pojačalo kad je tridesetih godina dobilo organiziraniji frankovačko-ustaški oblik. Otada je »ŽAP!« postala u Lici najčešća hrvatska parola i pitaj Boga koliko je zbog nje Ličana u kaznionici u Gospiću i po okolnim selima dobilo po glavi i po leđima. Čak su se i HSS-ovci zanosili tom parolom, bar oni među njima koji su bili hrvatski radikalniji i osviješteniji, iako se nisu tom parolom busali i pred žandarima. »ŽAP!« se svako toliko čuo po gospićkim birtijama i ulicama, »ŽAP!« je svako toliko osvanjivao po zidovima kuća i svuda gdje je mogao poslužiti za provociranje žandara. I sve to, usprkos torturama i odmazdi kojom su četnici pokušavali ukrotiti samovolju i neslomljivost Hrvata...

* * *

Od kraja 1932. godine nestalo je radikalnih Hrvata iz Gospića i iz Like, jer ih je nakon velebitskoga ustanka u Brušanima dio preko Zadra i Rijeke dospio u Italiju k ustašama, a najviše ih je dospjelo u tamnice. Od Maslenice do Senja i od mora do Gacke doline rijetko je koja hrvatska kuća ostala pošteđena od žandara koji su amo dovučeni čak iz Srbije. Barić Draga, Lukovo, Karlobag, Jablanac, Senj, Žitnik, Klanac, Pazarišta, Smiljan, Bužim, Jadovno, Trnovac, Brušane, Rizvanuša, Lički Novi, Gospić, Lički Osik, Perušić, Ličko Lešće, Otočac ... imali su svoje mučenike, ali ih je najviše

prekriveno zaboravom, jer su se po njima nataložili događaji koji su slijedili nakon velebitskog ustanka i koji su imali svoje žrtve. Zahvaljujući tim žrtvama nije prestajala kucati hrvatska žila kucavica u Lici u kojoj je nakon brušanske afere teret bitke na svoja pleća preuzela HSS. Glavni predstavnici HSS-a u Gospiću su nakon velebitskog uatanka bili KARLO BRKLJAČIĆ KACAN i staroaustrijski časnik u miru i gospićki posjednik IVICA MURKOVIĆ. Njih su dvojica i na izborima bili na čelu hrvatske liste, zbog čega su gospićki četnici nastojali da ih uklone. Ali kako, kad im se kao legitimnim predstavnicima Hrvata u parlamentarnom sustavu moralo dopustiti djelovanje.

Na svibanjskim izborima 1935. lički su HSS-ovci slavili jer je i u Lici cijeli hrvatski narod, bez obzira na stranačke razmirice, znao da se opredjeljivanjem za Mačeka za Hrvatsku opredjeljuje. Zahvaljujući tomu, Murković i Kacan su pobijedili na izborima 1935. godine te je Ivica Murković postao narodni zastupnik za izborni kotar Gospić, a Karlo Brkljačić za izborni kotar Perušić. Obojica su bili mirotvorci i na parlamentarnom planu su predstavljali hrvatske interese.

Srbima, međutim, nije odgovarala izborna pobjeda HSS-a i ove dvojice. Oni su u izbornoj jedinici Klanac, pod koju su osim Klanca spadali i Žitnik i Pazarište, krivotvorili izbore, i kad je radi toga dvjesto seljaka iz Pazarišta, Klanca i Žitnika krenulo u gospićki Srez radi pravde i ispravke, naoružani su ih žandari po nagovoru gospićke četničke organizacije dočekali i nad njima nedužnima izvršili masakr na početku gospićke Pazariške ulice. Bilo je to početkom svibnja 1935. godine kad su Hrvati Like još jednom krvlju platili za svoje rodoljublje. Žandari su usred Gospića u po bijela dana ubili Martina Starčevića iz Žitnika kbr. 162 i Josu Markovića iz Žitnika kbr. 175, a teško su ranili žitelje iz Klanca: Peru Butorca, Luku Butorca, Josu i Juru Lulića, Ivana Šnarića, Milu Milinkovića, Nikolu Milinkovića, Stipu Markovića i Ivana Župana. Ubijeni Martin Starčević imao je 30 godina, a bio je sin-jedinac Mate Starčevića, posljednjeg od živih sinovaca dr. Ante Starčevića. Pok. Martin je iza sebe ostavio udovicu s petero sitne djece, od kojih danas dvoje živi u Gospiću i članovi su gospićkog ogranka Hrvatske stranke prava.

Nije, međutim, svibanj 1935. godine hrvatskom krvlju zaliven samo u Gospiću, nego i u ostalim dijelovima Like i Dalmacije, gdje su 94 nevina Hrvata ubijena oko izbora te godine. I uzalud su bile Murkovićeve i Kacanove apelacije, uzalud se pozivalo na Ustav, uzalud se pozivalo na pravdu i ukazivalo na bezakonje. Jadna su prava na koja se pozivlju sužnji u tamnici, a za ličke Hrvate, kao i za sve Hrvate uopće, Jugoslavija je bila tamnica smišljena i ostvarena jedino zato da se u njoj utope i da u njoj nestanu misao i narod hrvatski!

* * *

I sad u proljeće 1936. stenjali su Hrvati pod četničkom čizmom u Gospiću i oko njega. Stenjali jesu, ali se nisu ugibali jer bunt upaljen 1918. krvlju na Jelačićevom placu u Zagrebu, pa stalno podgrijavan četničkom torturom u godinama potom i osobito raspaljen događajima iz 1932. i 1935. nije se mogao stišati nasiljem. Dapače, nasilje četnika i žandara i njihova nemilosrdnost spram ličkih Hrvata taj su bunt u ovima još jačali te im ni udarci i batine, ni stalne premetačine i tamnice nisu uspijevali iz srca izagnati duh hrvatski.

Zapadna je Lika oduvijek bila čisti hrvatski i katolički kraj. U cijelom polukrugu od Karlobaga, pa preko Velebita, Brušana, Rizvanuše, Ličkog Novog, pa zapadno od Gospića, preko Perušića, pa zapadno od Kosinja i onda opet preko Velebita do Jablanca živjeli su potomci Hrvata Bunjevaca koji su iz ovih krajeva sami prognali Turke potkraj 17. stoljeća i na ovom komadu hrvatske zemlje nastanili se kao svoji na svom. Potomak tih Bunjevaca je i Ante Starčević, najveći hrvatski državotvorni genij koji je na planu filozofije i povijesnog državnog prava najbolje, najpotpunije i najjezgrovitije formulirao bit i smisao hrvatske nacionalne ideje. I danas je tu pod velebitskim visovima etnički najčistiji dio hrvatske Like, tu gdje je radila najstarija hrvatska tiskara, gdje je zavičaj Starčevićev i gdje je neustrašivi pop Marko Mesić trošio dane goneći Turke s Raspelom i ćordom u rukama. Tek manji dio u području Smiljana, koji zovu Podbogdanićem, bio je nastanjen s nekoliko pravoslavnih familija. Ali i ti su pravoslavci mirovali mir sa svojim susjedima Hrvatima i međusobno su jedni s drugima, pravoslavni i katolici, izmjenjivali čestitanja i ugošćivali se prilikom krsne slave, Božića i Uskrsa. Niti su Hrvati smetali pravoslavnima, niti su pravoslavni rovali protiv Hrvatske i nije bilo razloga za međusobna kriva gledanja i za sukobe. I bi tako, i dobro bi za ovaj živalj sve dok zlo nije amo dovelo za paroha popa četnika Matiju Stijačića koji je počeo i u Smiljanu širiti četničke ideje.

Za Matiju Stijačića Smiljančani nikada nisu doznali da li je on bio pop, ili nije, jer se najviše bavio politikom i lutanjem. Crkva i vjerski odgoj bili su posljednje na što je mislio i često je odlazio u Gospić na sastanke s vodećim četnicima, ili u Velebit s velikim psima. Bez puške i bez revolvera nikud nije odlazio. Odkako je on došao u Smiljan za paroha sve su rjeđa postala i ona međusobna čestitanja, gošćenja i međusobni posjeti između pravoslavnih i katolika.

Osobito su nategnuti odnosi bili između smiljanskog paroha i katoličkog župnika u Smiljanu Blaža Tomljenovića koji je bio radikalni Hrvatina starčevićevskog profila. Popovi Tomljenović i Stijačić bijahu antipodi političkih zbivanja u Smiljanu u staroj Jugoslaviji u posljednjih pet godina njezinoga trajanja i sve trzavice između pravoslavnih i katolika ovdje odvijale su se preko ovih dvaju glavnih protagonista.

Među Gospićanima pravoslavni pop iz Smiljana je najudobnije društvo nalazio kod trgovaca Mihića i Dukića s kojima je prijateljevala i bila im politički istomišljenik pravoslavka iz Smiljana,poštanska činovnica u Gospiću Bosa Pejnović. Dr. Petar Zec, trgovci Mihić, Dukić i Maksimović, Bosa Pejnović i pop iz Smiljana Matija Stijačić bijahu u predratnoj Jugoslaviji u Gospiću i u njegovoj okolici pokretači četničkih akcija i glavni inspiratori zla koje su Hrvati u Lici podnijeli od režima. A da bi lakše mogli djelovati služili su se i hrvatskim izrodima od kojih se u zlu istakao Smiljančanin Stipe Pejnović Balijan zvani Pejina koji je radi razbojstva i umorstva već bio odležao na robiji u Lepoglavi deset godina. Njega su sada 1936. godine gospićki četnici potkupili da radi protiv Hrvata te ga je pop Stijačić i na pravoslavlje preveo i dao mu ime Stevina. Pejina i još nekoliko hrvatskih izdajnika cinkarili su svoju braću i četnicima su dojavljivali namjere Hrvata. I tako su prolazili dani i tekle godine, a nad sudbinom hrvatskom u Gospiću i u njegovoj okolici poput aveti su lebdjeli Mihić, Dukić, Maksimović, Bosa Pejnović, Pejina, četnici, žandari i iznad svih dr. Petar Zec. O njihovim je prohtjevima ovisilo koje će noći u čiju hrvatsku kuću upasti žandari, kad će koji od viđenijih hrvatskih seljaka u gospićkoj okolici bos prenoćiti na smrznutim trnovačkim i brušanskim barama i kad će koji od viđenijih Hrvata biti

izudaran i okretan na »ražnju« uz ispijanje »srpskog čaja« u gospićkoj kaznionici ili u žandarmerijskoj postaji. To su bila uobičajena sredstva pomoću kojih su dr. Petar Zec i četnička grupa oko njega kao ispružena ruka velikosrpskog režima »rješavali« hrvatsko nacionalno pitanje u Lici u ono doba.

U tom vrtlogu izrastao je u ličkog hrvatskog tribuna seljak iz Trnovca Karlo Brkljačić Kacan i ubrzo postao najpopularniji i najobljubljeniji hrvatski pučki političar.

* * *

Kad sam odrastajući u Gospiću slušao o Kacanu zamišljao sam ga kao giganta, a on je i bio, onako po lički rečeno, ljudeskarina, ne uzrastom, nego svojom ljudskošću i nepokolebljivim i čvrstim hrvatskim stavom.Uzrastom je bio osrednji i zbog pleća koja je život pognuo bio je niži, hodao je uvijek odjeven u tradicionalnu nošnju ličkog sela u bervenacima i s crvenkapom na glavi, i sa štapićem na kog se obaćao u desnici, i sa životom koji je u izbrazdanom čelu ostavio pečat. Kacan je sa svojom obitelji živio u Donjem trnovačkom selu i sav prihod za život i za potrebe obitelji izvlačio je kao poljoprivrednik mukotrpno iz zemlje.

Kad u Trnovac dolazite iz Gospića, pa ako ne idete državnom cestom, nego ako usmjerite preko bara, pa kroz Streljanu mimoiđete Oštru i presiječete Rosulje puknut će pred vama pitoma ravnica na prostoru od nekih 860 jutara sve do Privije i velebitskih obronaka kojima se cesta uzdiže k Jadovnom. Privija je dio jednog od tih obronaka kojim se Velebit spustio u bare i usadio u ličku dolinu te kao mala uzvisina odijelio Donje selo od Gornjeg sela i od središta Trnovca. Na zaravni na vrhu Privije je stara župna trnovačka crkva sv. Nikole iz 1807. godine i iza nje groblje, a nekih 200–300 metara poviše prema Jadovnom je kapelica Majke Božje od sedam žalosti čiji blagdan Trnovčani zovu Prinašenje.Svake godine u rujnu kad je blagdan ove Gospe i kad je u Trnovcu tradicionalni zbor okupi se ovdje mnoštvo svijeta, a iz svake trnovačke kuće, čak i iz onih siromašnijih, širi se miris vruće ličke pečene janjetine koju su tek skinuli s ražnja da gosti založe. Osobito je u Kacanovoj kući u Donjem selu za svako Prinašenje bilo svečano, jer su Kacanu dolazila gospoda i finiji gosti iz grada, činovnici i inteligencija iz Gospića, da s Kacanom proslave Prinašenje i da podivane o politici. Zahvaljujući upornom radu svih svojih članova Kacanova je kuća bila imućna, a u Trnovcu i najuglednija, jer se Kacan svojim mirotvornim, upornim i nesebičnim radom za zaštitu Hrvata pročuo daleko od Trnovca i postao najpopularniji i najomiljeniji hrvatski pučki tribun iz ovog kraja.

No Trnovac je i mimo Kacana ostavio tragove u povijesti Hrvata. U ovom je podvelebitskom ličkom selu savio svoje gnijezdo i čuveni Jerko Rukavina koji je zajedno s Dujmom Kovačevićem potkraj 17. st. pokrenuo Bunjevce od Ražanca i iz Podgorja te nakon Karlobaga i Vidovca prešao s njima Velebit i oteo Turcima Brušane, Rizvanušu, Trnovac, Smiljan, Bužim i Pazarišta. Njegovi su potomci vladali Trnovcom kao porkulabi, a kuća Rukavina je Austriji nakon Turaka dala više sjajnih i junačkih generala. U toj se kući domoljubnim hrvatskim mlijekom zadojio i još jedan Jerko Rukavina, sjajni hrvatski odličnik koji se u prošlom stoljeću, kad se diljem Hrvatske vodila bitka da se hrvatski jezik učini službenim u našim krajevima, drznuo te je usred Hrvatskog sabora u Zagrebu prvi sa službenog mjesta progovorio jezikom svoje majke

ispod Velebita. Rukavinama je u 18. st. dolazio u Trnovac u goste i čuveni maršal Laudon iz Bunića gdje je stolovao kao zapovjednik Ličke krajiške pukovnije, pošto se oslobodio zatvora u koji je dospio kao udjelnik Trenkova procesa. Nedaleko od Bunića ovaj je austrijski ratnik ostavio za sobom trag u obliku velikog lijepog gaja, a u ruševinama nekad prelijepe buničke katoličke crkve podignute 1802. godine, koju su danas zahvaljujući gospićkom župniku vlč. Mati Pavliću počeli obnavljati, leže zemni ostaci jednog njegova djeteta. Prema jednoj legendi, a tu su legendu obradili Katedralis i N. Bićanić, Laudon se za stolovanja u Buniću bio zaljubio u sestru svojih bečkih prijatelja, ličkih generala Rukavina iz Trnovca, lijepu trnovačku Ružu i često ju je pohodio u Trnovcu...

A sad je slavu Trnovca Hrvatskom pronosio Karlo Brkljačić. Rekoh slavu, a pomislih na kontinuitet i na trajanje trnovačkih i ličkih Hrvata među kojima se uzdigao Kacan kao sjajan potomak davnih trnovačkih Rukavina i ostalih junaka.

Kacan se neumorno zalagao za interese naroda koji ga je birao za svoga zastupnika i kao lav je branio prava ličkih Hrvata. Koliko je puta, sve onako pognut i već u godinama, brzao puteljcima upoprijekim prema Smiljanu, ili prema Gospiću da smiri razmirice i da ispravi nepravde. Koliko je puta žurio s njive ili iz staje da zaštiti nevine i koliko je puta kasno noću skakao iz kreveta da seljake zaštiti od žandarskih kundaka i bajuneta. Iako ugledan i istaknuti HSS-ovac koji je za života Radićevoga bio s njime prisni prijatelj, kao Ličanin Kacan je u dnu svoje duše bio pravaš i starčevićanac i među svojim Ličanima je širio poznati Starčevićev zahtjev da budu ovdje u lijepim krajevima između Sutle i Drine, između Drave i Jadrana i Soče i Bojane Hrvati svoji na svom i razvijao svijest da im je Bog udijelio da ostanu tu i da prebrode sve povijesne nevolje. Iz Kacanovih riječi i čina, iz njegovih dubokih, a tako jednostavno pučki sročenih govora, iz svega što je Kacan činio, iz cjeline njegova rodoljubnog bića snažno je strujala vjera u sretniju i bolju budućnost hrvatskoga naroda. Kao pravi Hrvat i kao katolik svoju je vjeru u hrvatsku budućnost gradio na čvrstoj vjeri u Boga i poslovično se pročuo po uzrečici »Bog će Hrvatskoj pomoći!« U vjeri u Boga i u povezivanju te vjere s vjerom u Hrvatsku on je čvrsto stajao na živoj i stoljećima uzdrmavanoj hrvatskoj tradiciji po kojoj smo bili ono što smo bili tijekom cijele naše povijesti. Vjera u Boga i hrvatska seljačka sloga, to je bila deviza i bit Kacanova političkog programa. Svoja politička hrvatska razmišljanja on je objavljivao i u novinama, jer je znao pisati i koristiti se perom budući da mu je diktiralo srce puno ljubavi spram Hrvatskoj.

* * *

Ali... što je jače Kacanovo srce kucalo za Hrvatsku, to je jača bila četnička mržnja spram Kacanu. I dok je to srce kucalo, ni ta mržnja nije jenjavala, a da bi jenjala zalog je bilo srce Kacanovo.

U proljeće 1936. gospićki su četnici isplanirali svojim hrvatskim susjedima crni uskrsni scenarij po kom su na uobičajeni srpski način trebali biti na prepad iza leđa ubijeni viđeniji gospićki Hrvati: Karlo Brkljačić Kacan, Ivica Murković, svećenik Blaž Tomljenović i trgovac i ugledni poslovni Hrvat iz Kaniže Ivica Kolačević. Za ubojice su imenovane prodane hrvatske duše Marko Uzelac i Stevan Pejnović, koje je u Smiljanu vrbovao i obradio pop Matija Stijačić. Najprije je Marko Uzelac trebao ubiti

popa Tomljenovića u njegovom stanu u župnom dvoru u Smiljanu, a potom bi zajedno on i Pejina krenuli Kacanu.

Uzelac je međutim odustao od tog plana i u grob je odnio sa sobom tajnu da li je to učinio iz straha, ili zato što mu je savjest progovorila. Na Veliki Četvrtak rano ujutro on je došao Pejinovoj kući, ni ne sluteći da će ga ovaj bezdušno ubiti kad čuje od njega da nije ubio Blaža Tomljenovića. A Pejina nije oklijevao; on je već davno prije prodao dušu četnicima i vragu. I dok su žene vriskale i susjedi se počeli skupljati oko Pejinove kuće u smiljanskom zaselku nedaleko od Tesline rodne kuće, s nekoliko tanadi u sebi mučio se u hropcu Marko Uzelac pokošen od Pejinove ruke. Potom se Pejini izgubio trag i nitko nije znao kuda je krenuo...

Bilo je oko 5 sati toplog proljetnog popodneva na Veliki četvrtak 9. travnja 1936. godine kad se umorni stari Kacan vraćao sa svoje njive u Gornjem trnovačkom selu gdje je pohodio usjeve. Put ga je vodio ispred kuće Brace Vilina i Lejine i još stotinjak metara pa će u središte Trnovca i odatle uz župni dvor uzbrdicom na Priviju i onda prečicom kući u Donje selo. Župnik Cizl se baš pred crkvom zatekao kad je pred Lejinom kućom zagrmilo iz revolvera. Hitac, dva, tri... ljudi su skočili, žene su vrištale, djeca se posakrivala, a Kacan se u svojoj 74-oj borio sa smrću pokošen od Pejine. Na seoskom putu u prašini koju je krv poškropila ležao je najpopularniji hrvatski pučki političar onog doba. Pokosila ga je izdaja, jer je volio svoju Hrvatsku i jer je bio dijete slobode, a ne prah ropstva. Izdaja i četnička mržnja... ubila ga je crna ruka u nesustajućem stvaranju velike Srbije ispružena do Velebita.

... Lika je ciknula, Hrvatska je plakala, a izdajni je Pejina upopriječio preko bara na banket brušanskim žandarima. U kasaru na domak Takalica, a taj je kasar pred tri godine bio razorio hrvatski revolt, slavilo se Kacanovo ubojstvo dva dana uz zdravice koje su srpski žandari dizali svom »junaku« Pejini. Pili su, bančili, pucali i gospićki četnici, zadovoljni što su oživotvorili glavni dio svog scenarija za crni katolički Uskrs. I Pejina je među njima slavio, a da nije slutio da je hicima u Trnovcu otpilio svoju granu i da će ga se gospodari na brzu ruku riješiti kad ga ne budu trebali. Suđeno mu je na Okružnom sudu u Gospiću i zbog dvostrukog ubojstva trebao je dobiti smrtnu kaznu, ali kao i Puniši Račiću, vlast mu je kroz prste progledala pa je dobio doživotnu robiju. Godinu, dvije pred Drugi rat u zatvoru u Lepoglavi zagonetno mu se ugasio život.

* * *

Na Veliku subotu 11. travnja 1936. godine oko deset tisuća seljaka i drugi silan svijet okupio se u Trnovcu. Tisuće ljudi slijevalo se trnovačkim barama i od Donjeg sela u kolonama se penjalo k Priviji i groblju sv. Nikole da Kacanu odaju počast. Čelični Ličani u svojim narodnim nošnjama s crvenkapom na glavi, opleteni hrvatskim trobojkama koje je presijecao široki crni flor, ponosna čela i dostojanstveni, s očima iz kojih je zračila tuga, nosili su lijes i u njemu borca za hrvatska prava. Ispred njih je išla kolona s 40 prekrasnih vijenaca od ruža na čelu s velikim vijencem dr. Vlatka Mačeka, a iza njih su članovi limene glazbe iz Gospića i Otočca u svečanim crnim odorama opletenim crnim trakama intonirali tužni marš. U sprovodu su bili mnogi Kacanovi prijatelji, predstavnici HSS-a i svih drugih hrvatskih političkih stranaka iz svih hrvatskih krajeva. Bili su tu i predstavnici iz hrvatske Vojvodine, iz Boke, Hercegbosne, Dalmacije, Primorja, Zagorja, Slavonije i među njima tridesetak HSS-ovskih

narodnih zastupnika od kojih se devet oprostilo nad grobom od Kacana. Kao posebni izaslanik dr. Vlatka Mačeka i vrhovništva HSS-a posljednji se od ubijenog Kacana oprostio ing. August Košutić. Svi su govornici isticali Kacanovo veliko poštenje, iskrenost, dobrotu, prostodušnost, njegovu veliku prirodnu nadarenost i veliko rodoljublje te silno i nesustajuće Kacanovo angažiranje na buđenju, širenju i održanju hrvatske seljačke svijesti u ličkom narodu. U vrijeme Kacanova sprovoda u svim su hrvatskim mjestima održavane javne komemoracije i u crkvama svete mise zadušnice. Toliko je ovaj bistri i rodoljubni hrvatski lički seljak iz Trnovca bio obljubljen i toliko značajan za Hrvatsku u ono vrijeme. Njegova uspomena nije u Lici i među poštenim Hrvatima do dana današnjega umrla.

Katoličko groblje sv. Nikole na Priviji pod Velebitom u ličkom selu Trnovcu desetak kilometara zapadno od Gospića ušlo je u hrvatsku povijest, jer mučenik za Hrvatsku Karlo Brkljačić Kacan u tom groblju čeka uskrsnuće i hrvatsku slobodu. A do te slobode proći će još vremena u kom će lički narod podnositi mučenje i dati nove žrtve na oltar domovini.* Te su žrtve bile neminovne da bi ustrajala Lika kao vez i kao kičma Hrvatske. Tamo gdje se najljepša naša gora k Nebu podiže i gdje vilovito velebitsko stijenje okićeno smiljem pruža utočište hrvatskom hajduku iz Like dok slobode u ravnici nije i dok zločin pravdu određuje, u velebitskim urvinama taložio se hrvatski bunt i slijegale su se žrtve koje junački narod Like podnese radi svoje Hrvatske. Iz tog bunta i iz tih žrtava Vila Velebita je raznosila sjeme do istarskih i hercegovačkih gora i do zagorskih brega, do Tise i do rijeke Bojane...

VELEBIT sa V počinje, a V je znak pobjede!

* Među tim žrtvama je i sin Kacanov Antona koji se pred rat ne sluteći vratio kući u Trnovac iz daleke Kanade. Njega su partizani ubili kod kuće u Trnovcu krajem rata 1945. godine zato što se nije htio opredijeliti za njih, a među tim partizanima je bilo i Hrvata i njegovih znanaca iz Like koji su se ulizivali pravoslavnima i dokazivali pred njima, ne bi li, kako to narod kaže, bili popovi veći od pape. Tako je Kacanov grob na groblju sv. Nikole na Priviji u Trnovcu dobio još jednog mučenika, Kacanova sina koji je i smrt radije prihvatio, nego izdaju očevih ideala i Hrvatske.

U tom istom groblju leže i kosti mladića Milana Pavelića, sina Vrancezova iz trnovačkog Gornjeg sela koga su žandari nedaleko od njegove kuće 1937. godine prebili i bacili u bunar. Smrti ovog mladoga Hrvata po svemu sudeći je kumovao njegov suseljanin, Hrvat iz Trnovca, Mile Novačić Milčina, koji se isticao kao denuncijant za protuhrvatskih režima i kao propagator stvaranja Srpske Krajine koja je i u ono vrijeme bila aktualna.

Pred Lejinom kućom u Trnovcu, kod mjesta gdje je Kacan pogođen izdajnim Pejinovim mecima ispustio dušu, Trnovčani su uz cestu podigli veliki hrastov Križ kao uspomenu. Taj su Križ izdajni Hrvati rušili još za stare Jugoslavije, a definitivno su ga uklonili partizani kad su u Trnovac ušli nakon rata 1945. godine. Da li je stiglo vrijeme da se taj Križ podigne?!

Moj Bog

moj Bog
je u meni
kao što je more u meni

moj Bog
mi govori
kao što valovi morski
progovaraju

jezikom drukčijim od jezika ustiju

jezikom mora
koji govori tijelu od suza i znoja

moj Bog je u meni kao
što je more u meni

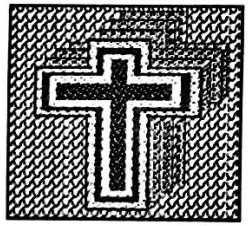

Politička pozadina ideoloških sukoba u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji*

Zbog raznih okolnosti, u svijesti prosječnog čitatelja uz neke pojmove povezuju se obavezne popratne pozitivne odnosno negativne »naljepnice«, kao »napredan«, »progresivan«, ili pak, nasuprot tome, »nazadan«, »reakcionaran«. Takav slučaj je i s pojmovima liberalizam i katolicizam. Da pomutnja bude veća, mnogi autori poistovjećuju katolicizam, odnosno kršćanski pogled na svijet s klerikalizmom. No iako je tome tako, ili upravo zbog toga, pokušat ću ta dva pojma i njihov međusobni odnos u ideološkim sukobima u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji prikazati u povijesnim uvjetima na tlu bivše pokrajine Dalmacije u drugoj polovici devetnaestog stoljeća.

Najprije treba objasniti pravo značenje tih pojmova, posebno u kontekstu razmatranja naše teme. Liberalizam kao filozofski pojam u XIX st. bio je ideologija kapitalizma. U drugoj polovici stoljeća na tlu zapadne Evrope kapitalizam je kao gospodarski i politički sustav išao prema svojoj kulminaciji, prelazio je u fazu imperijalizma. Iako su neke tekovine liberalističkog shvaćanja ostale kao trajne vrijednosti oslobođenog ljudskog duha (sloboda istraživanja, tiska, udruživanja itd.), na društveno-gospodarskom polju od lijepog gesla francuske revolucije »sloboda, jednakost, bratstvo« ostala je u praksi samo *sloboda jačega*. Prema tome, iako je s obzirom na sustav proizvodnje kapitalizam značio napredak, s obzirom na društvene odnose on to nije bio. Ne bi se, naime, moglo tvrditi da je položaj proletarijata, tj. položaj proletariziranih, sa zemlje otjeranih seljačkih masa, koje sve nisu mogle naći zaradu u industriji, bio povoljniji od položaja feudalnog kmeta, pogotovo u prvim desetljećima razvitka kapitalističkih odnosa. Proletarizirani seljak postao je zapravo novovjekovni rob, ne pravno, nego stvarno. Radnik-proleter načelno je slobodan, on ima jednaka politička prava kao i kapitalist, ali u praksi njemu nitko nije dužan (u ime slobode!) osigurati životni minimum za golo fizičko održanje. A kako su (opet u ime slobode!) uništene sve dotadašnje strukture društvene solidarnosti, bratovštine, cehovi, zadruge itd., on ostaje potpuno osamljen, a time i sasvim bespomoćan. Dugo je vremena prošlo i mnogo neviđene bijede proživljeno dok nije postala očita sva tragika tako shvaćene i u praksi ostvarene »slobode«, te su se počele namjesto porušenih osnivati nove strukture društvene solidarnosti, radnički sindikati.

Na početku prodora liberalizma i kapitalizma Katolička Crkva se u idejnom smislu prva našla na udaru novog poretka. Filozofski liberalizam, naime, u ekstremnoj svojoj formi, zahtijeva potpunu laicizaciju društvenog života, tj. potpunu rastavu Crkve i države, a te zahtjeve trebao je provesti u život politički liberalizam. I u ovom slučaju se dogodila toliko puta ponovljena metamorfoza: ideologija koja traži vlast preobražava se u svoju suprotnost, čim zadobije vlast. »Dok liberalizam traži vlast, zastupa Kantovu teoriju o minimalnom utjecaju države na javni život i živo naglašuje prava pojedinaca. Onda je pače dozvoljena i revolucija. A kad dođe na vlast, onda

proglašuje Hegelovo načelo o svemoći, apsolutnosti i tako reći božanstvenosti državne vlasti, kojoj treba da se svi klanjaju. Onda prestaje svaka sloboda, napose Crkve, koju liberalizam sputava najtežim okovima. U takvoj centralističkoj državi postoji obično tek jedna sloboda, sloboda neodgovornog napadanja i vrijeđanja Crkve putem štampe i ostalih prosvjetnih ustanova i sredstava te sloboda ukidanja naravne i stoga neotuđive čovječje slobode.«[1]

Druga polovica XIX. st. ispunjena je borbama između Crkve i centralističke kapitalističke države. Ponegdje, kao npr. u Njemačkoj, došlo je do pravih progona Crkve (Bismarckov Kulturkampf), a donekle i u Italiji, gdje su mladom ujedinjenom državom potpuno zavladali slobodni zidari. U takvim okolnostima Katolička Crkva se je morala držati u defenzivi, što je opet samo po sebi pojačavalo njezinu konzervativnost i činilo da su crkveni ljudi sumnjičavo gledali na svaku liberalističku novinu njoj neprijateljske buržoaske države. U ovom povijesnom kontekstu postaje jasno kako je došlo do objavljivanja kasnije toliko napadanih Indeksa i Syllabusa.[2]

U austrijskoj pokrajini Dalmaciji, administrativno odijeljenoj od ostalih hrvatskih zemalja, početkom druge polovice XIX. st. kapitalistička proizvodnja, međutim, nije bila ni u povojima. Ovdje nije bilo prave građanske klase. Stanovnici dalmatinskih gradića bili su sitni obrtnici i trgovčići, činovnici i sasvim tanak sloj građanske inteligencije. Domoći se činovničke službe i time osigurati stalne prihode, bio je vrhunac materijalnih težnji, jer je činovnički stalež i uopće stalež državnih službenika predstavljao ekonomski najjači društveni sloj. Postojao je i sloj veleposjednika, ali zbog ekstenzivne poljoprivrede, međusobne vezanosti gospodara i težaka kolonatskim odnosima i veleposjednici su živjeli u stalnoj nestašici gotova novca te nisu mogli prijeći na napredniji i unosniji način proizvodnje.[3]

Nemajući, dakle, u Dalmaciji nikakve ekonomske, a time ni društvene podloge, liberalističke ideje u dalmatinskim gradovima i gradićima pokazivale su se samo s one privlačnije strane medalje te su među građanskom inteligencijom imale dosta pristaša.No ova privredno možda najzaostalija pokrajina Habsburške Monarhije, našla se nakon austro-ugarske nagodbe 1867. god. u sklopu njezina naprednijeg, zapadnog, austrijskog dijela, te iako liberalizam u njoj nije imao nikakve podloge u privrednim odnosima, ipak je zasijecao u njen javni život preko liberalnih zakona koje su forsirale bečke vlade uz podršku austrijskih liberalaca, ustavovjeraca, u bečkom parlamentu.

S druge pak strane, zbog neutemeljenosti liberalističkih ideja u stvarnim društveno-ekonomskim odnosima takvi liberalistički zakoni i zakonski prijedlozi doimali su se brojnog svećenstva u redovima Narodne stranke u Dalmaciji kao nešto sasvim neprirodno i tuđe moralno-etičkim poimanjima širokih narodnih slojeva, iz kojih je ono potjecalo i među kojima je živjelo, te im se instinktivno opiralo. A kako su se u prvim redovima Narodne stranke u Dalmaciji uz svećenstvo nalazili i brojni građanski intelektualci skloni liberalističkim shvaćanjima, to je među njima moralo doći do idejnih sukoba, koji su se odražavali na politički život stranke.

I.

Građanski intelektualci u Dalmaciji svoj liberalizam dobrim dijelom imaju zahvaliti svojem školovanju u Italiji. Zadojeni talijanskom kulturom i oduševljeni borbom talijanskog naroda za oslobođenje i ujedinjenje, oni su i osjećajno bili vezani

za Italiju. Stoga u godinama borbe talijanskog naroda za državno jedinstvo i sukoba s papom zbog papinske države, potkraj šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u stranačkom listu »Nazionale« izlazi niz članaka u kojima se očituje simpatija za talijansku nacionalnu stvar. Pa i kasnije, kad ta borba više nije bila akutna, neki naši liberalci, pa i oni umjereniji poput Klaića, negoduju protiv svakog poteza s hrvatske strane koji bi Talijani mogli protumačiti na svoju štetu. Tako se primjerice Klaić nije mogao suzdržati da ne spočitne Strossmayeru hodočašće koje je 1877. godine organizirano iz Hrvatske prigodom jubileja 50-te godišnjice papina misništva, a na kojem je sudjelovalo i brojno svećenstvo iz Banske Hrvatske i iz Dalmacije, kao i sam Strossmayer, jer bi navodno Talijani to hodočašće mogli shvatiti kao demonstraciju protiv sebe.[4] Pavlinović, naprotiv, iako dobar poznavalac i poštovatelj talijanske kulture, nije bio njome zaslijepljen. Poznata je njegova žilava upornost i upravo apostolski žar kojim je uvijek i u svakoj prigodi sam govorio i druge poticao da govore i pišu hrvatskim jezikom. On je živo nastojao da svojem hrvatskom jeziku pribavi onu čast koju je u otuđenom građanstvu uživao talijanski jezik. On se rijetko javljao u talijanskom dijelu stranačkog glasila, u listu »Nazionale«, njegova je suradnja redovito bila namijenjena hrvatskom dijelu glasila, »Narodnom listu«. Kad se je 1869. uredništvo spremalo da hrvatski dio i opsegom izjednači s talijanskim, Pavlinovićevi stranački drugovi, građanski intelektualci, opirali su se tome, jer su sami bili nenavikli i nevješti hrvatskoj pisanoj riječi, a možda i iz bojazni da će se s povećanjem hrvatskog dijela stranačkog lista povećati Pavlinovićev utjecaj u listu. Zato Pavlinović traži i potiče rijetke suradnike hrvatskog dijela da povećaju svoju suradnju, da taj hrvatski dio bude na doličnoj razini, te da »prestanemo biti mlađi u svojoj kući«.[5]

Ipak, uza sva neslaganja koja proistječu iz različita gledanja na narod i njegove vrednote, ideološki sukobi u redovima vodstva Narodne stranke javljaju se tek potkraj šezdesetih godina, nastavljaju se tijekom slijedećeg desetljeća, no naročito akutni bili su početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Povod sukobima bili su u prvom redu prijedlozi bečke vlade za izglasavanje nekih liberalnih i shvaćanju Katoličke Crkve protivnih zakona, prvenstveno zakona o građanskom braku i sekularizaciji škola, a tek u drugi plan su dolazila oprečna stajališta pojedinih zastupnika i stranačkih prvaka u vezi sa sukobom talijanske vlade i pape. Odmah na početku treba naglasiti i činjenicu da su ovi u biti sasvim ideološki sukobi dobivali obilježje zagrižljivosti zbog toga što su bili korišteni u sve otvorenijim međunacionalnim sukobima, koji se javljaju usporedo sa sve otvorenijim propagiranjem srpske nacionalne ideje u Dalmaciji, o čemu će kasnije biti više govora.

U tim ideološkim sukobima posebno je došla do izražaja Pavlinovićeva seljačka konzervativnost i nepovjerenje prema svemu tuđinskome, prema svim novim idejama koje su dolazile u Dalmaciju kako on reče »preko pazarene knjige tuđinske«. Kao dobar poznavalac shvaćanja i raspoloženja širokih narodnih slojeva, on je osjećao moralnu obavezu da se u političkomu radu rukovodi shvaćanjem naroda koji zastupa.[6] On je to tražio i od svojih stranačkih drugova. Od 1870. redovito je u vrijeme izborne agitacije pred svoje birače iznosio glavne probleme o kojima se ima na budućem saborskom zasjedanju raspravljati, te izlagao načela kojih će se držati u svojem zastupničkom radu. Potaknuti njegovim primjerom, a i pod njegovim utjecajem, birači su tražili i od drugih zastupničkih kandidata, posebno kod izbora za Carevinsko vijeće, da se politički izjasne, a u nekim slučajevima da se i pismeno obavežu na politički

pravac kojeg će se držati kao zastupnici. Takve pismene obaveze, poslije desetak godina javnog političkog rada, mnogi su zastupnici smatrali ograničenjem osobne slobode i osobnim poniženjem.[7]

Kako su »Narodni list« i »Nazionale« u ondašnjim uvjetima stranačkog života, kada nije postojala nikakva čvršća stranačka organizacija, bili glavni i skoro jedini čimbenik jedinstva stranke, to su se, sasvim prirodno, i ovi ideološki i politički sukobi ispoljavali u prvom redu u vidu borbe za prevlast u idejnoj orijentaciji i za materijalno vlasništvo nad listom. Objavljena korespondencija stranačkih prvaka, u prvom redu Pavlinovića, iz tog razdoblja daje obilje podataka u tom smislu. Od 1869. godine, kad je dr. Lovro Matić nakon trogodišnjeg urednikovanja napustio uredništvo, kroz sljedeće dvije godine u uredništvu su se izmijenila tri urednika: Ivo Giunio, Josip Sormilić i don Kažimir Ljubić. Ovu nestabilnost u osobama urednika pratila je i nestabilnost političkog i idejnog pravca lista. Često se dešavalo da su »Nazionale« i »Narodni list« u istom broju zastupali različita, pa i oprečna idejna gledišta.[8] Novi stalni urednik u osobi mladog don Jure Biankinija, kojeg je našao i postavio Pavlinović, te štoviše i sam došao na dvije godine s njim u Zadar da ga uputi u uredničke poslove i riješi pitanje kronične materijalne nestabilnosti lista,[9] značio je pobjedu Pavlinovićeva smjera u listu. Ipak, Pavlinovićev politički program (hrvatska politička i katolička idejna orijentacija) nije postao i program čitave stranke. Za taj program se je Pavlinović uz podršku svojih istomišljenika morao i nadalje uporno boriti.

Pavlinović je 1869. godine u posebnom spisu razradio program stranke, koji nije bio namijenjen širokoj javnosti, pa zato i nije bio objavljen, ali ga je on kao rukopis razaslao istaknutijim prvacima stranke u Dalmaciji kao i nekim prvacima političkog života u Banskoj Hrvatskoj.[10] Temeljne ideje tog programa, koji bi se po njegovim riječima sav mogao sažeti u dvije riječi – Hrvat i katolik – Pavlinović je razrađivao u svojim predizbornim govorima, posebno onom u Imotskom 1871., te u Makarskoj 1873. godine. Narod je ta načela i taj program prihvaćao jer su bili uzeti iz kršćanskog shvaćanja i hrvatskog osjećanja samog naroda. Upravo u seljačkom puku u Dalmaciji tinjala je hrvatska svijest u imenu jezika,[11] ali nije još bila toliko snažna da bi postala i politički djelotvorna. Pavlinovićeva historijska zasluga i jest u tome što je on tu činjenicu spoznao, što se u preporodnom radu na tu činjenicu oslonio, prislanjajući se uz to, ili kako bi on kazao »upirući se« na hrvatsko državno pravo. No nije bilo lako građanskim intelektualcima, zadojenim talijanskom kulturom i liberalnim shvaćanjima, prihvatiti takva načela. Mnogi od njih u nacionalnom smislu nisu bili odmakli dalje od općenite svijesti da nisu Talijani nego pripadaju slavenskom rodu. Za mnoge od njih, školovane u Italiji, upravo je borba talijanskog naroda za državno i nacionalno ujedinjenje bila uzor i poticaj da i sami prionu uz preporodni pokret u svojoj domovini. Ali su upravo zato, po talijanskom uzoru, prihvaćali širu misao o slavenstvu i borbi za kulturno i političko ujedinjenje Južnog Slavenstva. No sada su u nacionalnom dozrijevanju trebali učiniti korak naprijed, jasno se nacionalno opredijeliti, tim više što se već tada sve jače osjećalo prodiranje srpske nacionalne misli u Dalmaciju, prvenstveno među žiteljstvom grko-istočne crkve. Ta činjenica je upravo i potakla Pavlinovića da prekine sa slovinstvom, koje je postajalo sve više zapreka buđenju žive nacionalne svijesti, i stane na izričito hrvatsko stajalište u političkom djelovanju. Iako su u to vrijeme ostali južni Slaveni – Bugari, Slovenci, a posebno Srbi – već radili na konstituiranju svoje nacije i njegovanju svojeg književnog jezika, ipak dugogodišnje

idealističke predodžbe o univerzalnom slavenstvu kao političkoj formuli za sve Južno Slavenstvo, ili barem za Hrvate i Srbe, nije bilo lako napustiti ni nekim hrvatskim političkim i kulturnim radnicima u Banskoj Hrvatskoj,[12] a pogotovo ne onima u vjekovima od Hrvatske odijeljenoj, odnosno otrgnutoj, Dalmaciji.Građanski intelektualci u Dalmaciji, pod dvostrukim utjecajem i liberalističkih ideja koje su dolazile sa Zapada i potajne srpske propagande koja je među katolicima nastupala pod imenom slovinstva, nisu se mogli lako snaći. Neki od njih smatrali su Pavlinovićev izrazito hrvatski stav skretanjem od staroga programa, a njegov katolicizam klerikalizmom. U vodstvu stranke je počelo dolaziti do žučljivih raspri, do otkazivanja lista, napuštanja saborskog kluba stranke i sličnih drugih izraza neslaganja.

Kada su dalmatinski poslanici u Carevinskom vijeću pod utjecajem Stjepana Ljubiše, koga su pravoslavci u Dalmaciji smatrali svojim prvakom, glasovali za zakon o neposrednim izborima za zastupnike Carevinskog vijeća, protiv izričitih uputa Kluba stranke, i kad je poslije toga došlo do prvog raskola u stranci, te pokretanja raskolničkog glasila »Zemljak«, neki su s hrvatske strane i za taj raskol krivili Pavlinovića. U proljeće 1874. godine na stranicama zagrebačkog »Obzora« pojavljuje se niz polemičkih članaka u obliku pisama uredništvu kao rasprа između Pavlinovića i jednog liberalca, suca Vinka Milića.[13] U tim pismima Pavlinović je razradio svoja stajališta o vjerozakonskim pitanjima i idejnim sukobima u stranci. On se slaže s MIlićem da svaki zastupnik ima pravo slijediti svoje uvjerenje s obzirom na vjerozakonske probleme, ali samo dotle dok to uvjerenje ostaje stvar njegove savjesti, u što ni do tada nitko u stranci nije dirao. Na Milićev prigovor protiv Pavlinovićeva zahtjeva da se zastupnici pred izbore pismeno obavežu da u saboru i u Carevinskom vijeću neće pristati na zakonske prijedloge protivne kršćanskom shvaćanju, koji je prigovor Milić obrazložio tvrdnjom da Narodna stranka nije nikakva religiozna stranka, Pavlinović odgovara: »Mi nismo religiozna stranka, ali mi smo narodni zastupnici i kao zastupnici raspravljamo u saboru pitanja koja utiču na vanjske odnošaje vjerozakonske; otle potreba da se o naših nazorih o tih vanjskih odnošajih sporazumimo među sobom i među našimi birači... Inače, ustavnost bi postala krupna laž.«[14] I dalje: »... nek bude svakom svoje mnenje što se njegove osobe tiče; ali treba s tim mnenjem pred narod izaći ukoliko to utiče na saborski rad. Inače mi ostavljamo narod i postajemo zastupnici sami za se. Inače nosimo slobodu i ustavnost u ustima a u srdcu despociju, i to despociju najnepodnosniju.«[15] Glede uloge »Narodnog lista« on je zastupao mišljenje da taj ima ne samo pravo nego i dužnost da na svojim stranicama raspravlja o pitanjima o kojima piše već sva evropska štampa. Ne dirajući u kršćansko čudorede i članke vjere uz koju narod prianja, »Narodni list« može po njegovu mišljenju raspravljati o svim spornim crkveno-državnim pitanjima, ali tako da članci suprotnih mišljenja budu potpisani. »Mi nismo nikad kanili da Narodni list pretvorimo u crkveni organ, kao što nećemo da bude organom kakva bezvjerskog ortakluka; nego hoćemo, da Narodni list nikoga ne vriedjajuć, a mnenja pretresajuć, bude oblovitim, podpunim glasilom naroda. Fiat luks.«[16] Uspoređujući pisanje češke »Politik« o stanju u Češkoj i slijepom povođenju mladočeške stranke za njemačkim ustavovjercima, on je ovako opisao položaj dalmatinskih liberalaca i svoj odnos prema njima: »I u nas u Dalmaciji ima također jakoljak liepih ljudi kojima se pokret talijanski zasjeka u glavu, kao uzor domoljublja; iz francuskih novina ispijaju ti cviet političke mudrosti. U poznavanju svog naroda i njegovih težnja ti su ljudi izostali: hrvatske

povjesnice slabo znaju, a odnošaja na jugu slovinskom ni za lick. – Tê nam je inače čestite duše, zajednicom svađati u kolo; te nam je odlikovati, ali u isto vrieme paziti, da nam tuđom izukom ne mrse narodnih posala.«[17] »... Sad narodu je pogledati, a vjernim narodnim zastupnikom opet velju, dogovarati se je i sliediti u javnom životu potrebe,težnje i volju svoga naroda, a ne svoje mušice i Garibaldine ili Gambettine nazdravice.«[18]

Makar mi danas nakon jednog stoljeća drugačijim očima gledamo na onda goruća pitanja o odnosima Crkve i države, na neke institucije koje je Pavlinović branio kao narodno-kršćanske, ipak, ukoliko demokraciju shvaćamo kao istinsku vladavinu naroda a ne jedne grupe ili klike koja vlada u ime naroda, moramo priznati da je Pavlinovićev postupak načelno bio sasvim demokratski, iako je, dopuštamo, u praktičnom radu možda ponekad i pretjerao.[19]

Kod Pavlinovićevih suvremenika vladalo je općenito uvjerenje – to mišljenje je prešlo i u literaturu – da je on odveć strog u prosuđivanju rada svojih sudrugova, pa su mu to mnogi spočitavali ili se na njega tužili. Tako je zbog Pavlinovićeva članka »Preokret u Dalmaciji« u »Narodnom listu« 1883. godine, u kojem je podvrgnuo oštroj kritici rad dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću, došlo do jake krize i opasnosti od rascjepa u stranci. Bilo je i zaplotnjačkog rovarenja, a neki su pokušali preko Strossmayera umanjiti Pavlinovićev ugled i utjecaj u »Narodnom listu«. Tom zgodom on je Strossmayeru opširnije pisao o stanju u redovima vodstva i o svojem odnosu prema drugovima. Po logici načela da se čuje i drugo zvono, citirat ću veći dio tog pisma. »Čudno mi je – pisao je Pavlinović – što ovi naši ljudi hoće da upliću Vas u naše, recimo, razlike, ko što je još jednom Danilo, prikazujuć Vam stvari inače nego stoje. Što ste pak odgovorili Bulatu da Klaić valjda odveć po svojoj volji radi, a Pavlinović je prestrog; ja drage volje usvajam, samim dodatkom, da Klaić hotijuć po svojoj volji raditi, napokon radi malo ili ništa, te tako svojom non chalancom zapušta najvažnije posle, zadovoljan da on za čas figurira; a da ja u dogovoru napokon uviek od svoje strogosti popuštam, samo da se štogod uradi. Meni je načelo, da u stvarim javnim, nema biti misterija među drugovim, a još manje eskamotagja na koja je uviek spravan odvjetnik Bulat. Ovaj imao je srdca i neodgovarati na moje prijateljske poslanice te poslije nijekati, da ih nije ni primio. Ja rado puštam da Klaić prvenstvuje, i dao sam mu dokaze proti volji svojih birača i inih prijatelja. Ja prvi priznajem znamenitosti Splita i zasluge Bulatove u Splitu ali nikome za ljubav mi se ne smiemo učiniti beznačajni i smiešni. Zašto oni bježe od rasprave, bilo prijateljske bilo javne posala javnih. Ja mislim da se dade po novinam, ko što po saborim i po klubovim raspravljati različita mnenja bez osobnih uvreda, na što ja uviek, uz svu možda odlučniju formu, osobito pazim. Ali su Vam liberali taki, da za se hoće apsolutnu slobodu usve i posve, bez prigovora ni odgovornosti; dok popovom spočituju obskurantizam i despotizam. Oni su naprosto odustali od klubskih zaključaka, pa sad ne bi htili, ni da ih drugovi upitaju: što vas je na to prinudilo?«[20]

Treba istaknuti da su se ipak umjereniji liberalci u Dalmaciji i u Banskoj Hrvatskoj načelno s njim slagali, posebno s obzirom na društvenu primjenu liberalističkih načela. Tako primjerice Matija Mrazović – koji mu je u vezi s razmiricama među prvacima Narodne stranke u Dalmaciji pred izbore 1870. u želji da posreduje između njega i članova Središnjeg izbornog odbora – među ostalim pisao i ovo: »Nije dakle pravo da ti *conquiste liberali* (tj. slobodu štampe, govora, okupljanja, udruživanja, obrta,

zanata itd.) mećeš sve u jednu torbu s građanskom ženitbom, oddruženjem škole od crkve itd. onimi svimi firlitanci, za koje naš narod ni nezna, ni ne sluti i kojih mu proti njegovoj sviesti niko neće nametnuti moći u slobodnoj državi.«[21] A nekoliko godina kasnije Klaić mu je pisao: »Nemam ovaj put kad, da se s tobom prepirem o katoličkom pitanju. Kad cieniš, da ja tute niesam na čistu, varaš se. Nemoj pometat socijalni rat sa borbom što znanost vodi proti vjeri. To su posve različita pitanja. I premda u doticaj dolaze, kako dolazi sve što se čovjeka na ovom svietu tiče, drugi jim je sasvim temelj. Internacionala je jedno, a Syllabus drugo, premda prva ima svoj syllabus i ona, a druga svoje internacionaliste.«[22] Klaić je bio među onima koji su se načelno protivili da se u »Narodnom listu« raspravlja o ideološkim problemima. »Kad pomislim – pisao je Klaić – da u Dalmaciji, gdje hvala Bogu, svi smo manje više dobri krstjani, govori se i piše stvari bezumnih, kopijanih u druzim zemljama, a koje kod nas nemaju smisla, nego samo služe za izazivanje na odpor i na sijanje mržnje, to je za pomamit se.«[23]

Optužbe da on miješa vjeru i politiku, da za nj katolicizam znači ujedno priznanje papine državne vlasti, agitaciju za Burbonce i sl., Pavlinović s rezignacijom odbacuje. U spomenutoj raspri s Milićem on mu predbacuje: »Vinko sudče, jesi li proučio ozloglašeni syllabus? Ako jesi, kako ti može duša podnijeti, da miešaš syllabus sa državnom papinom vlasti, nepogrešivost njegovu sa strančarenjem proti jedinstvu Italije, sa strančarenjem za Burbonce? Ako nisi, kako ti obraz podnosi, za takove nesmisli u sviet prosiplješ?«[24] U pismu uredniku »Obzora«, koji je pisao da Dalmacija neće pristati na Pavlinovićeva klerikalna (Pavlinović ga ispravlja: katolička) načela, Pavlinović odgovara da je sva Dalmacija već odavna uz njegova, tj. uz katolička načela. »Papinstvo i nepogrešivost – piše Pavlinović – vjeruje većina Klaićevih i Montijevih, kao što mojih birača: pa i većina autonomaških birača, možda zavedenih uprav pogledom na vjeru.Zaludu vam je; Dalmacija je u ogromnoj većini imenom i vjerom katolička, te se čvrsto drži papinstva i vjeruje u nepogrešivost. Inače sva je Dalmacija klerikalna, oliti vjerujuća.«[25] On razumije da u Banskoj Hrvatskoj možda ne mogu dobro shvatiti prilike u Dalmaciji, ali upozorava urednika da tu privrženost puka u Dalmaciji svojoj vjeri, bilo katoličkoj bilo pravoslavnoj, dobro razumiju protivnici Narodne stranke i hrvatskog naroda u Dalmaciji i prema tome se vladaju u svojim javnim postupcima. »Ali to dobro razumi Lapenna, koji plače pred Guglielmom i Tomićem; to razumi Keller, koji ljubi i grli biskupa Markića; to razumi Bajamonti, koji ide s pukom Gospi na Pojišan; to razumi vrlo dobro Ljubiša, kojega prije svega spasi u Boki razglašeno mučeništvo za pravoslavlje; to je razumio i Rodić, mireć Krivošije; pa valja borme da razumi i pisac s Krke (pseudonim Milića, nap. B. Z.) s družinom, ako neće da postanu *lutkami u rukami neprijatelja naše slobode.*«[26] Ove posljednje Pavlinovićeve opomene svjedoče da je njega ne samo osobno uvjerenje katoličkog svećenika nego i razboritost političara nukala da se u javnom političkom životu drži načela koja je narod prigrlio. No kako je tijekom ovih raspri na stupcima »Obzora« i Milić, koji je govorio u ime »živalja inteligentnih« priznao da nije protiv nezavisnosti Crkve od državne vlasti, protiv crkvenog braka i crkvenog nadzora nad učionama, Pavlinović zaključuje da se u stvari više nemaju o čemu prepirati. O nekom utjecaju države na crkveni sustav, koji traži Milić, Pavlinović priznaje da se o tome mogu dogovarati međusobno na temelju pravno-povijesnom Crkva i država, ali tako da se zajamči u Hrvatskoj svakome sloboda i mir, pa i fratrima i kaluđerima. »Kad bi nam se vidilo – piše on – da su nam neke redovničke zadruge na smetnju narodu, ili da su

se preživile, tad da nastojimo da se pomlade, da se ponarode, ili da se uklone; ali sveder poštujuć priznano pravo crkveno, koje napokon odlučuje u poslu strogo crkvenom; a ne svevlašću državnom, buntovno rušeć i proganjajuć.«[27] Da je Pavlinovićev katolicizam, koji su mnogi njegovi protivnici nazivali klerikalizmom i ultramontanstvom, u stvari bio samo borba za slobodu Crkve, borba protiv nasilja državne vlasti a nikakvo politikantstvo i borba za papinsku svjetovnu vlast, za restauraciju svrgnutih dinasta i sl. najbolje svjedoči on sam, kada ovu raspru s Milićem i urednikom »Obzora« završava riječima: »Rad papine državne vlasti, rad jedinstva Italije, rad Burbonaca u Francuskoj i Španiji, nemojte se bojati da ćemo se stoga među sobom zavađati, samo ne puštajmo u stupce narodnih glasila nezrele dečke, koji najvole brbljati ob onom što ne razume, i zvonkim riječima hoće da nadoknade trudni rad i samostalno razsuđivanje.«[28]

Prema svjedočanstvu i samih umjerenih liberalaca, Pavlinović nije bio nikakav vjerski fanatik, dapače, prema mišljenju Miha Klaića bio je on od svih katoličkih prvaka Narodne stranke najumjereniji.[29] Mnogo radikalniji bili su u tom smislu Pavlinovićev intimni prijatelj franjevac fra Gabro Puratić[30] i svjetovnjak dr. Kosto Vojnović, koji se je zbog svojih vjerskih skrupula htio odreći zastupstva i sasvim povući iz političkog života, od čega ga je uporno odvraćao upravo Pavlinović.[31] A svakako nije bio ništa veći katolik od biskupa Strossmayera, koji je dobar dio svojeg života i energije utrošio u nastojanja i rad za sjedinjenje crkava, koje nije u ono doba nikako bilo zamišljano u duhu suvremenih koncilskih ideja. Činjenica što uza sve to Pavlinovićevi idejni protivnici, a isto tako i neki poslijeratni historici, najoštrije kritike i napade usmjeravaju na Pavlinovića, navodi nas na sumnju da se tu ipak ne radi *samo* o idejnim i vjerozakonskim pitanjima, nego da se u pozadini te kampanje krije neka politika, kojoj je i ovaj naš mali »Kulturkampf« bio dobro došao kao sredstvo u drugoj, političkoj borbi.

Koja je to politika i kome je ona služila? To su pitanja na koja do sada nitko nije pokušao odgovoriti, a ne znam da li ih je tko i postavljao. To teže je u kratkom članku, a u sklopu uopće malo obrađivane teme, dati određen i siguran odgovor na ovako značajna pitanja. No ja ću upozoriti na neke značajne činjenice i time ujedno dati indicije kojim putem treba usmjeriti daljnja istraživanja da bi nam postala sasvim jasna slika političke pozadine idejnih previranja i sukoba u redovima prvaka Narodne stranke u Dalmaciji.

II.

Iako se od samog početka u prvim redovima Narodne stranke uz Pavlinovića i brojno svećenstvo nalazio i lijep broj svjetovnjaka intelektualaca, većinom sklonih liberalističkim shvaćanjima (Nodilo, Monti, Paštrović, Vranković, Klaić, braća Pučići i dr.), ipak sve do kraja šezdesetih godina nije među njima dolazilo do značajnijih nesuglasica i sukoba. Prvi jači sukobi javljaju se prilikom priprema za saborske izbore 1870. Neki poslijeratni historici pokušali su te sukobe dovesti u vezu s borbom Talijana protiv papinske države[32], ali takvo zaključivanje nema nikakve osnove, kako ću potanje obrazložiti u daljnjem tekstu. Uzroci tim sukobima su sasvim drugi, a slučajna vremenska podudarnost s nestankom papinske države mogla se je samo djelomično upotrijebiti za produbljavanje postojećih sukoba. Uzroci su se nalazili u razvoju

događaja u okviru same Narodne stranke i razvoju političkih događaja u austrijskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije, kojem je administrativno pripadala i Dalmacija. Možemo već sada kratko kazati: glavni uzrok oštrih sukoba u vodstvu stranke jesu orijentacija Pavlinovića i pretežnog dijela svećenstva na čisto hrvatski politički program, te dolazak austrijskih liberala na vlast u Austriji.

U siječnju 1868, poslije uspješno sklopljene austro-ugarske nagodbe (1867), koju je sklopila stranka austrijskih liberala sa strankom madžarskih naprednjaka, u Austriji na vlast dolazi tzv. Bürgerministerium (građansko ministarstvo) Karla Auersperga, u čijem se ministarstvu nalaze i vođe liberalne stranke Herbst i Giskra. Ta vlada Carevinskom vijeću podnosi, a zastupnici liberalne stranke, koji u Vijeću imaju većinu, prihvaćaju zakone o nadležnosti svjetovnih sudova u bračnim sporovima, o nadzoru države nad nastavom i o ravnopravnosti religija. Austrijski kler daje otpor tim zakonima, a papa Pio IX. proglašuje ih nevažećim. God. 1870. ministar bogoštovlja Stremayer (u kratkotrajnoj vladi Potockoga) predlaže pod utjecajem kancelara Beusta ukidanje konkordata. Na širem unutarnjem političkom planu austrijski liberali u vladi i u Carevinskom vijeću zastupaju politiku očuvanja ustava dvojne monarhije, zato ih i nazivaju ustavovjercima. Već u Auerspergovu ministarstvu došlo je do sukoba s obzirom na ustav. Konzervativci (Taaffe, Potocki, Berger), koji su se zalagali za reviziju ustava u smislu federalizma i zadovoljenja Slavena, ostaju u manjini i daju ostavke. Hasnerova vlada 1870. predlaže zakon o neposrednim izborima za Carevinsko vijeće u slučaju da zemaljski sabori ne pošalju u Vijeće svoje poslanike. Taj prijedlog uzrokovao je da svoje poslanike iz Carevinskog vijeća povuku sabori Tirola, Slovenije, Istre, Galicije i Bukovine, zbog čega je Hasner morao odstupiti. Nakon kratkotrajnog ministarstva grofa Hohenwarta – koji je želio provesti nagodbu sa Slavenima, u prvom redu s Česima, a u čemu nije uspio zahvaljujući zakulisnim manevrima ustavovjerca kancelara Beusta – u studenom 1871. ponovno dolaze na vlast liberalci-ustavovjerci s predsjednikom Adolfom Auerspergom na čelu, čiji kabinet se je održao sve do 1879. I bez obzira na kulturnu politiku, za Hrvate je posebno važna činjenica što je upravo austrijska Liberalna stranka u međunacionalnim i međudržavnim odnosima u okviru Monarhije čvrsto stajala na principu očuvanja ustava dvojne monarhije, a upravo je taj ustav stvarno onemogućavao ostvarenje ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom. A to je bio osnovni politički postulat Narodne (ranije Aneksionističke) stranke u Dalmaciji, kao i dio osnovnog postulata globalne hrvatske politike: ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jednu upravnu cjelinu pod banskom vlasti. U takvoj nutarnjoj političkoj konstelaciji i zbivanjima u Austriji, sasvim je jasno da nije moglo biti svejedno kakvi će biti politički i kulturno-idejni nazori onih prvaka koji se biraju u Sabor i iz njega šalju kao poslanici u Carevinsko vijeće. To je postalo posebno aktualno od 1873. kada se zastupnici za Carevinsko vijeće počinju birati neposrednim izborima, te birači postaju osobito oprezni prema idejno-političkim gledištima zastupničkih kandidata.

Nadalje, nekako u isto vrijeme kad u Beču preuzimaju vlast liberalci, u Dalmaciji Pavlinović izlazi s jasnim hrvatskim programom stranke. Program stavlja u prvi plan hrvatsko državno pravo, tj. konstituiranje hrvatske nacije na osnovu žive nacionalne svijesti i historijskog hrvatskog državnog prava. Iako taj program nije bio objelodanjen, mnogi prvaci su za nj znali, jer ga je on poslao nekima na uvid, a osim toga i sam je počeo djelovati i govorom i pisanom riječi po načelima tog programa, koji se sav,

prema njegovim riječima, mogao sažeti u geslo: Hrvat i katolik.[33] Kako taj program historiografiji dugo vremena nije bio poznat,[34] neki su poslijeratni historici upravo na temelju tog gesla tumačili kao da bi Pavlinović hrvatstvo Dalmacije zasnivao na pripadnosti Katoličkoj crkvi većine žitelja Dalmacije. To, međutim, opovrgavaju svi njegovi spisi, kao i njegova prepiska. Takvo tumačenje proturječi načelu hrvatskog državnog prava, na koje se Pavlinović posebno oslanjao, jer načelo hrvatskog državnog prava uključuje u sebi sve stanovnike hrvatske države, a Dalmacija, iako administrativno odijeljena, *de iure* je predstavljala i tada integralni dio hrvatske države,kao što jasno proizlazi iz njezina diplomatičkog naslova. To je načelo prema kojem se je tijekom XIX st. uglavnom konstituirala većina evropskih nacija. Istočnjački i bizantski princip konstituiranja nacija na bazi religiozne pripadnosti bio je jednako tuđ Pavlinoviću koliko i svim drugim hrvatskim političarima. Ono njegovo *katolik* imalo je značenje kulturno-idejne orijentacije. On je taj pojam s vremenom u svojim spisima proširivao na općenitiji pojam kršćanske kulture i civilizacije, što su jednako mogli prihvatiti pripadnici obiju kršćanskih crkava u Dalmaciji.

Do tada su se smatrale stranačkim programom one idejno-političke smjernice proklamirane u uvodnom članku prvog broja »Nazionalea« – »Narodnog lista« 1862: obrana slobode kao osnovnog čovjekova prava, prema tome i slobode bogoštovne, državne i narodne. Pod slobodom bogoštovnom podrazumijevalo se prema tom članku što manje miješanje države u crkvene poslove, da se Crkva oslobodi pokroviteljstva državne vlasti. Među trima strankama koje postoje u Austriji narodnjaci će – najavljuje »Narodni list« – držati sa strankom savezničkom (federalnom) a ne sa strankama sredinjačkom (centralističkom) ili dvojačkom (dualističkom) i to zbog prave koristi svoga naroda a i zbog koristi same Carevine.[35] Ovo zbog *koristi svog naroda* u uvodniku se potanje obrazlaže: »Slovjenim je živa korist da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali i takova da ispuni pravedne želje različitih plemenah, koja u njoj prebivaju, bez preteženja jednog naroda nad drugim. Onda će i nama slovjenim dalmatinskim biti dopušteno stegnuti tješnjim uzljem svezu, koja nas do sada veže s našom braćom hrvatskom samo po krvi i jeziku«.A obrazlažući zbog čega se žele jače vezati s braćom hrvatskom, navode se ovi razlozi: »1) Hrvati govore i pišu našim jezikom, 2) Oni su sačuvali neporušene djedovske slobode (misli se na hrvatski sabor i županijsku samoupravu, B. Z.), 3) Oni su zajedno sa Srbima u narodnim pjesmama sačuvali uspomenu stare slave i 4) Oni nam sada pružaju bratsku desnicu da zajedno s njima sijemo sjeme uljudnosti po istočnim pokrajinama (Bosni i Hercegovini, B. Z.), koje će se, kako se čini, nakon vjekova turskog robovanja osloboditi.«

Ovdje su, kako vidimo, navedeni svi oni temeljni argumenti koje su aneksionisti ili pristaše združenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom iznosili u brojnim brošurama što su se u nedostatku novina pojavljivale 1861. god., u vrijeme predizbornih borbi za prvi dalmatinski pokrajinski sabor. No s vremenom mnogi su prvaci Narodne aneksionističke stranke, koja se uskoro prestala i zvati aneksionističkom, odstupili, ako ne načelno, a ono u praktičnom političkom radu od temeljnih načela svoje stranke. Zahtjev za združenjem bio je zapostavljen već 1864. godine prigodom privremene koalicije s naprednim autonomašima (Bajamonti) protiv Lapenne.[36] A kad je 1868. kao logična posljedica austro-ugarske sklopljena i po Hrvate nepovoljna hrvatsko-ugarska nagodba, po kojoj je Hrvatska stupila u tješnju, realnu državnopravnu zajednicu s Ugarskom, neki prvaci dalmatinske Narodne stranke, među njima i Klaić, počeli

su zazirati od sjedinjenja s Banskom Hrvatskom. Bojali su se, naime, da na taj način i Dalmacija ne dođe u ovisnost od Ugarske, a u usporedbi političko-pravnog sustava Austrije i Ugarske davali su prednost Austriji, te smatrali da je za Dalmaciju bolje ostane li u sklopu Austrije dok traje dvojni sustav. Zato je Pavlinović i smatrao velikim uspjehom što je u saborsku adresu vladaru 1871. unesen i zahtjev za združenje Dalmacije s Hrvatskom.[37]

U programatskom uvodniku 1862. nije bilo jasno izraženo stajalište o nacionalnom pitanju, a nije ni moglo biti, jer ni njima samima tada još to nije bilo jasno. Njima 1862. godine još nije bio jasan odnos Dalmacije i dalmatinskih Hrvata (ili Slovjena kako oni, namjerno izbjegavajući hrvatsko ime,[38] radije kažu), s jedne strane prema Hrvatima u Trojedinoj kraljevini – s kojima ih veže uz zajedništvo krvi i jezika još i svijest o bivšem državnom zajedništvu – a s druge strane prema drugim južnoslavenskim narodima – s kojima ih također veže zajedništvo krvi i jezika te uz to i nepretrgnuti zajednički narodni teritorij – a to su po njihovu ondašnjem shvaćanju bile bitne oznake po kojima se narodnosti dijele. Ni Pavlinoviću nije taj odnos 1862. bio potpuno jasan, ali on već onda vidi izlaz iz te proturječnosti u razlikovanju *etničkog pojma narodnosti*, po kojem su svi južni Slaveni iste slovjenske narodnosti, od *političke narodnosti, nacije*, koja se određuje isključivo prema državnoj pripadnosti. Tako, raspravljajući o zajedničkom imenu koje bi povezivalo sve Južne Slavene, on odbija naziv Jugo-Slavjani kao ime beživotno i neprikladno, a još više ime srpsko, koje kao zajedničko nude neki, kako kaže, srbomani, jer se milioni Bugara i Hrvata neće utopiti u srpstvu. Kao najprikladnije zajedničko ime za sve južne Slavene njemu se čini ime Slovinci, kao opće i svima zajedničko ime. Ipak, on ni 1862. nije bio za žrtvovanje posebnih narodno-državnih imena, te uspoređujući južnoslavensku povijest s poviješću drugih, neslavenskih naroda, pita se: » ...a da zašto mi Srbi, Bugari, Hrvati i Slovenci ne možemo i imenom ostati što smo pod narodnim nazivom slovjenskim? Istina, za ljubav sloge, čovjek bi se mogao i pregoriti, ali puk jedan koji sebe taji, odriče se svoga zadružnoga prava.«[39] Razrađujući i formulirajući s grupom prijatelja 1869. stranački program, Pavlinović zapravo nije unio u nj ništa bitno nova, ništa što već 1862., dakle na početku stranačkog života, ne bi bili usvojili svi narodnjaci. On je samo pitanje narodnosti, a to je svakako temeljno pitanje stranke koja se i nazivom ističe kao narodna, oslobodio nejasnoća i proturječnosti. Pavlinović je prije od drugih spoznao nastojanje južnoslavenskih naroda da se na osnovi jezika, državnog ili prirodnog prava (što je kojem narodu bolje odgovaralo) ili kombinacijom obojega, konstituiraju kao zasebna nacija. Shvatio je i nastojanje Srba ne samo da se konstituiraju kao zasebna nacija, nego i da putem organizirane i plaćene propagande prema Načertaniju Ilije Garašanina među Južnim Slavenima u Turskoj i Habsburškoj monarhiji svoje srpstvo nametnu i drugima, u prvom redu svim pripadnicima grkoistočne crkve. Dosljedno toj spoznaji Pavlinović se i opredijelio za hrvatsko državno pravo i za hrvatsko narodno ime kao osnovu na kojoj se ubuduće mora voditi politika Narodne stranke u Dalmaciji. Kako sam na drugom mjestu o tome opširnije pisala,[40] a objavljen je i integralni tekst programa iz 1869. Hrvatska misao,[41] to na ovom mjestu nije potrebno o tome dulje raspravljati. Ipak ovdje treba raspraviti usku povezanost žestoke raspre početkom sedamdesetih godina u redovima vodstva Narodne stranke – naizgled i po mišljenju nekih autora samo zbog ideoloških suprotnosti[42] – s Pavlinovićevim odlučnim usmjeravanjem politike Narodne stranke u pravcu formiranja

hrvatske nacije na osnovi hrvatske narodne svijesti koja je živjela u seljačkom puku i hrvatskog državnog prava.

Ako i letimično pročitamo Pavlinovićeve programatske članke već u prvom godištu »Narodnog lista«, vidjet ćemo da je sve svoje nazore o odnosu građanske inteligencije i svećenstva prema puku, o razlikovanju prava Crkve i države, o srpskim sanjama o obnovi Dušanova carstva opširno izložio već u tim člancima.[43] Ipak tada nije između svećenstva i građanskih liberala, te između katolika i pravoslavnih došlo ni do nesuglasica a kamoli do sukoba. Tretiralo se to onda kao osobna razmimoilaženja u shvaćanjima, koja su se tolerirala do te mjere da su ponekad na stranicama »Nazionalea« i »Narodnog lista« objavljivani članci sasvim suprotnih idejnih usmjerenja. To je moglo biti tako, jer liberalizam u Dalmaciji nije bio ideološka podloga ili nadgradnja ovdašnjih kapitalističkih odnosa, nego je predstavljao idealističko prihvaćanje jedne strane filozofije. Liberalističke ideje u Dalmaciji nisu prema tome bile nikakva obrana stvarnih ekonomskih odnosa ni vlastitih ekonomsko-društvenih pozicija. I narodno svećenstvo i građanska inteligencija u Dalmaciji bili su ovdje jednako sirotinja, nitko svojim ideološkim shvaćanjima nije branio svoje ekonomske pozicije. U takvim okolnostima ideološka razmimoilaženja sama po sebi ne bi mogla izazvati onako žučljive i nepomirljive sukobe kakvi su se očitovali među prvacima Narodne stranke početkom sedamdesetih godina. Takvi sukobi morali su dobivati od nekud drugud svoju hranu, od nekoga čiji su vitalni interesi bili ugroženi. Koji i čiji su to bili interesi?

III.

Već ranije sam istakla kako se vremenski podudara definiranje hrvatskog političkog programa i dolazak na vlast u Beču Liberalne stranke, koja je pred Carevinsko vijeće iznosila na glasovanje niz liberalnih zakona, suprotnih shvaćanjima Katoličke crkve, i kako je to djelovalo na podvajanje zastupnika Narodne stranke u Dalmaciji na katoličku i liberalnu struju, kako su glasači vršili pritisak na građanske liberale da se izjasne u smislu zastupanja katoličkih načela u Carevinskom vijeću i sl. No, sve to još nije dovoljno da objasni dubinu i oštrinu sukoba koji su se u Narodnoj stranci javljali 1870–1873. godine i koji su doveli i do privremenog rascjepa stranke, kada se je grupa zastupnika odvojila i pokrenula svoje glasilo »Zemljak«. Da je Pavlinovićev navodni klerikalizam, ili klerikalizam uopće, bilo katolički, bilo pravoslavni, bio glavni i jedini uzrok tim sukobima, do sukoba bi bilo došlo odmah na početku, pa ne bismo mogli ni zamisliti onako složan rad i nastupanje prvaka Narodne stranke u šezdesetim godinama, bez obzira na ideološku orijentaciju ili crkvenu pripadnost. Uzroci su svakako morali nadoći u međuvremenu.

Ustvrdila sam ranije i to da je glavni uzrok jačine sukoba bio uz liberalističke zakone i hrvatski politički program, odnosno izrazito hrvatska politika, koju je na tom jasno definiranom programu počeo provoditi Mihovil Pavlinović s krugom svojih istomišljenika. No vidjeli smo i to, da se ni taj program nije bitno razlikovao od političkih zasada koje su svi prvaci stranke, barem načelno, prihvaćali od samog početka. Zašto je neke upravo sada počelo toliko smetati izraženije hrvatsko stajalište, kad su ranije i sami pripadnici grkoistočne crkve, i to ne samo puk, nego i prvaci, poput Božidara Petranovića na primjer, sebe nazivali Hrvatima a svoj jezik hrvatskim?[44] Zašto je sada to Pavlinovićevo hrvatstvo toliko jako smetalo i hrvatske građanske

liberalce, i zašto se otpor toj političkoj orjentaciji ispoljio u vidu ideoloških sukoba? Već zbog same činjenice što su svi oni kao temeljni postulat politike svoje stranke prizivali zahtjev za združenjem s Trojednom kraljevinom Hrvatskom, takva čisto hrvatska orijentacija, uz opću slavensku uzajamnost, koje se Pavlinović nikada, ni na riječima ni na djelu, nije odrekao, nije ih morala sama po sebi mnogo smutiti. Osim toga, Pavlinovićevo jače »upiranje« na hrvatsko državno pravo u procesu konstituiranja hrvatske nacije nije bila neka Pavlinovićeva specijalnost. Državno pravo je bila osnova na kojoj su se u XIX. stoljeću konstituirale uglavnom sve velike evropske nacije. Što Pavlinović kod oslanjanja na hrvatsko državno pravo nije pravio razlike među pripadnicima dviju kršćanskih crkava, ni to nije bila njegova osobitost. Vjerska pripadnost se na Zapadu, posebno u XIX. stoljeću, u vijeku posebno naglašavane slobode vjere i savjesti, smatrala za stvar osobnog opredjeljenja. Nisu se ni višekonfesionalni Nijemci, ni Francuzi, ni Česi ni Mađari dijelili po vjerskoj pripadnosti, jer se nije vjera, dakle ta subjektivna kategorija, smatrala odrednicom za konstituiranje nacije, nego objektivni kriteriji: jezik, kultura, državna zajednica i sl. I u tom pogledu su se s Pavlinovićem slagali građanski intelektualci koji nisu mogli shvatiti da se na bazi pripadnosti određenoj vjeri gradi posebna narodnost. Kada je nakon austrijsko-prusko-talijanskog rata Austrija izgubila Veneciju, i zapadne sile, prvenstveno Francuska, priznale Austriji pravo da u zamjenu za Veneciju okupira turske pokrajine Bosnu i Hercegovinu, u zagrebačkom »Pozoru« i zadarskom »Nazionaleu« izlazi niz članaka kojima se nuka Dvor da iskoristi tu šansu, na što kao nosilac hrvatske krune ima moralno i državno pravo. Na takvo pisanje žestoko reagiraju srpski listovi osporavajući Hrvatskoj i Austriji svako pravo na te pokrajine. Iz tog pisanja srpske štampe bilo je vidljivo da oni sasvim poistovjećuju srpstvo i pravoslavlje, pak je iz pera Vinka Milića kao odgovor na to izišao u »Nazionaleu« od 7. VII. 1866. članak »I giornali serbi e la Bosnia« (»Srpske novine i Bosna«) u kojem se izražava čuđenje zbog takva poistovjećivanja vjere i nacije, te zaključuje da »obrazovani Dalmatinci od svega toga ništa ne razumiju... U jednu riječ, mi crkvu ne poistovjećujemo s državom; i kao što ne priznajemo neku hrvatsku vjeru, tako isto ne možemo shvatiti neku srpsku vjeru.« Pa i kasnije kada su se, upravo oslanjajući se na pravoslavnu crkvu, njezini pripadnici u Dalmaciji odvojili iz redova Narodne stranke i osnovali Srpsku stranku i svoj »Srpski list«, hrvatski građanski intelektualci u Dalmaciji nisu mogli shvatiti da je takva što uopće moguće, smatrajući pojavu srpstva u Dalmaciji za posljedicu rabote ambicioznih smutljivaca i protuhrvatskih intriga bečke vlade. Odgovarajući Pavlinovića od polemike sa »Srpskim listom« Klaić ga je uvjeravao: »Vjeruj mi da u svem ovom tako zvanu pokretu srbskom na Primorju nema drugo nego vjerske mržnje i glupe taštine... Na temelju, na kome su se postavili, Srbstvo je i bit će u Dalmaciji vazda na vrbi svirala... Pod našim prezirom nestat će neosrbstva kako je i zemljaštva nestalo, to jest kao djelujućeg faktora. Kukavštine bilo je i bit će, kojim god se imenom krstila.«[45] Ali Pavlinović je, za razliku od svojih građanskih drugova među prvacima Narodne stranke, koje je on optuživao da ne poznaju odnošaje na slavenskom jugu, prvi dokučio i ozbiljno shvatio političke namjere srpskog pokreta na Primorju, odnosno namjere srpske nacionalne propagande u Dalmaciji. Zbog toga je i odbacio slovinske i ostale iluzije i počeo se odlučno oslanjati na hrvatstvo kao na živu narodnu svijest koja se održala u seljačkom puku prvenstveno u imenu hrvatskog jezika. A to političko djelovanje s hrvatske strane, posebno ako se uzme u obzir da na temelju

hrvatskog državnog prava nije isključivalo ni pripadnike grkoistočne crkve, jer i oni su hrvatski državljani, ugrožavalo je u samim temeljima uspjeh srpske nacionalne propagande u Dalmaciji.

Organizaciona mreža agenata srpske nacionalne propagande bila je u Dalmaciji uspostavljena već 1850, kada je kao glavni agent za Dalmaciju bio postavljen Matija Ban, da ga već iduće godine, kada je Ban morao napustiti Dubrovnik, zamijeni dubrovački pravoslavni paroh Đorđe Nikolajević.[46] Za druge vladavine kneza Mihajla u Srbiji (1860–68) propaganda je bila naročito aktivna svuda, pa i u Dalmaciji.[47]

U Dalmaciju je srpska nacionalna misao prodirala s jedne strane direktno iz Srbije preko plaćenih agenata Odbora za nacionalnu propagandu, a s druge strane iz Srijema i južne Ugarske, iz tamošnjih žarišta srpske nacionalne misli: pravoslavne bogoslovije u Srijemskim Karlovcima i Ujedinjene omladine srpske, te iz Miletićeve »Zastave« u Novom Sadu. Središta djelovanja te propagande u Dalmaciji bila su u gradovima Dubrovniku i Zadru. U Dubrovniku je živio minimalan broj pravoslavnog pučanstva, tek 4% (god. 1871.ukupno 174 stanovnika) ali je taj mali broj bio značajan po svojem društvenom sastavu, po relativno velikom broju trgovaca.[48] U Zadru je glavno rasadište srpske nacionalne misli bilo pravoslavno bogoslovsko sjemenište gdje je glavni povjerenik Srpske nacionalne propagande za Dalmaciju, prota Đorđe Nikolajević bio profesor. Tamošnji đaci su već 1865. osnovali književno društvo »Prvenac« sa svrhom da održava vezu s Ujedinjenom omladinom srpskom u Novom Sadu i da širi srpsku knjigu na primorju. To društvo je i samo povremeno izdavalo list istog imena, na čijim stranicama su se otvoreno iznosile ideje o obnovi Dušanova carstva.[49] Značajnu ulogu u širenju srpske nacionalne misli odigrali su u Zadru i pojedinci, kao na primjer pravoslavni kateheta na zadarskoj gimnaziji Nikola Vujinović.[50] Uloga pravoslavnog sjemeništa u širenju srpske nacionalne misli posebno je važna s tog razloga što je pravoslavno žiteljstvo u Dalmaciji (izuzev u Dubrovniku) bilo pretežno seljačko, pa je svećenstvo imalo presudan utjecaj na pravoslavne seljačke mase[51] i o nacionalnoj orijentaciji svećenstva u mnogome je ovisilo kako će se i one opredijeliti. Nije, dakle, nikako istina, kako neki tvrde, da je Pavlinovićevo »nacionalno-separatističko i ultramontansko skretanje« izazvalo srpski pokret u Dalmaciji.[52] Naprotiv, spoznaja o postojanom tajnom i sve očitije javnom rovarenju velikosrpske nacionalne propagande, koja se služila grkoistočnom crkvom da njenim pripadnicima preko »srpske vjere« ucijepi i srpsku nacionalnu svijest, a idejom slovinstva, odnosno slavjanstva da među katolicima spriječi afirmaciju žive hrvatske nacionalne svijesti, ponukalo je Pavlinovića da politiku Narodne stranke usmjeri na prirodni put buđenja i jačanja hrvatske nacionalne i državopravne misli.[53]

Iako su idejno-kulturna razilaženja i trvenja u svojoj biti nešto sasvim različito od političko-nacionalnih sukoba, ipak im je njihova vremenska koincidencija dala mogućnost da se međusobno isprepletu i da se obostrano iskoriste. Činjenicu što je odlučan zaokret u političkom i preporodnom radu u Dalmaciji na temelju čisto hrvatskog programa potekao od katoličkog svećenika Pavlinovića, a u tom radu ga podupirali u prvom redu prvaci također iz redova svećenstva, činjenicu što su se među katoličkim i liberalnim krilom prvaka Narodne stranke već bile pojavile dublje nesuglasice zbog situacije u Beču i u svijetu, iskoristili su pouzdanici srpske nacionalne propagande u Dalmaciji (Petranović, Nikolajević, Ljubiša), a inače i sami u vodstvu Narodne stranke, te srpska štampa u Monarhiji i u Srbiji, da Pavlinovića i njegove

pristaše kleveću kao smutljivce, mračnjake, klerikalce, papiste itd. Svrha tih žučljivih kleveta bila je da, omrazivši Pavlinovića u očima građanskih liberalaca kao klerikalca i mračnjaka, omraze i sve ono što od njega potječe i potaknu kod njih otpor Pavlinovićevu hrvatskom kursu. Neki građanski intelektualci, po uvjerenju liberalci, u prvo vrijeme su i nasjeli takvoj propagandi. Ali kad je došlo do prvog raskola u stranci, do odvajanja nekih zastupnika koje su povela tzv. »bečka petorica« i kad su oni pokrenuli vlastiti list »Zemljak«, postalo je očito za čim je ta propaganda išla. Kolovoda raskola bio je Stefan Ljubiša, i kao što je pisao Klaić Pavlinoviću, svi su pravoslavni u Zadru pošli za njim.[54] Na zakulisne namjere te navodne antiklerikalne propagande ukazuje i činjenica što one koji su žestoko udarali po »klerikalizmu« Mihovila Pavlinovića nije nimalo smetao klerikalizam popa Ivana Danila, koji je u svojoj lakovjernosti pošao s raskolnicima, dapače, povjerili su mu uređivanje svojeg glasila. A kad je nekoliko godina kasnije došlo do potpunog srpsko-hrvatskog raskola u Narodnoj stranci, kad su pravoslavci osnovali svoju Srpsku stranku i pokrenuli svoj »Srpski list« (1880) tada srpska nacionalna propaganda diže krinku, pak u zadarskom »Srpskom listu« i novosadskoj »Zastavi« pljušte napadi i uvrede jednako na sve hrvatske prvake bez obzira na njihovu idejnu opredijeljenost. Tako »Srpski list« naziva Klaića *udvoricom* gorim od Lapenne, istaknuti liberal Gajo Bulat je *mračna osoba,* a isto tako liberal šibenski načelnik Šupuk je *špotnja*, mladi svećenik i znanstvenik Don Frane Bulić je *crna gavranina.*[55] Kako su se pravoslavci, odnosno sad već Srbi u Dalmaciji, ne samo odvojili u zasebnu stranku, nego otada nadalje i redovito stupali u koaliciju s autonomašima, tada već otvorenim talijanašima, protiv Hrvata koji su ostali u staroj Narodnoj stranci, moralo je postati svima jasno kakav je pravi cilj imala ranija navodna antiklerikalna propaganda. Po Klaićevu nagovoru Pavlinović je napisao knjižicu u kojoj je sustavno obradio pojavu i nastupanje hrvatske i srpske nacionalne misli u Dalmaciji (Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji, Zadar 1882) kako bi mogli i oni građanski intelektualci koji su inače slabo poznavali i svoju povijest i suvremene odnose među južnim Slavenima, razabrati o čemu se radi. »Oni (tj. Srbi, B. Z.) hoće pošto poto da se odluče od Hrvata, da za se osvoje Hrvatsku. Nieču srodnosti, nieču zajednice. Da lakše opreme svoj posao, prije svega hoće da se Hrvati ne brane... Tko ustane da se brani i da zapomaga bratstvo na očuvanje domovine od napadača, toga je na ime slobode i otačbeništva, na ime poštenja i morala, *razvikati izdajicom, lažom, špijunom, prodancem i fanatikom*«.[56]

Iskorištavanje liberalističkih raspoloženja u svrhu ne samo antihrvatske djelatnosti, nego i za rashrvaćivanje Dalmacije najbolje ilustrira pojava tzv. Srba-katolika u Dubrovniku, gdje je srpska nacionalna propaganda među Hrvatima bila najjača. Tu pojavu neki pokušavaju objasniti činjenicom što je Katolička Crkva kao univerzalna bila smetnja čistoj narodnoj politici,[57] dok drugi, sasvim suprotno, Pavlinovićevu orijentaciju na čistu hrvatsku politiku tumače kao posljedicu njegova klerikalizma i papizma, koji su se navodno posebno ispoljili u vezi s propasti papinske države.[58] Bez obzira na tu proturječnost, takvo shvaćanje ne samo da nije opravdano, nego ni sam takav slijed događaja nije logičan. Ako se netko ne slaže s katolicizmom zbog njegova univerzalizma ili pak zbog vatikanske kurijalne, ponekad i protuhrvatske, politike, onda bi bilo logično očekivati da takav rodoljub raskrsti s katolicizmom, da traži neku nacionalnu crkvu, a ne da – ne napuštajući tu nenacionalnu Crkvu – napušta svoj narod i hoće postati članom drugog naroda. Da je njima smetao katolički univerzalizam, a

ne hrvatska nacionalna misao, bili bi prije prešli na pravoslavlje i postali pravoslavni Hrvati, nego obrnuto, Srbi-katolici. S druge pak strane, vatikanska dnevna politika koja je u ono vrijeme bila sve prije nego prohrvatska, nije mogla dati nikome, pa ni Pavlinoviću, poticaj za vođenje hrvatske, dapače, kako njegovi protivnici kažu, i velikohrvatske, politike. Ni Pavlinoviću ni ikome od ondašnjih hrvatskih političara u Dalmaciji katolicizam nije bio znak raspoznavanja za hrvatstvo. Taj znak nacionalnog dijeljenja prema crkvenoj pripadnosti nametnula je srpska nacionalna propaganda. A Pavlinovićeva je zasluga, ili krivnja, prema tome s kojeg stajališta se gleda, što je na takvoj podjeli i ostalo, što se srpska nacionalna misao nije mogla proširiti i među katolike, budući da je on na vrijeme raskrstio s maglovitim pojmovima slovinstva, jugoslavenstva i srbo-hrvatstva,[59] te prionuo uz živu hrvatsku narodnu svijest i hrvatsko državno pravo.

Ovdje treba istaknuti još jednu značajnu činjenicu. Nikada, pa ni u jeku najžešćih raspri sa »Srpskim listom«, nije Pavlinović nijekao Srbima u Hrvatskoj njihovu posebnu vjersku, kulturnu, pa i etničku posebnost. Taj svoj stav obrazlagao je upravo braneći svoj hrvatski politički program. U pismu Stipanu Ivićeviću od 20. lipnja 1871. godine pisao je: »Prijatelju, i djeca znaju da je Dalmacija kolijevka hrvatskoj državi i matica hrvatskomu narodu. Pridošlo je Srba i mi ih primamo i priznajemo kao braću, i sve što imamo s njima dijelimo. Ali *zemlja, narod, država*, to se za žive glave ne dijeli. Manjina valja da se prisloni uz većinu. To je ustavno, to je slobodoumno. Srb, kao član državni, kao član narodni ne može da ima kod nas u Hrvatskoj ni prava ni dužnosti mimo nas. A svakomu Srbu doseljeniku slobodno ime srbsko, slobodna ta vjera, i sve ono što ne smeta samostalnosti i jedinstvu države i političkoga naroda hrvatskoga.«[60]

U literaturi je bilo dosta nesporazuma oko izraza *političkoga naroda*, kojim je Pavlinović htio premostiti nejasnoću izraza *narodnost*, koja se shvaćala u etničkom i državopravnom smislu. Iako iz mnogih njegovih spisa jasno proizlazi da je pod političkim narodom podrazumijevao državljanstvo, naciju i tražio dosljedno tome lojalnost svih hrvatskih državljana hrvatskoj državi, jer su u tome zajednički interesi svih stanovnika iste domovine, ipak je dobro uputiti i na jednu njegovu formulaciju u kojoj je to posebno jasno obrazložio. Spominjući u knjižici » Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji« Hrvate u Spiču i Baru u Crnoj Gori, koji žive u skladu s tamošnjim većinskim narodom, napisao je i ovo: »Bilo to sretno i Srbim i Hrvatim; i stekli novi primjer kako oni mogu skupa mirno i liepo živiti u zajedničkoj domovini, u jednoj državi, bila ta srbska, bila hrvatska! Stekli novi primjer, kako pri cielim svojim imenom plemenskim Srbi i Hrvati mogu postati zamjenito jedinstven *politički narod*, gdje hrvatski, gdje srbski, pa i crnogorski, kako su u kojoj srodnoj toj državi stanovnici i podanici! Ili ovako ili nikako! Već sliepa ratila za tuđinsku prevlast.«[61]

Neki su historici, posebno šezdesetih godina, ocjenjujući možda konjunkturu takva pisanja, u svojim člancima o Pavlinoviću bacali na nj drvlje i kamenje proglašavajući ga sasvim negativnom povijesnom ličnošću zbog njegova navodnog fanatičnog katolicizma i hrvatskog šovinizma. Nepristrana i iscrpnija analiza historijskih izvora, međutim, govori sasvim drugačije.[62] Nije u skladu s metodologijom povijesne znanosti epitete napredan-nazadan, revolucionaran-reakcionaran i sl. pridijevati čitavim pokretima i narodima bez istraživanja njihove djelatnosti u određenim povijesnim uvjetima. Treba se prisjetiti, osim toga, da su često napredne ideje bile zastava pod koju su se zaklanjali osvajački apetiti većih i moćnijih prema

malim slobodoljubivim narodima.[63] Od 1848. Mađari i Talijani su slovili u Evropi kao revolucionarni i slobodoljubivi narodi. Oni su to i bili za sebe. Ali su za nas Hrvate ti revolucionarni i slobodoljubivi Mađari 1848. bili imperijalisti i porobljivači koji su se spremali proširiti Mađarsku do obala Jadrana, pak je za nas »reakcionar« ban Jelačić bio zapravo oslobodilelj. Bila nam je jednako tako opasna i neprijateljska manje poznata revolucionarna djelatnost Mađara, Talijana i Srba, koji su šezdesetih godina prošlog stoljeća kovali mnoge planove za rušenje Habsburške monarhije, ali i za podjelu hrvatskih zemalja.[64] Možda se upravo činjenicom što su porobljivački planovi često bili zaogrnuti u tzv. napredne ideje može objasniti fakat da su im se kao po pravilu odupirale prenstveno konzervativne hrvatske snage, kao što je bilo i u ovom konkretnom slučaju koji smo razmotrili u ovoj raspravi.

Idejna razmimoilaženja među prvacima Narodne stranke nisu bila prevladana, ona su se ispoljavala i nadalje, ali su ostajala u granicama kulturne sfere. Poučeni minulim iskustvom Hrvati u Narodnoj stranci ostajali su jedinstveni uza sve međusobne razlike u gledanjima na političke i kulturne probleme. Kao što svojedobno Mihovil Pavlinović nije htio prihvatiti ideju o osnivanju Katoličke stranke, tako sada ni istaknuti liberal Gajo Bulat nije htio osnivati zasebnu Liberalnu stranku, svjestan da bi bez suradnje svećenika mogao osnovati samo jednu vladinu stranku, a on to nije želio.[65] Nije pristajao da se idejna razmimoilaženja među prvacima stranke iskoriste u svrhu antihrvatske djelatnosti. I tako su, uza sve nesuglasice i razlike, pa i povremene krize, nastavili zajedno dalje liberali i katolici radeći za dobrobit hrvatske pokrajine Dalmacije.

Bilješke

* Ovo je tekst predavanja na Simpoziju u povodu stogodišnjice pobjede Narodne stranke na izborima za Sabor Dalmacije – Šibenik–Zadar, studeni 1970., a koji je trebao biti objavljen s ostalim materijalima s tog skupa u zborniku »DALMACIJA 1870« (Zadar 1972.). No zbog promijenjenih političkih okolnosti (Karađorđevo) redakcija zbornika vratila je autorici rukopis iz tiskare bez ikakva obrazloženja. Predavanje se sada objavljuje po prvi put bez promjena. Jedino je u nekim bilješkama upozoreno na ključnu noviju literaturu i novootkrivene i objavljene izvore (»Hrvatska misao«). U vezi s ovom temom upozoravam čitatelje na dvije rasprave nedavno objavljene iz srodne tematike: Vicko Kapitanović, *Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovici 19. stoljeća*; Tereza Ganza-Aras, *Mihovil Pavlinović u sukobu između liberalizma i klerikalizma.* Obje rasprave su objavljene u zborniku radova sa znanstvenog skupa o stogodišnjici Pavlinovićeve smrti u Podgori, 4.–7. studenog 1987: MIHOVIL PAVLINOVIĆ U POLITICI I KNJIŽEVNOSTI – Globus Zagreb 1990.

1. Stj. Bakšić, *Individualizam i liberalizam kao filozofski osnovi kapitalizma*, Hrvatski socijalni tjedan, III. Društveni poredak i društveni pokreti, Zagreb 1939., s. 52.
2. U ovom kontekstu misli se na popis po katolička načela i moral opasnih i stoga katolicima za čitanje zabranjenih knjiga. Syllabos doslovno znači kazalo, katalog. U ovom slučaju misli se na katalog koji je dodat enciklici pape Pija IX. od 8. XII. 1864., a u kojem su navedene zablude liberalizma, protivne načelima i naučavanju Katoličke crkve.
3. B. Zelić-Bučan: *Ekonomska osnova političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji*, I. pogl. Stanje privrede u početku druge polovice XIX. st. – Zadar 1972., s. 37–44. I. Karaman, *Sastav i društveno-ekonomska djelatnost dalmatinskog građanstva u šezdesetim i sedamdesetim godinama 19. stoljeća*, Dalmacija 1870, Zadar 1972. s. 11–36.
4. T. Macan, *Iz korespondencije Miha Klaića*, Historijski zbornik XXI–XXII. 1968–69, Zagreb 1971. s. 472–73.
5. B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića*, VII. sv. Izdanja Historijskog arhiva (HAS), Split 1969. s. 355.

6. Pavlinović je bio nepovjerljiv prema svemu tuđinskom, pa i tuđinskom kulturom otuđenom građanstvu, te se oslanjao u prvom redu na svijest i snagu seljačkog puka. 14. VII. 1871. iz Podgore je pisao Stipanu Ivičeviću: »Narod će se dići i do svoga prava doći; ali ne sudjelovanjem i pomoću gradjana, nego krepošću svojom, usprkos gradskoj nevaljalštini.« (B. Zelić-Bučan, Stotinjak pisama... s. 361.)
7. A. Pavršić i B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, IV. sv.Izdanja HAS, Split, 1962. dok. br. 137. s. 198.
8. Trebalo je dulje vremena da se talijanski i hrvatski dio stranačkog glasila usmjere jednim pravcem. Još 1873., nakon što je sam Pavlinović dvije godine proveo u Zadru u uredništvu »Narodnog lista«, nije bilo uvijek među njima harmonije. Tako je fra Gabro Puratić 3. VI. 1873. pisao o tome Pavlinoviću: »Zbilja da ti rečem kako je žalosno vidjeti gdje to uredništvo nema jednog stanovita pravca u velikim pitanjima koja svietom drmaju u borbi poganskog slobodnjaštva sa kršćanskom prosvjetom. Uredništvo u tom pogledu nema svoga pravca, nego kao da se kradomice sad Narodni list istakne na jednu, sad Nazionale na drugu stranu.« (Palavršić i Zelić, Korespondencija... s. 194.)
9. O problematici materijalne nestabilnosti Narodnog lista usporedi članak: B. Zelić-Bučan, *Poteškoće oko financiranja Narodnog lista 1862–1873.*, Sv. V. Izdanja HAS, Split 1965, s. 205–222.
10. Dugo vremena historiografija je mogla suditi o tom programu samo na temelju šturih komentara o njemu u nekim pismima u Pavlinovićevoj korespondenciji, jer nije bio poznat ni jedan njegov primjerak. Nije se takav sačuvao ni u Pavlinovićevoj ostavštini ni u ostavštinama onih prvaka kojima ga je Pavlinović bio poslao na uvid. Tek pred kraj šezdesetih godina namjerio se je historik Nikša Stančić na jedan prijepis tog programa među rukopisima Naučne biblioteke u Dubrovniku, pak ga je ubrzo potom prezentirao znanstvenoj javnosti, objavivši ga u cijelosti kao građu (Historijski zbornik XXV –XXVI, 1972–73, Zagreb 1974. s. 305–321.) i u posebnoj raspravi: Program Mihovila Pavlinovića iz g. 1869. (Historijski zbornik, XXIII–XXIV, 1970–71, Zagreb 1972., s. 117–145). Ponovno ga je iscrpno analizirao i kao dodatak uz gl. IX. ponovno objavio isti N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji – Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*,gl. IX. Hrvat i katolik (1867–69), Zagreb 1980. Taj program je sažetije predstavljen i u dva moja pregledna članka o Pavlinoviću i to: B. Zelić-Bučan, Don Mihovio Pavlinović – hrvatski preporoditelj i političar (Crkva u svijetu, 1, Split 1978), Ista, Mihovil Pavlinović – ideolog i apostol hrvatstva u Dalmaciji, Marulić 1, Zagreb 1978. pogl. VI, s. 45–48. Program nosi originalni naslov: *Hrvatska misal* s podnaslovima: Samostalnost Hrvatske, cjelokupnost Hrvatske i Hrvatski ustav. Uz program slijedi i objašnjenje: Razbor, u kojem sa stajališta povijesti i suvremenih zbivanja na slavenskom jugu obrazlaže postavke iznesene u programu.
11. Usporedi B. Zelić-Bučan, *Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji 1860/61 godine*, Marulić VI, Zagreb 1973; N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija*... pogl. VI. Prve formulacije nacionalne ideologije 1860/61., s. 149–178.
12. U vezi s političkim tlapnjama i u Banskoj Hrvatskoj Pavlinović je 24. XII. 1870. pisao Strossmayeru: »Ozbiljnijim stečevinam slabo se je nadati, dok mađaroni budu zastupali u Zagrebu i Pešti hrvatski narod i dok posavski Hrvati budu po Sisku i Ljubljani (misli na jugoslavenskoj osnovi zasnovane jezično-književne dogovore, B. Z.) snovali sve novih osnova da im se neprijatelji smiju, gledajuć kako im stvari naopako stoje u vlastitom domu.« (S. Tralјić, *Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina 19. stoljeća*, Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, X., Zadar 1963., s. 415.)
13. Pavlinovićeva pisma iz te polemike objavljena su pod naslovom »Stanje u Dalmaciji« u knjizi M. Pavlinović, *Različiti spisi*, Zadar 1875. s. 626–662.
14. Isto, s. 633.
15. Isto, s. 641.
16. Isto, s. 640/41. Iste godine pisao je Strossmayeru u pismu od 4. I. u istom smislu: »Moje je osvjedočenje, da je po narod najbolje, da Narodni list ne stupi u taj novi raskot, koji bi od njega sigurno odciepio masu naroda. Narodni list nek ostane narodan, tj. nek ljubi i štuje sve što narod ljubi i štuje. Mnenja različna nek se prosto javljaju i pobijaju, kad ne diraju u jezgru i bitak narodni; ali nek svak to radi pod svoju vlastitu odgovornost i svojom firmom, ali ne firmom narodne stranke i Narodnog lista. U tom smislu ja sam za najvišu slobodu u listu i u Saboru.« (B. Zelić-Bučan, Stotinjak pisama... s. 308).
17. M. Pavlinović, Različiti spisi, s. 650.
18. Isto, s. 661.
19. Tako je primjerice M. Klaić smatrao Pavlinovićevo inzistiranje na raspravljanju kulturno-idejnih problema u »Narodnom listu« pretjeranim, jer prilike u Dalmaciji ni izdaleka nisu u tom pogledu slične onima u Zapadnoj Evropi. (A. Palavršić i B. Zelić, *Korespondencija*... s. 198.)
20. B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama*... s. 334/35.

21. A. Palavršić i B. Zelić, *Korespondencija*... s. 139.
22. Isto, s. 201.
23. Isto, s. 198.
24. M. Pavlinović, Različiti spisi, s. 656.
25. Isto, s. 660.
26. Na istom mj.
27. Isto, s. 661.
28. Isto, s. 661/62.
29. A. Palavršić i B. Zelić, *Korespondencija*... s. 382.
30. Ljeti 1873. u vrijeme predizbornih borbi za zastupnike u Carevinskom vijeću, Puratić je pisao Pavlinoviću i ovo: »Svakako ja bih prije glasovao za kršćanina i ne bio narodnjak, nego za narodnjaka nevjernika. Ti jur znaš da sam ja više kršćanin nego politik, pa se nećeš čuditi momu mišljenju. Ja sam nadasve katolik pa Hrvat, a ufam se da u tome nisam sam.« (Palavršić i Zelić, nav. dj. s. 194.)
31. Usporedi o tome Pavlinovićeva pisma Vojnoviću u zbirci B. Zelić-Bučan, Stotinjak pisama... sdok. 71–74, s. 374–380.
32. »Ali klerikalno ekskluzivistički smer počeće Pavlinović da zastupa kad se postavilo na dnevni red u Italiji pitanje opstanka svetske papinske države... Nasuprot Pavlinoviću, Nodilo se nije kolebao niti je hteo da popusti njegovim skretanjima prema klerikalnim i uskonacionalnim hrvatskim, bolje veliko hrvatskim šovenskim koncepcijama.« (V. Novak, *Natko Nodilo – političar i ideolog*, »Zadarska revija«, 4–5, Zadar 1961. s. 252.)
33. Usporedi pisma Pavlinovića Strossmayeru od 31. VIII. 1869. (S. Tralјić,n. dj. s. 412–413) i D. Lonze Pavlinoviću od 20. XI. 1869. (A. Palavršić – B. Zelić, nav. dj. s. 129–130.)
34. Vidi bilj. 10.
35. Dosljedno ovim načelima zastupnici Narodne stranke iz Dalmacije u Carevinskom vijeću nikada nisu sjedili u Klubu dualista-liberalaca, iako su ponekom od njih osobna kulturno-idejna shvaćanja bila bliža onima austrijskih liberala, nego nazori konzervativnih grupacija s kojima su ih povezivali isti ili slični pogledi na temeljne političke probleme uređenja Monarhije.
36. Kad je u travnju 1864. god. u dalmatinskom saboru došlo do privremenog tzv. liberalnog saveza između narodnjaka i liberalnog krila autonomaša (Bajamonti) protiv Lapenne, Bajamonti je u saboru izjavio: »Izuzevši aneksiju, program aneksionista i naš je progam.« Na tu izjavu Klaić je odgovorio: »Sjedinjenje je za nas uvijek u prvom redu bilo pitanje narodnosti, jer smo u tome spoznali jedno pouzdano sredstvo za zaštitu i ojačanje narodnosti. Političko pitanje sjedinjenja mi smo uvijek smatrali sekundarnim, a takvim ga držimo i danas.« (»Nazionale« br. 29/1864.) A kad su 1865. Pavlinović i Klaić bili izabrani kao zastupnici u Hrvatski državni sabor, Klaić je pisao Pavlinoviću, da bi obzirom na pitanje sjedinjenja njihovo stajalište imalo biti upravo taj Klaićev govor u dalmatinskom saboru 1864. (A Palavršić i B. Zelić, n. dj. s. 32.)
37. Nadajući se za kratkotrajnog ministarstva federaliste Hohenwarta mogućnosti da se provede u djelo vladarevo obećanje da će se Dalmacija sjediniti s Trojedinom kraljevinom, Rački je pismom od 28. VIII. 1871. poticao Pavlinovića neka poradi sa svojim istomišljenicima na tom da i dalmatinski sabor u adresi na vladara istakne zahtjev da se to kraljevo obećanje ispuni. (A. Palavršić i B. Zelić, n. dj. s. 180.). U siječnju sljedeće godine Pavlinović mu javlja da je u tom smislu radio koliko je mogao i da je zadovoljan što je u adresu unesen i taj osnovni zahtjev. (B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama*, s. 388.)
38. U pismu od 25. XII. 1866. Franji Račkom Pavlinović je objasnio među ostalim i zbog čega su u Saboru izbjegavali pitanje združenja, pak i izbjegavanje hrvatskog imena. »Također u interesu naše manjine, da nebude novoga uzroka razdoru, mi smo izbjegavali u Saboru hrvatsko naše ime; jer imamo uz nas četiri tobožnja Srba (dakle u manjini trećinu pravih narodnjaka), koji misle da se žrtvuju nam kad se Hrvatom nazivaju. Uostalom budite mirni, da ćemo mi unapried svud našu hrvatsku zastavu razvijati, gdje nebude pogibeli težkomu nesporazumljenju i novomu strančarenju.« (S. Tralјić, n. dj. s. 403.)
39. »Narodni list«, 59/1862.
40. Ovo se odnosi na moju raspravu »*Neka prijeporna pitanja u vezi Pavlinovićeva političkog djelovanja*«, koja je prošireni tekst predavanja održanog u Makarskoj na simpoziju o Makarskom primorju, jeseni 1969. god. Odlukom redakcije zbornika radova s tog znanstvenog skupa, zbog protivljenja nekih članova redakcije, moje predavanje nije objavljeno ni tada, a kao »nepodobno« ni kasnije.
41. Vidi bilj. 10.
42. V. Cecić, *Jedan iz prvih redova*, »Zadarska revija« 4–5, Zadar 1961. s. 343.
43. Osobito su značajni u tom smislu njegovi članci »*Zadružno stanje dalmatinsko*«, »*O narodnosti*«, »*Malo lieka mlogim ranama*«.

44. Kada je 1848. u prošireno Carevinsko vijeće trebala i Dalmacija poslati nekoliko zastupnika, jedan od njih bio je Božidar Petranović, pripadnik grkoistočne crkve, a kasniji istaknuti Srbin, i urednik Srpsko-dalmatinskog magazina. Govoreći pred svojim biračima u Kninu on je tada kazao i ovo: »Mi smo Hrvati. Nastojat ću da se mili naš hrvatski jezik što prije uvede u škole i u sudove.« (M Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji*, Zadar 1882, s. 4, bilj. 1.)Isti Petranović kao zastupnik u Carevinskom vijeću pisao je iz Kromjeriža nekome u Zagreb (Metelu Ožegoviću?), te preporuča da se zauzmu za Narodnu stražu u Obrovcu. Ovu preporuku popraća riječima: »Znajte da su Obrovčani najvrući prijatelji Hrvatske.« B. Zelić-Bučan, *Još iz ostavštine Mihovila Pavlinovića*, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 21, Zadar 1974. s. 163.) Na temelju brojne publicistike iz pera građanske i pučke inteligencije 1860/61. može se također ustanoviti da se još tada pravoslavci nisu opirali tome da ih se obuhvaća kao i katolike pod narodnim imenom hrvatskim. (N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija*... s. 178.)
45. A. Palavršić – B. Zelić, n. dj. s. 323/24.
46. Srpska propaganda protezala se je preko područja Bosne, Hercegovine,Vojne krajine, Dalmacije, Crne Gore, Sjeverne Albanije, Makedonije, Novopazarskog Sandžaka i jugozapadne Bugarske. Čitavom propagandom rukovodio je sam Ilija Garašanin preko jednog svojeg pomoćnika. Uza nj su bila dva glavna kolovođe propagande, po jedan za sjeverno i južno područje. Dalmacija je spadala u južno područje. Po ustavu propagande za 1850. g. (ustav je plan rada za pojedinu godinu) glavni kolovođa propagande južnog područja bio je Matija Ban, koji je tada živio u Dubrovniku. Kada je on postao sumnjiv austrijskim vlastima i morao napustiti Dalmaciju, na njegovo mjesto postavljen je dubrovački pravoslavni paroh Đorđe Nikolajević. Uz glavnog agenta u Dubrovniku postavljena su još tri glavna agenta u drugim mjestima, a uz ove u manjim mjestim načelnici i pouzdanici. (D. Stranjaković, *Srpska propaganda 1844–1858*. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu, knj. IX. 1936, s. 164–171.)
47. O živoj djelatnosti srpske nacionalne propagande u to vrijeme u hrvatskim zemljama objavio je brojne dokumente V. Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške monarhije* 1859–1874, Beograd 1965. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda SANU, I odeljenje, knj. XXVII.)
48. God. 1864. u Dubrovniku su 22 trgovca bila pretplaćena na »Magazin dalmatinski« koji je izdavao bivši dubrovački paroh a tada profesor na pravoslavnoj bogoslovnoj školi u Zadru. (R. Petrović, n. dj. s. 283.)
49. D. Berić, *Omladinsko društvo »Prvenac« i narodni preporod u Damaciji*, Mogućnosti, 4, Split 1963. s. 41.
50. Njegov učenik Laza Tomanović zabilježio je kasnije kako bi im on na satu vjeronauka pola sata diktirao lekciju, a drugo pola ih poučavao u srpstvu. (R. Petrović, n. dj. s. 356, bilj. 250.)
51. Godine 1871. postotak pravoslavnog pučanstva u općinama glavnih dalmatinskih gradova bio je sljedeći: Zadar 7%, Šibenik 6%, Split ispod 1% (svega 34 osobe), Dubrovnik 4%. (Prema tabeli koju je na temelju Maschekovih statistika izradio R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Sarajevo 1968, s. 279.)
52. Ivan Grgić, *Povodom povijesti narodnog preporoda u Dalmaciji*, »Zadarska revija«, 3. Zadar 1961, s. 231.
53. Usporedi N. Stančić, *Misaoni razvoj Mihovila Pavlinovića u šezdesetim godinama 19. stoljeća*, Dalmacija 1870, Zadar 1972. Nakon analize historijskih izvora i onodobne publicistike, u zaključnom poglavlju navedene rasprave Stančić je mogao konstatirati i ovo: »Njegovo oslanjanje na hrvatsko državno pravo, njegova teorija o 'narodno-državnom' hrvatstvu reakcija su na jačanje velikosrpske misli i sredstvo obrane hrvatskog naroda i hrvatske države od velikosrpskog ekspanzionizma.« (Isto, s. 253.)
54. A. Palavršić i B. Zelić, *Korespondencija*... s. 200.
55. M. Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska*... s. 67.
56. Isto, s. 66.
57 R. Petrović, n. dj. s. 367.
58. V. Novak, n. dj. s. 252.
59. Usporedi njegovo pismo Stipanu Ivićeviću od 20. VI. 1871. kod B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama*... s. 360–61.
60. Isto, s. 361.
61. M. Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska*... s. 45, bilj. 1.
62. Upućujem na nedavno objavljen zbornik radova sa znanstvenog skupa o stogodišnjici Pavlinovićeve smrti *»Mihovil Pavlinović u politici i književnosti«*, Globus, Zagreb 1990.
63. Usporedi F. Tudman, *Velike ideje i mali narodi*, u knjizi pod istim naslovom, Zagreb 1969.
64. O tome ima obilje izvornih dokumenata u knjizi V. Vučković, *Politička akcija Srbije*..., tako da je teško izdvojiti posebno neke dokumente.
65. A. Palavršić – B. Zelić, *Korespondencija*... s. 418.

Enver ČOLAKOVIĆ

Upravo je prošlo petnaest godina od prerane smrti uglednog književnika i našeg zaslužnog suradnika Envera Čolakovića. Objavljujemo prilog iz njegove zasad neobjavljene pjesničke zbirke MINIJATURE. Vidi i »Marulić« 6/90.

Drina

Pjenim se, hučim, balvane i nadute konje
valjam, odadirem stijenje,
s ćuprije na me pljuckaju dječaci.

Dalmacija

More i kamen. Magarci i crkve.
Masline i smokve.
Glad – i vinograd.

Šibenik

Pjesma u kamenu Jurja Dalmatina.
Magarci; mješine gusta crna vina.
Jadrija, Martinska, skela-prevoznik,
turski sat; slapovi Krke – Šibenik.

Dubrovnik

Mjesec se šeće po pustu Stradunu.
Knez u grobu gunđa: Picasso u Dvoru!
Hamlet na Lovrijencu! ... Gdje ste, Antunini,
lađe, Lazarini? ... Trešnjo grozna, dođi!

Split

Skamenjen Grgur Ninski palaču bezbožna Dioklecijana čuva.
Na trgu pred Kapijom zlatnom zlate se naranče, dinje i tikve.
Marjan u čempresa hladu; Bačvice: košnica golotinje pod suncem.
Pred Bellevue-om ćakule očelavljele mularije, na rivi stranci, lađe i – djeca.

Ilidža

Senatori rimski, filozofi grčki, gotske plesačice stare,
islužen janjičarski aga, umirovljen Hoffrath iz Beča,
pili tu sumpornu vodu i kupali se u blatu
i buljili u Igman – ko danas bivše hanume.

Mostar

Zvizdan raskašio asfalt. U Neretvi pipun se hladi.
Hoteli, automobili – i ćelavi hamal na Tepi.
Oznojen Amerikanac lûk ćuprije u Kodak hvata.
Odrine oteščale grožđem. Med curi s raspukle smokve.

Visoko

Bio sam kraljevski Visoki, pa sultanov utvrđeni grad.
Kasaba, ama središte najjačeg kožarskog esnafa!
Veseli me napredak, rastem, ali me, efendum, stegli
neboder, tvornice, garaže i dim, pa sipnju svezah. Kašljem.

Travnik

Vezirski bio sam konak, Vlašić mi hladio leđa.
Čaršija, džamije, eglen, i zelenilo, teferič – pa eto.
U Travniku najljepša zima, u Travniku travnato ljeto.
Sad hitnja i neboderi, helikopteri – a jednom se živi.

Bjelašnica

Vukovi razdiru konja. Snijeg se sunča i znoji.
Pod zvjezdarnicom skijaši. Medvjed u brlogu spava.
Led liže veprova glad.

Drašnice

Kućice, mreže, konobe, djeca i starci – i magarci.
Nad glavom Biokovo, pod njom slan miris mora.
Ko jarac na ražnju na suncu se tijelo peče.
Bonaca, balote, trešete. Muhe, komarci, brujet, cigarete.

Rudolf HRAŠĆANEC

Tragom stogodišnjeg katoličkog društvenog nauka

Uvod: Gledište istinitosti u društvenom nauku

Kao za sve druge nauke i znanosti, tako je i za katolički društveni nauk temeljno i najvažnije pitanje njegove *sadržajne istine. Neki nauk je ispravan, ako sadrži istinu, ako odgovara stvarnosti koju obrađuje i ako se može poistovjetiti s njom u bilo kojem njezinom izražaju ili obliku.* Zasebnu filozofsku disciplinu koja proučava i ocjenjuje dio istine ili svu istinu i istinitost neke nauke ili teorije zovemo *epistemologijom*, po grčkoj riječi »episteme« – »znanje« i »logos« – »riječ«, »razlog«. *Epistemologija društvenih znanosti je osobito potrebna i odlučujuća.* Odlučuje o tome kakvi će društveni procesi i oživotvorbe slijediti iz njezine primjene u kojoj će se očitovati ispravnost i istinitost sadržaja odnosnog nauka.Postojeće i prošle društvene stvarnosti su bliži spoznajni izvor za nove smjernice i zakonodavstvo, jer pokazuju što nije bilo korisno za unapređenje društvenog života i sreće te što bi i kako bi trebalo (u drugom pravcu) društveno stanje popraviti.

Čovjek imade umnu sposobnost dokučiti istinita osnovna načela društvenog života počevši promatranjem društvenoga vladanja, koje je motivirano osnovnom težnjom i instinktom za održanjem života. Tu motivaciju i taj razlog čovjek vidi i kod svoga bližnjega, te u kompleksu i problemima međusobnih odnosa zaključuje da je ispravno činiti svome bližnjemu ono dobro koje i sam od njega očekuje. Na taj način dolazimo i *do ideje prava na stvari koje posjedujemo s priznanjem da i naš bližnji ima ista i slična prava.* Priznavanje prava u praktičnom životu ustanovljuje se potom kao *moralna nužda i zakon, koji zovemo naravnim moralnim zakonom.*Kad čovjek u moralnom zakonu ne vidi njegovu istinitost, u opasnosti je da padne u sumnju i zabludu koje ga mnogo puta privode pogrješnom vladanju prema sebi i drugima. Na pogrješno vladanje čovjeka potiče i njegova vlastita sebičnost i pohlepa. Katastrofalni su takvi slučajevi u povijesti naroda kad ih izvodi organizirana zajednica služeći se silom u korist pojedinaca koji su nosioci njezine političke vlasti. Takvim iskustvima, tragičnima za hrvatski narod, svjedoci smo u obilju u XX. stoljeću u doba djelovanja komunističkog sustava, odnosno, za komunističke vlasti. Od XIX. stoljeća naovamo mnogi podržavaju načelo da je i u stvari istine i istinitosti društvenih i moralnih načela sud većine članova zajednice mjerodavan. *Radi se o nekakvom zakonu demokracije koji bi bio mjerodavan u istraživanju istinitosti životnih načela i smjernica.* Neispravni je društveni nauk mnogo puta izvana uveden u društvo, po državi, a to ne znači da ga je narod, napose onaj narod koji je razvio primjerenu kulturu, uistinu prihvatio i odobrio. Tek nakon što su narodi zbog društvenih zabluda i njihove primjene doživjeli mnoga stradanja i trpljenja, poslužili su se silom da u pravednoj revoluciji tok povijesti povedu ispravnijim i boljim pravcem.

Katolička crkva, njezino učiteljstvo, poznaje ljudsku narav, napose njezine duševne i moralne vlastitosti, njezine sposobnosti i slabosti. Posebno znade za njezine

razumske ograničenosti u spoznavanju istine i njezinom ostvarenju svojevoljnom djelatnošću u dnevnom životu. *Katolici vjeruju u dalekosežne i opasne posljedice istočnoga grijeha, napose u njegov utjecaj na duševni život čovjeka.* Papa Ivan Pavao II. snažnim riječima ističe negativne posljedice istočnoga grijeha kad veli da je istočni grijeh »prvi grijeh čiji učinci tlače svu zemaljsku povijest čovjeka«. *(Mother of the Savior – Majka Spasiteljeva*, enciklika Pape Ivana P. II, Tisak Kćeri Sv. Pavla, Vatikanski prijevod, Boston, 1987, str. 16.). Te posljedice u duševnom životu čovjeka umanjuju sposobnost razuma da spozna istinu. One oslabljuju sposobnost volje da čini dobro i odupire se zlu. Požuda za prolaznim užicima ojačala je i čovjek se našao u procijepu između dobra i zla, sa sviješću da je dužan činiti dobro i izbjegavati zlo, jer je to uvjet postignuća vječne sreće u najsavršenijem dobru, a to dobro je njegov vlastiti Stvoritelj – Bog. Ta moralno-psihološka zbilja predstavlja opasan izazov u borbi za spasenje vlastite duše.

Katolička crkva na osnovu navedene spoznaje stvarnih ljudskih sposobnosti traga za društveno-etičkim načelima i odgovorima na socijalne probleme čovječanstva i Crkve same. Ona uzima u obzir mjesne, regionalne i nacionalne razvoje i stanja. Ne oslanja se samo na teorije i načelne nalaze društvenih znanstvenika, već ih prosuđuje u svjetlu Sv. Evanđelja. Dodajmo, da se »društveni nauk Crkve rađa iz Evanđeoske Vijesti i njezinih zahtjeva sažetih u najvišoj zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu, te pravednosti društvenoga života. Društveni nauk se ustanovio kao nauk upotrebom izvora ljudske mudrosti. On se brine za etičko gledište ovoga života. Društveni nauk Crkve uzima doduše u obzir tehničku stranu problema, ali uvijek s nakanom da ih prosudi s moralnoga gledišta. Budući da je taj nauk po svojoj biti upravljen prema djelatnosti, on se razvija s promjenom povijesnih okolnosti. Zato taj nauk uključuje uvjetne sudove, dok njegova načela ostaju valjana.« *(Naputak o kršćanskoj slobodi i oslobođenju*, Kongregacija za nauk vjere, *Osservatore Romano*, englesko izdanje, 14. aprila 1986, str. 6.). Načela katoličkoga društvenog nauka osnovica su za »pretpostavke u stvaranju sudova o društvenim prilikama, strukturama i sistemima«. (ibid.). U svjetlu tih sudova Crkva osuđuje okolnosti koje škode ljudskoj slobodi i dostojanstvu. U ovom kratkom prikazu istaknut ćemo ponajvažnija načela, barem poimence, i objasniti na što se odnose, a navest ćemo i smjernice katoličkog društvenog nauka unatrag stotinu godina. Upravo je pred 100 godina, tj. 1891., *papa Lav XIII.* izdao prvi i vjerojatno najutjecajniji dokument društvenog nauka Crkve pod naslovom *Rerum Novarum, Teško stanje radnika ili Radničko pitanje*. U tom spisu papa govori o ispravnim načelima i smjernicama za rješenje spomenutog pitanja.

Katolički društveni nauk od Lava XIII. do Drugoga vatikanskoga sabora

Društveni i gospodarski položaj i stanje radnika u industrijskim zemljama Europe i Amerike u XIX. stoljeću prouzročen je bezočnim iskorištavanjem radnika. Posljedica je osiromašenje širokih slojeva pučanstva i nagomilavanje bogatstva u vlasništvu pohlepnih industrijalaca, što je proizvelo demoralizaciju, sve dok državne vlasti nisu izvršile svoju dužnost da zaštite prava radnika i opće dobro. Te gotovo očajne prilike u kojima se radništvo nalazilo sačinjavale su srž *radničkog pitanja* i potakle papu Lava XIII. da s teolozima koji posjeduju i znanje o ondašnjem društveno-

gospodarskom životu napiše i objavi u ime Crkve socijalna načela i smjernice za ostvarenje prava potlačenih i siromašnih. Tako je nastala i 15. svibnja 1891. objavljena enciklika *»Rerum Novarum« ili »O stanju radnika«, »O patnjama radnika« ili »O radničkom pitanju«*. Predmet te enciklike su društveno-etička načela i smjernice za predstojećih 100 godina. Te su smjernice pape poslije Lava XIII. povremeno dopunjavali novim enciklikama, kao odgovor na novi društveni razvoj i krize. Spomenuta je »enciklika Pape Lava XIII. brzo učinila veliki utjecaj na društveni, gospodarski i vjersko-moralni život svijeta. Encikliku *Rerum Novarum* primili su s velikim zanimanjem katolici i nekatolici. I oni, koji su bili protivnici Crkve, priznali su mudro i ispravno Papino razlaganje o radničkom pitanju i njegovom rješenju. Mimo ove Okružnice nije mogao prijeći nijedan zakonodavac, kad se radilo o duhu novih zakona, koji bi imali u svojoj primjeni podići i poboljšati stanje radništva. Ni jedan učenjak ni predavač u svojim izvodima nije mogao a da se ne osvrne na ovaj *najveći dokumenat* socijalnih znanosti devetnaestoga *stoljeća*«. (SOCIJALNI KATOLICIZAM – Dokumenti Crkve – Pedeset-godišnjica »Rerum Novarum« 1891–1941. i Deset-godišnjica »Quadragesimo Anno« 1931–1941., priredio i uvodni članak napisao: Dr. Rudolf Hrašćanec, Naklada Velikog Križarskog Bratstva, Tisak »Hrvatska tiskara«, Zagreb 1942., str. XI.).

I naši hrvatski biskupi odlučiše »obilježiti tu obljetnicu svojom prigodnom poslanicom. Oni žele u njoj progovoriti o gospodarskim i društvenim problemima sadašnjega časa u nas«. (*Glas Koncila*, 21. listopada, 1990, str. 5).

Iz sadržaja enciklike RN spominjemo istaknutije pojmove i istine. Papa navodi značajke ljudske osobe, njezino dostojanstvo po njezinoj duhovnosti i pozivu na vječni život po općem Božjem posinjenju čovjeka, što je osnovica jednakosti među ljudima bez obzira na rasnu, klasnu, narodnosnu i vjersku pripadnost. Iz te i takve ljudske naravi izviru razna prava čovjeka koja, priznata u međunarodnoj društvenoj ovisnosti, omogućuju čovjeka dostojan život i relativnu sreću u prostoru i vremenu. Među najpotrebnija prava čovjeka za njegov tjelesni i duševni život i razvoj je pravo privatnoga vlasništva. Lav XIII. kritizira i osuđuje socijalizam kao nasljedno nepravedan, jer niječe i zatire to pravo čovjeka. Naglašuje se i društvena značajka privatnoga vlasništva, naime da je ono, odnosno njegovi nosioci, dužno pridonositi općem dobru zajednice na razne načine. (R. N., br. 9, 12, 15).

U radnim odnosima najsudbonosnija za društveno-gospodarski napredak radnika je pravedna radnička plaća, također obiteljska plaća i pomoć siromasima nakon što smo podmirili svoje opravdane potrebe. Država treba posredovati u radnim odnosima na temelju prava radnika i poslodavaca. Radnik je trebao posredništvo i obranu države izravno, dok nije ustanovljeno radničko zakonodavstvo. (*R. N.*, br. 27, 30). Sigurno je jedno od najpotrebnijih i najkorisnijih prava u društvenom životu kakav se još danas pojavljuje, *pravo* na slobodu radničkih udruženja, radničkih sindikata. Udruženja radnika promiču opravdane zahtjeve radnika u sukladnosti s općim dobrom. (*R. N.* br. 37, 38, 40).

Moralna obnova svih članova društva porastom u krepostima, napose društvenim krepostima, pravednosti, ljubavi prema bližnjemu i solidarnosti, koje su bile mnogo zanemarene i izdane povredom prava i ljudskog dostojanstva bližnjega traži se kao prvi uvjet za *pothvat* društvene obnove.

U XX. stoljeću prva značajna enciklika Crkve o posebnosti ondašnjega društveno-gospodarskog pitanja s osvrtima na najkritičnije prilike i procese u društvenoj strukturi i novim prijedlozima za njegovo rješenje bila je enciklika pape Pija XI. o 40. godišnjici gore predočene enciklike Lava XIII. s naslovom »*Quadragesimo Anno*« ili »*O četrdesetoj godišnjici*«, tj. četrdesetoj godišnjici enciklike Lava XIII. »O radničkom pitanju«. Budući da se ta enciklika Pija XI. trudi iznijeti prijedloge za korekturu i promjenu postojećeg društva, zovu je »Obnova društvenog poretka«. Uz ono što je već Lav XIII. razložio, Pio XIII. središnju misao svoje enciklike posvećuje oblikovanju nove strukture društva. Klasno društvo svojom podjelom i borbom za isključivo klasni interes ne može uroditi socijalnim mirom.Time ne niječemo da iskorištavana klasa nema prava ispravnim sredstvima boriti se za ravnopravnost. *Taj duh ravnopravnosti treba razviti među društvenim razredima.* On se protivi klasnom neprijateljstvu i borbi, odnosno borbi protiv onih uzroka koji je uvjetuju. Papa predlaže *organizaciju zvaničnih udruženja* koja bi u svoja viša predstavnička tijela uključila predstavnike rada i kapitala, omogućila im dogovor i odlučivanje u planiranju industrijskog poduzeća, te, prema udioništvu radnika, suvlasništvo u kapitalu, i tim putem usmjerila sveukupni društveni rad prema širem i svestranijem doprinosu za opće dobro. Na dioništvo toga općega dobra imaju pravo svi članovi narodne zajednice. Pomoć države legaliziranjem i zaštitom zvaničnih organizacija potrebna je i veoma korisna. (*Q. A.* 92, 93, 94, 96).

Jedna od najispravnijih i najpotrebnijih načela za društveno-gospodarsku korekturu ondašnjih društvenih odnosa među narodima i u samim narodima jesu ona koja se odnose na pojam i djelatnost *slobodne utakmice*. Veli Papina enciklika: »kao što se jedinstvo ljudskoga društva ne može osnivati na opreci 'klasa', tako se ni valjano uređenje gospodarskih odnosa ne može prepustiti slobodnoj utakmici snaga... No premda je konkurencija katkad pravedna i vrlo korisna, ona ipak ne može posvema upravljati gospodarskim odnosima«. (*Q. A.*, br. 89). *Slobodna gospodarska utakmica bez kontrole i opravdanog ograničenja gospodarski jačih pretvorila se u njihovu prevlast* »koja je nedavno stupila na mjesto slobodne konkurencije kao neka sila i nasilna moć«. (*Q. A.* nav. br.). Vrijedi to osobito danas, nakon 60 godina društveno-gospodarskih skokova i akrobacija koje prouzročiše današnje ne samo nacionalno društveno-gospodarsko pitanje već opće internacionalno socijalno pitanje. U »slobodnoj« trgovini nastupila je gospodarska prevlast i lakomo gramženje za dobitkom. Svijest pravednosti i individualnog prava takmičara jedino će ih povesti u srednji put, a to je put umjerenosti i obzira prema svome bližnjemu.

U međuvremenu, između objavljenja enciklike o »Radničkom pitanju« i »Obnovi društvenoga poretka«, Papa Pio XI. objavio je 1930. god. encikliku o braku i obitelji pod naslovom »Casti Connubii« – »Čisti supruzi«. Nakon što je ukratko ponovio katolički nauk o ženidbi, njezinom sakramentu, njezinoj svrsi po bračnoj ljubavi, rađanju i odgajanju djece i međusobnoj pomoći, zaustavio se na problemima bračnih rastava, sprečavanja začeća, pobačaja i odgoja djece. Ti su problemi do ovih dana postali u komunističkim i nekomunističkim zemljama vrlo kritični.

Snažna je enciklika istoga pape Pia XI. o »Bezbožnom komunizmu« od godine 1937. Papa nabraja posljedice komunizma u Meksiku, Španjolskoj i Sovjetskoj Rusiji danas.

Iza drugoga svjetskoga rata papa Ivan XXIII. upravlja Crkvi i svijetu svoje dvije veće enciklike: »*Majka i učiteljica*« – »*Mater et Magistra*«, *1961. i* »*Mir na zemlji*« – »*Pacem in Terris*«, god. 1963. Posebno se osvrće na procijep između bogatih i siromašnih kršćana i nacija potičući nosioce vlasti na pravedne odluke i programe za rješenje društvenoga pitanja. Ustanovljujući sve veću međunarodnu ovisnost papa Ivan XXIII. pozivlje na osnutak *vlade svijeta, koja bi se pobrinula za prava pojedinca i opće dobro.* U enciklici »Mir na zemlji« i on zastupa priznanje i provedbu prava na rad i pravednu plaću. Kad je u listopadu 1962. Ivan XXIII. sazvao Drugi vatikanski sabor, otvorio je prozore Crkve svježemu zraku modernoga svijeta. Biskupi koncila s velikom brigom i pažnjom raspravljahu o suprotnim ideologijama i o mogućnosti i prijetnji nuklearnog rata s ubrzanom trkom oko proizvodnje što naprednijeg oružja. Već je ozbiljan međunarodni problem uništavanje okoliša s povećanim jazom između bogataša i siromaha. U konstituciji »Crkva u modernom svijetu« – »Gaudium et Spes«, biskupi na Drugom vatikanskom saboru posebno potvrdiše religioznu misiju Crkve »koja joj daje funkciju, svjetlo i energiju da posluži strukturi i učvršćenju ljudske zajednice u sukladnosti s božanskim zakonom«. (*Vatikan II*, »Crkva u modernom svijetu«, br. 42).

Katolički društveni nauk iza Drugoga vatikanskoga sabora

Daljnje nagle promjene u svijetu nakon Drugog vatikanskog sabora pružiše papama Pavlu VI. i Ivanu Pavlu II., sinodama biskupa i regionalnim nacionalnim biskupskim konferencijama priliku i poticaj da razjasne daljnju ulogu Crkve i njezinu odgovornost prema promjenama nabolje. Tu je na prvom mjestu enciklika pape Pavla VI. »*Razvoj naroda*« – »*Populorum Progressio*« – s dubokom sućuti nad vapajem siromašnih i gladnih. Ona govori o pravu svih na temeljni ljudski razvoj i ustaje protiv strukturalnih dimenzija globalne nepravde. Papa potiče bogate i siromašne narode da zajednički porade u duhu solidarnosti i na taj način ostvare novi društveni poredak. Da sve ohrabri na taj plemeniti pothvat, osnovao je »Papinsku komisiju za pravdu i mir«. (Peter J. Henriot et al., *Catholic Social Teaching*, Orbis Books, N. Y., 1990, str. 10.).

Drugi dokument, apostolsko pismo Pavla VI., »*Zov na akciju*« – »*Octogesima Adveniens*«, upućeno 1971., prigodom osamdesete godišnjice enciklike Lava XIII. »O radničkom pitanju«, priznavši poteškoće u pothvatu za uspostavu pravednoga društva, napose u mjesnim kršćanskim zajednicama, ističe njihovu mjesnu ulogu. Papa Pavao VI. čvrsto stoji kod uvjerenja da Bog zove kršćane i njihove zajednice da budu *i slušatelji riječi Božje i njezini izvršioci.* Najprije treba analizirati prilike, pomoliti se i prosuditi odnos prema Sv. Evanđelju i nauku Crkve i potom prijeći na pastoralnu akciju borbe protiv nepravdi i započeti rad na preoblikovanju društva, tj. krenuti prema ostvarenju kraljevstva Božjega. (*O. A.*, br. 4. i *nav. dj.* str. 11).

Rimska sinoda od 1971. u svojoj izjavi »Pravda u svijetu« – »Justice in the World«, smatra »akciju pravednosti i sudjelovanje u preoblikovanju svijeta dimenzijom za propovijedanje Evanđelja ili drugim riječima misijom Crkve za otkupljenje ljudskoga roda i njegovo oslobođenje od svake tlačiteljske situacije.« (*J. W.*, br. 60).

Papa Pavao VI. je unaprijedio socijalni nauk Katoličke crkve svojim apostolskim pismom »Evangelizacija u modernom svijetu« – »Evangelii Nuntiandi« god. 1975. naglasivši »da bi propovijedanje Evanđelja ostalo nepotpuno, ako ne bi uzelo u obzir ljudska prava...« (*Nav. dj.* str. 12.). Središnja ideja koju je Sinoda istaknula jest da Crkva koja želi propovijedati pravdu svijetu, treba najprije sama biti pravedna.

Ovu tijesnu vezu između Evanđelja i socijalne pravde ponavlja i papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici »Otkupitelj svijeta« – »Redemptor Hominis«, od god. 1979. Enciklika istoga pape »Bogataš milosrđem« – »Dives Misericordiae« – predočuje milosrđe kao društvenu ljubav prema bližnjemu usko povezanu sa socijalnom pravednošću.

Veoma suvremena je enciklika pape Ivana Pavla II. »O ljudskom radu« – »Laborem Exercens« – od god. 1981. »Prvenstvo rada nad kapitalom« je središnji naglasak za pravedno društvo. Papa kritizira »ekonomizam«, koji svodi radnika na puko sredstvo proizvodnje. Papa poziva radnike na borbu za pravednost putem solidarnosti u svijetu. I on (Papa) kritizira kapitalizam te upozorava protiv kolektivističkog socijalizma.

Južnoamerički biskupi nastojahu dovesti do primjene vezu Evanđelja i pravde. U Medellinu 1968. oni predočiše Isusa kao oslobodiltelja od osobne i društvene dimenzije grijeha. Dokument »Puebla« razvio je dalje misiju evangelizacije s naglaskom na ulogu početnih (primarnih) zajednica. Izvjestan razvoj društvenog nauka Crkve opažamo i u instrukcijama Kongregacije za nauk vjere o »Izvjesnim gledištima teologije oslobođenja« po kardinalu Ratzingeru. Taj dokument ponavlja potrebu strukturalne transformacije društva radi postizanja društvene pravde. Središnji naglasak u temi oslobođenja je *oslobođenje od grijeha kao svebuhvatna kršćanska vijest i prednost za siromahe.*

Zaključni osvrti i prijedlozi

Hrvatska je iskusila tokom zadnjih 45 godina primjenu komunističkih zabluda na svim područjima privatnoga i javnoga života uz teške gubitke u raznim vrijednostima i vrednotama. Sprečavanje prava na slobodu organizacije, govora i tiska za dobre svrhe i opće dobro predusreće širenje istine, odnosno istinske prosvjete i odgoja, bez kojih nema poštenih i čvrstih značajeva. Povijest je ljudskog društva, prvenstveno onoga kršćanskoga, dokazala da su načela i smjernice katoličkog društvenog nauka pružile najispravniju kritiku i korekturu političkog, društvenog i gospodarskog života, kad su ga u bilo kojem smjeru neznalice i sebičnjaci na vlasti izobličili nepravednim i zločinačkim postupcima. Predusretanje nauka vjere kod mladeži veoma je opasno za njezin razvoj i napredak. Taj odgoj mladeži zahvaća i u njihov budući društveni rad putem uloge i zvanja koje izaberu. Početak praktičnog rješavanja sadašnjeg hrvatskog socijalnog pitanja biti će uspješan samo ako ga budemo izgrađivali u sukladnosti sa zdravim društvenim i gospodarskim načelima i konkretnim smjernicama za svaku pojedinačnu kritičnu stvarnost. Zato se nadamo, da će hrvatski intelektualci poraditi na proučavanju i širenju kršćanskog društvenog nauka. *Upravo poznavanje papinih socijalnih enciklika koje navedosmo i čija vodeća načela ukratko naznačismo, bit će plodonosno i za našu hrvatsku društvenu stvarnost.*

Napomena

Znanstveno-društvenu kritiku koja bi kritički raspravljala o sveobuhvatnom nauku Karla Marxa uključujući njegove zablude i društvenu štetu od oživotvorbi tih zabluda komunističke su vlasti dočekivale zapljenom i progonom. Ne računajući obadvije spomenute kritike, od 1945. do posljednjih nekoliko godina najpoznatiji su radovi te vrste potekli iz pera dra Jordana Kuničića, profesora moralnog bogoslovlja na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu, te objavljeni 1957, 1961. i 1971. u izdanju Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda.

Taj posljednji rad (1971.) nosi naslov »Katolička društvena nauka«. U toj je knjizi katolički društveni nauk izložen jasno, kratko i veoma prikladno za početnu orijentaciju u ovom veoma važnom i širokom području ljudskog i objavljenog Božjeg znanja.

Inače, u posljednje vrijeme u publikacijama HKD sv. Ćirila i Metoda o toj tematici piše član Upravnog odbora toga Društva dr. Tomo Vereš, OP. On je nedavno (2. V. 1991.) u okviru društvenih večeri četvrtkom održao značajno predavanje prigodom 100. obljetnice promulgiranja enciklike Lava XIII. »Rerum novarum«.

Mladen HANZLOVSKY

Biti bespomoćan

Dobriši Cesariću u spomen

Ti, koji si naselio oblake bijele
i svako proljeće oživiš kao malena trava
javi se, pjesniče bez zaborava, Ti
koji si pjevao najbjednijima
iz mrtvačnice na kraju grada.
Ljudi umiru i danas bez svoga groba i krova!
No, postoje i teže stvari (pored svega),
Biti bespomoćan!
Ne pomaže li onda pomisao na nekog daleko?
Koji nije ovdje i sada. Tko zna,
možda je i to samo varka,
bijeg,
jedna daleka i neostvariva nada.

Bjelina

Motto: Kalvarija i optimizam
nisu nespojivi.

Saginjem se s tobom
Do dna ambisa
Gdje cvjetaju tratinčice
Iz djetinjstva Spasitelja

I gdje mrak crni
I mrtvo dno
Strše u bjelinu podnevnog neba

Stavak iz nevere

dohode nevere iz ničega
poslanjem svojim strašnim
i zamišljene nad glavama dječaka

dohode nevere bez ikoga
i same ostaju lajati
na sujetne ostatke mjesečine

a zašto ste nam došle nevere
u naše mornarske križeve
kao kletve

Susret

Ima događaja takvih da ih nosimo u sebi, bez obzira na to kada se dogodili. Ta zapretana vatra uspomenâ tinja u nama godinama i sagorijeva u vlastitoj boli ili radosti i dubokom traženju uzroka dobra ili zla, koje nas je snašlo.

Ništa nas nije moglo slomiti. Ni Goli otoci, ni Udbine samice, ni mučenja po lepoglavskim, starogradiškim i zeničkim kazamatama. Uvijek je bilo neko svjetlo u životu, koje nas je izvelo iz mraka socijalističke stvarnosti. Danas mi sjedimo u sjeni slobode i demokracije sjećajući se ružnih sanja od jučer.

Proslaviti Silvestrovo stari je hrvatski običaj. I ne samo hrvatski, jer to slave svi narodi svijeta. Pozove prijatelj prijatelja da se zajednički oproste od minule godine i zakoraknu u novu, punu nada i novih očekivanja.

Tako je i inženjer Branko P. pozvao obitelj s nekoliko djece, koju je nedavno upoznao. Neka bude što više cike i buke u njegovoj kući na Staro ljeto. Biti će veselije i njegovima.

U razgovoru i dobrom raspoloženju zavukla se večer na domak ponoći. Stara gospođa majka pošla je u kuhinju da »ispeče pravu tursku«. Uzvanica je prati noseći najmlađe dijete na rukama, koje je već napola zadrijemalo. Muškarci su ostali u jedaćoj sobi za stolom.

Najednom začu se iz kuhinje ugodan ženski glas pjevajući tihano netom usnulom djetetu uspavanku. Inženjer Branko je protrnuo od uzbuđenja. Rukom je prešao preko svog naboranog čela, koje su toga časa orosile krupne kapi znoja. Počeo se upravo tresti slušajući taj poznati glas.

Isti glas kao i nekoć. Ista melodija kao i nekoć. Sjeća se vrlo dobro kako su politički zatvorenici na zagrebačkoj Ozni u Petrinjskoj ulici svake večeri grozničavo iščekivali turobni glas iz neke ženske ćelije na prvom katu. »Tiha noć se evo spušta ... sad ću na počinak poć ... moja zadnja riječ nek bude, Isuse moj, laku noć...«

I taj glas opet čuje dvadeset godina kasnije, daleko od Hrvatske, pod vrelim suncem Australije. Priviđenje ili slabost živaca?

Pogledao je svoga gosta, koji se zadubio u svoje misli, i potrčao prema kuhinji. Na peći je zamirisala uzavrela kava.

Mlada žena držala je svoje čedo u naručju, usnulo uz majčinu pjesmu.

Inženjer Branko prišao je blijeda i uzbuđena lica: »Znači, konačno sam otkrio onog noćnog slavuja, koji nas je na Ozni tako nježno uspavljivao. Mi smo čitav dan živjeli od vašeg pjevanja i pogađali kakvu imate kosu, oči, stas? Godinama sam nosio u duši tu pjesmu. Kasnije, kad sam pušten iz zatvora, propitkivao sam se tko je ta djevojka. Rekoše mi da je u to vrijeme bila uhapšena grupa 'Križarica'. Nikada nisam ni sanjao da ću otkriti tajnu tog pjevanja...« Inženjer Branko je sustao da uhvati dah.

Mlada majka se osmjehnula zarumenjevši se u licu i jače stisnula svoje zlatokoso dijete u naručju. Nije progovorila ni riječi.

Često takvi iznenadni susreti isprepletenih sudbina govore u šutnji više od izgovorene riječi.

Od duše k duši

Stojeć uz prozor, noću, u oko
prikupljam blijede iz beskraja
zrake neke daleke zvijezde
koje trepere blaga sjaja.

Sjaj im prešao milijun milja
kroz mrak leden prostora bez međa,
leteć kroz svu pustoš neumorno
tko bi znao koliko stoljeća.

Poruka neba koja me najzad srete
našavši cilj, u oko mi prijeđe,
da umre tamo, čim zaklopim,
ko pokrov lijesa, teške vjeđe.

Učih da će naučno filtriran
sjaj neba kroz kristal aparata
otkriti srodnost počela sa zemljom
i sa tim tijelom tužnog jada.

Smješten u me sjaj taj ko krv svoju
pijuć slušam o kom pračemeru,
pratuzi on jeca mojoj krvi,
nebo zemlji, počelo počelu.

Možda samoća boli zvijezde,
siročad koje bezbroj ima?
I što nikad nećemo se naći
preko leda, noći i daljina?

Čemu plač, zvijezdo! Nisi dalje
no srce od srca bića zemnih!
Tko će reći da Sirius je dalji
nego neki drug moj – meni?

Jao prijateljstvo, i ti ljubavi!
Pute od duše k duši! Dok svima
šaljemo klonule zrake oka,
izmed nas je ledena daljina!

Preveo: J. Velebit

Arpád TOTH (1886–1928)

Pripomena o pjesniku

Izašao iz prvog kruga oko časopisa *Nyugata (Zapad)*. Prijateljevao iz školskih dana s Babitsem, Kosztolanyjem i G. Juhászom. Kao novinar teško doživljava pad Mađarske Sovjetske Republike. U 27. godini objavljuje prve pjesme u knjizi *Serenada u osvit*. Stil mu je, kao narodni, lak, savitljiv; izvorni izraz upotpunjuje otmjena pjevnost, a u sjeni teške sjete. Tuberkuloza ga rano obara. Izvrstan prevodilac engleskih pjesnika i Baudelairea. Mnogo je komentiran, i popularan sve do danas.

Iz oka lastavice

Iz oka laste:
zidine bešumno
obliježu Grad.

Goruće podne:
maglicom ovijeni
bori, čempresi.

Zvizdan.
Dugo hoda asfaltom
do kupališta.

Kroz zanjihanu
borovu šumicu biba se
smaragdno more.

Osušeni bor
prepun šišaraka
kostur je vjetra.

Pod zidinama
Dubrovnika pjeni se
more i kamen.

Motorni čamac
mijenja zvuk na valu.
Galebi klize.

Pokraj Lokruma
cvrčci su nadglasali
motor trajekta.

Pjeni se more.
Nepomičan u zoru
otok Lovrijenca.

Iz čamca snažno
odguruje obalu:
odmiče kopno.

Krila leptira. –
Lepršaju s lakoćom
zidine Grada.

Lastavice nad
Stradunom osmijeh su
Svetoga Vlaha.

Na ljetnom pljusku
pripijena uz tijelo
mokra košulja.

Gundulićev san...
od Gradeca do Grada
mrmor Hrvatske.

Razgledavam crkvu
uz glazbu pobožnosti
s usnica.

Presta vatromet.
Razbacane zvijezde
nad Dubrovnikom.

Patka priča (3)

Tako smo, mladi subrat i ja, stigli u Prag, 21. I. 1947. To je zapisano u patkinoj nutrini. Novi ljudi, novi odnosi. Dočekao nas je s ljubavlju ondašnji provincijal, plemenitog izgleda i manira, kao suprotnost ondašnjem »panu prževoru« (prioru), koji mi je izgledao više ratnik nego običan redovnik. Kasnije sam čuo da se borio protiv Nijemaca s partizanima u Gorici i da je bio odlikovan. Inače, bio je to veoma izobražen čovjek, znalac mnogih stranih jezika. Njegova veza s partizanima (iako je on to radio s plemenitom nakanom da oslobodi svoju zemlju), bila je dovoljan uzrok da se držim podalje od njega.

Tako su nam prolazili dani i mjeseci. Pomagali smo u samostanu, ali nismo propustili ni jedan tjedan da odemo do Olomouca na predavanja. Jednog su nas dana obavijestili da je stigao u Prag moj dobri znanac, pjesnik Jeronim Korner, i da se nalazi u benediktinskom samostanu s nakanom da postane član toga reda. Sjetio sam se Resnika, kad bi me on i Nada Kesterčanek znali pohoditi i raspravljati sa mnom o književnosti. Čuo sam kasnije u tuđini, da Jeronimu nije uspio bijeg preko granice kao što se to zbilo sa mnom i mojim kolegom. A s Nadom sam se, u izbjeglištvu, godinama dopisivao. Šteta, golema šteta, što sam morao njezinu korespondenciju spaliti pri odlasku iz Santiaga. Tko bi se usudio, u ono vrijeme, unijeti u Jugoslaviju pisma puna političkih aluzija? I Jeronim i Nada su, nažalost, već mrtvi. U čikaškoj »Danici« napisao sam prikaz o Nadinoj knjizi »Tragovi«. Ne razumijem zašto je ona u nas zaboravljena i kao prozni pisac i kao pjesnikinja. U Resnik bi kadikad s njima došao i moj dobri prijatelj Ton Smerdel. Bili su to razgovori o ljepoti i umjetnosti.

Mjeseci su brzo prolazili. Jedini Hrvat s kojim smo se mogli savjetovati bio je, već pokojni, stručnjak za staroslavenski jezik, dr. Ive Vitezić, kojega ću mnogo kasnije susresti u Beču.

Providnost je htjela da tog ljeta stigne u Prag dr. Rohling, član vrhovnog suda u Amsterdamu. On je bio prijatelj našeg pokojnog Dominika Barača, strijeljanog na trogirskom groblju, poslije insceniranog suđenja u Dubrovniku. Kažu da je grobar čuo njegove zadnje riječi: »Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine«. Njegovu je doktorsku disertaciju *Filozofija boljševizma* izdala naša naklada »Istina«. O njegovoj je knjizi pohvalno pisao prof. Stjepan Zimmermann. Zapravo je ta knjiga bila uzrok suđenja i njegove smrti, a ne nekakvo »šurovanje s neprijateljima naroda«. Pišem o mrtvima da ih se ne zaboravi.

A sad se vratimo našem susretu s dr. Rohlingom. Ispričali smo mu sudbinu njegova prijatelja i izložili naše brige. Na poslanstvu nikako nam ne žele produžiti putovnice, a mi se bojimo vratiti u Jugoslaviju zbog razloga koji su njemu bili ionako poznati. Što dakle? Po njegovu savjetu morali bismo što prije otići u nizozemsko poslanstvo. On će nas tamo dočekati i predstaviti tajniku dr. Pollacku radi dozvole i boravka u Nizozemskoj. Dr. Pollack je jedina osoba koja bi nam mogla pomoći. On je

»On je Židov« – reče nam potiho. »Ali je iznad svega humanist«.

Tako smo se u društvu dr. Rohlinga upoznali s tim izvanredno ljubaznim čovjekom. Znao je za prilike u Jugoslaviji bolje od nas. Nismo mu ništa morali tumačiti. Rekao nam je da će postupak za dobivanje nizozemske vize duže potrajati. Osim toga, ako i dobijemo ulaznu vizu, ona može vrijediti samo tri mjeseca. A onda moramo tražiti novo sklonište. On se nada da će preko svojih veza ipak uspjeti da dobijemo vizu. Najteži posao bit će u vezi s tranzit-vizom američkog poslanstva u Pragu. Područje kroz koje trebamo proći pripada američkoj vojnoj upravi. Rastali smo se pitajući ga da li bismo mogli do koji tjedan doći u nizozemsko poslanstvo da vidimo da li je naša molba uslišana.

On je to odlučno zanijekao glavom. Kad smo se mi tome čudili, reče nam:

»Ne budite naivni! Jugoslavenska tajna služba svaki dan motri tko ulazi i izlazi iz našeg poslanstva. A vas zacijelo već poznaju, kad vam ne žele produžiti putovnicu. Zabilježit ću vaša imena (mislio je na redovnička imena, kojima su nas zvali u samostanu), broj ulice i telefona. Učinit ću sve moguće za vas, ne samo jer ste u nevolji, nego i zbog dugogodišnjeg poznanstva s dr. Rohlingom. Vi ne znate što je on sve učinio za nas Židove za vrijeme rata. Ovo je jedan mali znak pažnje da mu se u ime naše zajednice od srca zahvalim.«

Dr. Rohling se samo smiješkao. »Gospodine tajniče« – rekao je – »valjda me nećete proglasiti herojem«.

Izišli smo iz poslanstva puni nade. Tu smo se rastali od dr. Rohlinga koji je sutradan morao otputovati. Prije rastanka nam je rekao: »Kad stignete u moju domovinu, bit ćete nekoliko dana gosti moji i moje gospođe«. I to se uskoro obistinilo u njihovoj vili u Bloomenthalu.

Naš zadatak bio je da što prije i bolje završimo studije na olomoučkom teološkom fakultetu. Nikad nismo bili tako marljivi tražeći skripte i knjige naših profesora. Ispite smo završili s uspjehom.

Vrijeme je prolazilo strahovitom brzinom u strahu i i nadi. Jedne pozne večeri dočeka nas dr. Pollack u razgovornici samostana.

»Evo vam putovnice, koja doduše više ne važi, jer joj je istekao rok, ali zato na njoj važi ulazna viza za Nizozemsku i američka tranzit-viza kroz Njemačku. Putujte vlakom sutra ujutro! Putne karte su vam već plaćene do Amsterdama. Nemojte mi zahvaljivati! To je moj mali 'revanche', dar za sve ono što je vaša Crkva učinila za nas Židove.«

Htjeli smo mu ipak zahvaliti, ali on je naglo nestao.

Na brzu ruku spremili smo prtljagu i jedva dočekali zoru. Motrili smo da li se digao otac provincijal, koji se tužio da, zbog srčanih tegoba, ne može spavati. Pokucali smo na njegova vrata. Bio je u habitu. Ispričali smo mu o čemu se radi. On se u prvi mah zamislio, a onda nam očinski reče: »Kad biste me pitali za dopuštenje, ne bih vam ga mogao dati. Ipak vas potpuno shvaćam. Da sam na vašem mjestu, isto bih učinio.« Spontano smo pokleknuli, a on nas je blagoslovio. Tog su dobrog čovjeka poslije nekog vremena našli mrtva iza vratiju sobe.

Kad smo se našli u »kupeu« željeznice, zašutjeli smo kao mrtvi. Počeo sam razmišljati da li sam i ja ikada učinio uslugu nekom Židovu.

Kad sam ljeta 1942. ili 1943. zamjenjivao župnika na Trnju, prečasnog Kocipera, jednog jutra za vrijeme mise opazih u dnu kapele, baš dok sam davao blagoslov, mladi par koji se nije prekrižio ni pomolio. Izlazeći iz kapele približih im se i zapitah:

– Što biste željeli, mlada gospodo?

– Govoriti s gospodinom župnikom.

– On je na odmoru, ja ga zamjenjujem. Dođite sa mnom u župski ured!

Sjeli su i ogledali se desno i lijevo kao prestrašene ptice.

– Dakle, ne bojte se! Recite mi u čemu vam mogu pomoći?

– Mi smo Židovi. Tek smo vjenčani. Morali bismo se pokrstiti.

Mlada je žena šutjela.

– Zašto kažete »morali«. Nitko vas na to ne može prisiliti.

– Ali bez krštenice ne možemo dobiti putovnicu i otići u inozemstvo.

– Ja vas ne mogu krstiti ako vi to ne želite. Vi biste, zacijelo, htjeli ostati u svojoj vjeri?

– Da – potvrdiše.

– Spasite nas. Inače idemo u sabiralište i u smrt. Spasite nas, gospodine! – govorili su plačući.

Našao sam se u stisci. Sinulo mi je nadahnuće:

– Možete li pričekati do sutra ujutro? Moram se posavjetovati s Nadbiskupskim duhovnim stolom.

Rastao sam se od tog mladog para i odmah zaputio na Kaptol. Htio sam osobno izložiti slučaj gosp. nadbiskupu, ali on je imao posjet neke važne osobe. Tajnik je vidio moju zbunjenost, pak me zapita: »Da li bih vam mogao pomoći, velečasni?« Ispričao sam mu slučaj mladog židovskog para.

– Zar niste pročitali posebno pismo gospodina nadbiskupa, u kojem preporuča župnicima da učine sve što je moguće za spas progonjenih?

– Znate, rekoh, ja samo zamjenjujem gospodina župnika, a on je po svoj prilici spremio negdje to pismo, pa ga nisam mogao pročitati.

Otišao sam dosta smiren. Učiniti sve da se spase životi, zar to nije baš ovaj moj slučaj?

Ujutro me je sa zebnjom očekivao mladi židovski par, ali kad su vidjeli moje nasmijano lice, ohrabrili su se. Ušli smo u ured.

– Dragi moji prijatelji, rekoh. Učinit ću za vas nešto što se sigurno protivi običnim crkvenim zakonima. Držat ću se one: »In extremis extrema« (U krajnim prilikama nek se poduzmu krajna sredstva). Ne mogu vas krstiti, jer vi to ne želite, ali ću vam dati potvrdu da ste kršteni. Uz jedan uvjet: da uništite ovaj papir kad prijeđete granicu.

Pristali su!

– A kamo putujete, ako smijem znati?

– U Švicarsku.

– Bilo vam sretno!

Rastadosmo se zadovoljni. I ja i oni. Uspjelo im je pobjeći. Javili su se iz Švicarske uz izraze duboke zahvalnosti.

Moj kolega je šutio u kupeu.

– Zaspao moj Karliček? – prodrmah ga.

– Do bijesa, ne govori gluposti! – odvrati dosta srdito. – Zar misliš da nas jugoslavenska policija ne prati, a do granice ima još vremena.

– Ne bojim se ja te policije, nego one češke. Oni su sada »dežurni«. Od dva zla, ne znaš koje je gore.

– Što onda da radimo?

– Do granice molimo krunice za duše u čistilištu! Naši su stari otočani bili uvjereni da one uvijek pomažu kad dođu u raj.

I molili smo gorljivo, gorljivije nego ikada u životu. Najednom opazih da moj kolega guta neke tablete.

– Što to gutaš?

– Aspirine. Tresem se.

– Dakako, od straha. Daj mi, molim te tvoju putovnicu i voznu kartu. Ne želim da vojnici opaze kako se treseš.

Sve mi je predao, iako nerado. Stigli smo tako i do pogranične postaje. Kontrola je obilazila odjeljenja. Kad su stigli do nas, ja sam im predao putovnice otvorene na stranici s američkom tranzit-vizom. Dugo su promatrali što na njoj piše. Nisu ni pogledali da li putovnica još važi. Udariše pečat, i mi nastavismo putovati. Prijeđosmo granicu, a moj je kolega počeo još slasnije gutati tablete.

– Jesi li poludio? – zamjerih mu.

– Sad se još više tresem – odvrati mi.

– Sasvim naravno. To je odgovor na pretrpljeni strah. Daj mi te tvoje nesretne tablete!

Dao mi ih je, a ja ih bacih kroz prozor.

– Sad smo na slobodi, moj Karliček! Više nema ni jugoslavenske ni češke policije.

– Jest – počeo je uzdisati, – na slobodi, ali bez domovine. Jadna ti je to sloboda!

– Sjeti se pjesme: »Domovinu u srcu nosim...« I »dok je srca, bit će i Kroacije!«

A onda smo zašutjeli i zaspali.

(Kraj trećeg odsječka. Nastavak ne slijedi, bar ne zasada)

OPASKA: Kada sam završavao ovaj odsječak, pročitao sam u reviji DANAS (Zagreb, broj 470, god. X., 19. veljače 1991, str. 58) sljedeće riječi »Vjesnikova« dopisnika iz Rima, Inoslava Beškera: »Sveta Stolica (počev od sadašnjeg Pape) ne želi se zatrčavati i prejudicirati ishod, poučena i negativnim iskustvima iz prošlosti, npr. u doba kada je tvrdoglava ideološka (i konfesionalna) isključivost nadbiskupa Stepinca nanijela štete i Crkvi i vjernicima«.

Na gosp. Beškera se može primijeniti ona stara: »Vuk dlaku mijenja, ali ćud nikada«.

Uzeli Vlašići srce moje...

Svijetloj uspomeni
moje mladosti,
Mariji Anici

Uzalud čekala si
na maloj željezničkoj stanici,
strojevi nemaju srce,
ne znaju za ljubav.

One svibanjske noći
naš vlak skrenuli su
na sporedni kolosijek,
nisam mogao doći...

A ti, nesmirena i sama,
slutila si, brižna,
stazu naše Golgote,
ali ne i sve postaje
Puta nam križna...

Možda si, dižući oči k nebu,
u molitvi svojoj,
i vidjela jednu zvijezdu
u nesretnom bijegu,
ali nisi mogla čuti
kako na pustom brijegu
moje ranjeno srce
sjajne Plejade)*
pita za te...

I nikad saznala nisi
sve naše jade,
tužni nam udes
odredio Ares!

One svibanjske noći
naš vlak skrenuli su
na sporedni kolosijek,
svom odredištu nije stigao...

Uzeli Vlašići srce moje!

*) Uz Plejade se veže aztečka svečanost u kojoj se prinosi ljudska žrtva.

Heroj od tuđe krvi

Ovo je mala slika čovjeka koji se izgubio u svojoj političkoj i ljudskoj zabludi, u strahotama svoga vjerovanja i djelovanja, u sutonima bez svitanja.

Mišo Valjak je odrastao u slavonskom selu kao lijenčina i svadljivac. Dok su se drugi znojili na polju, on je sjedio u hladovini, gubio dane i mudrovao o boljem životu. Svoje zemlje nije imao, a na tuđoj nije htio raditi.

Volio se dobro obući. I pištolj je volio. Bio je pravi seoski kicoš i đilkoš. Uvijek se našao tamo gdje je bila gužva i tučnjava. Ozbiljni ljudi u selu nisu se s njim družili. Ni djevojke ga nisu voljele, iako je bio visok i naočit. Svakoj je bilo jasno da kraj njega ne bi imala od čega živjeti i da ne bi živjela u miru.

U želji da nešto znači na drugačiji način od seoskih gazda, postao je aktivist komunističke partije koja ga je naučila da su ljudi međusobno vukovi jedni drugima i da čovjek glumi kad nastupa kao prijatelj prema čovjeku. U susretu s komunističkim krivinama počelo je njegovo ljudsko posrtanje, ali on to nije shvatio. Dapače, mislio je da postaje borac za istinsku pravdu.

Novi odgoj doveo ga je do vjerovanja da na drugoj strani, daleko od naroda, žive izrabljivači i neprijatelji koje treba ukloniti, zgaziti i kazniti. Taj novi odgoj naučio ga je da mora izvršiti svaki zadatak, da mora biti pouzdan vojnik u borbi koju prihvaća – s ljubavlju i bez ljubavi.

On kao hrvatski pravoslavac koji se smatrao Srbinom, što jest i nije, rado je prihvatio srpsko-boljševičku propagandu i borbu protiv Hrvatske. Spoj srpstva s komunizmom dao mu je snagu i odveo ga do njegovog životnog »uspjeha«, do činjenice da je postao Netko i Nešto (po njegovom mišljenju).

* * *

Kad je došao drugi svjetski rat, borio se protiv postojeće hrvatske vlasti. Iz šume je noću silazio u svoje selo i u druga sela po nepoćudne ljude, odvodio ih od kuće i kažnjavao, najčešće metkom u čelo. Svoj posao nije sakrivao. Namjerno je izazivao strah po selima s ciljem da što više seljaka odbije od suradnje s hrvatskom državom. Takav posao je bio za njega. Mogao se prijetiti, istući nekoga i ubiti, mogao je oteti nečiju slaninu i mast, a da nije odgovarao. Po selima se brzo pročulo kakav je i čime se bavi pa je svatko želio da ga ne susretne, ili da mu dade ono što traži, samo da nema s njim posla.

Partizanska šuma mu je bila i mati i dom, i ljubavnica i putokaz. U njoj se i za nju borio i onda kad je mogao poginuti. Uživao je u ovakvim ili onakvim, svim i svakakvim borbama s neprijateljem. Nije bježao od metka i nasrtao je na njega, kao da je znao da ga metak neće. Zdušno je radio ono za što mu nije trebalo ni duha ni pameti. Ponosio se time što je bio izvršna i produžna ruka narodne borbe, zanos zemlje

i put u slobodu. Nišani su mu mirisali kao grudi djevojačke, kao priče iz bakinog ormara, kao proljetna kiša u livadi.

* * *

Prije odlaska u šumu o ubijanju nije znao ništa jer do tada nikoga nije ubio. Ubijati je naučio u šumi, gdje je izgubio osjećaj za tuđu smrt, gdje je ubijanje postalo običaj, navika, rutina, pa i užitak. Najprije su drugi, njegovi ideolozi i vođe, shvatili da je rođen za ubojicu. Zatim je i on to shvatio. Napokon je došao u stanje u kojem je svako ubojstvo smatrao zadatkom i novom predstavom, znači užitkom. Nije to čudno jer on je svoj rat shvatio kao potrebu da ubije onoga koga treba ubiti.

Ubiti čovjeka njemu je bilo kao popiti gutljaj dobrog vina. Za etičke, moralne i ljudske norme nije znao i mario. Bio je zadovoljan kad je vidio kako teče krv koju je prolio. Ubijati je mogao u svako doba dana i noći.

Bio je stroj za ubijanje, tužna kiša na groblju bez groblja, crna boja koja se penje po tuđim očima.

Tamo gdje je on prošao djeca su plakala, majke i supruge su plakale, priroda je plakala, nebo je plakalo, bol se rušila u provalije krvi, očaj je bio veći od očaja.

I, eto, to što je najgore njemu je uzeto za najbolje, to mu je donijelo poručnički čin i naziv heroja.

* * *

Radio je ono u čemu je bio najbolji. Ali, to ga nije dovelo do sreće, do nasmijanog maslačka i do neke lagane zime.

Jedno je sigurno: on nije mogao više i uspješnije ubijati nego što je ubijao, nije mogao biti veći ubojica od svoje ruke.

Kad je on ubijao, tko je pitao za sud! Kakav sud! Sud nije bio potreban. Nijedan sud nije mogao preciznije i uvjerljivije osuditi nekoga od njega, od njegove politike. Idite, molim vas! Sud? Mi smo sudske zgrade i knjige spaljivali. Protiv suda smo se borili. Sud je mreža kroz koju bježe i sitne i krupne ribe. Kroz naš partizanski sud, kad smo mi sudili bez suda, nitko nije mogao pobjeći, pa ni oni koji su bili nevini.

* * *

Proslavio se svojim ubijanjem. Ali, kad je poslije rata trebao objesiti svoga suseljanina, nikako ga nije mogao objesiti. Živci su ga ostavili, a i moć rasuđivanja, zbog čega se nije mogao koncentrirati.

Tri puta je svome susjedu vezao uže oko vrata i vješao ga, ali svaki put se uže odvezalo pa je susjed pao na zemlju s osjećajem mržnje.

– Lopove, ubojico, vješaj me! Ne igraj se! Da ja tebe vješam, ne bi se uže odvezalo.

Nakon mnogo muke uspio je, ali predstava je bila pokvarena. A on, veliki meštar ubijanja, bio je potišten. Kad se vratio kući, legao je obučen na krevet, a oko njega su igrale njegove žrtve – do njegove izbezumljenosti.

Dospio je u stanje u kojem nije bilo pomoći, mira i utjehe, u kojem je bio samo ubojica prema potrebi, sam i nepopravljiv, u nemogućnosti da se porazgovori sa sobom kao čovjekom.

Njegov smisao življenja i postojanja nije otišao dalje od ravnodušnog ubijanja i duševne izgubljenosti iz koje se nije mogao izvući.

* * *

Leži na krevetu i gleda u strop, u tuđe smrti, u svoj nemir, u svoju noć.

Cinično i hladnokrvno ubijanje ne da mu mira.

Bježi pred sobom. Leži, a bježi. I ne može pobjeći.

Ne vidi više svoju revolucionarnu misiju, ni ideološko-političke igre u pozadini o kojima ništa nije znao ali u ime kojih je dosljedno skidao tuđe glave. Vidi samo umor od ubijanja, otuđenje i pustoš u sebi, svoj pakao i krilate smrti koje lete oko-njega.

Pada u bezdan poremećenog vremena i razbijene svijesti. Pada u bijeg koga nema.

Bio je fanatik ubijanja.Njegovo nije bilo da misli nego da zaštićuje revoluciju, da ne sluša vapaj žrtve, da bude mlin koji melje protivnike, da u tuđoj krvi ne vidi nečije pravo na život. A sada je to, za što se borio, bilo daleko, ostavilo ga samog u vlastitoj izgubljenosti i osami. Srce mu nije moglo zaigrati ni onda kad je mislio na svoju borbu. Nije bilo ničega što bi ga pomilovalo dobrotom i ljubavlju, pozdravom i blagim pogledom. Nikoga nije bilo da mu pruži ruku. Mogao se nasloniti samo na provaliju kraj sebe i na svoje neugodno razmišljanje.

U njegovoj svijesti tiskali su se pogledi njegovih žrtava i mlazovi njihove krvi i molbe da im se on smiluje. Sam je s njima i čini mu se da je slabiji od njih.

Njega su naučili mrziti i ubijati u ime diktature »pravednih«, u ime jednakosti jednakih, u ime oslobođenja potlačenih. A sada? Nema ni logike metka, ni herojske jakosti, ni onih koji su ga gurali u svoje riječi, u krvna djela, u tuđi strah. Sada je sam i gol pred sobom. Od svojih žrtava ne može pobjeći. Progone ga pogledima i pravdom, željom da žive i grobovima u koje su otjerane. Dan mu je noć, a noć je još veća noć.

Nešto mora učiniti kao i uvijek.

Digao se i otišao.

Kamo?

Na tavan svoje kuće, koju je dobio na uživanje kao heroj. I gdje se objesio, gdje je prešao preko mosta smirivanja u tišine koje nikamo više neće odletjeti. Iz svoga svijeta je otišao u svijet gdje njegovog svijeta nema.

Nakon smrti svečano su ga pokopali na groblju omanjeg slavonskog gradića. Iz njegovog sela i drugih sela autobusima je dovezeno mnogo svijeta na sprovod. Bilo je nekoliko govora. Specijalni vod mjesne vojne jedinice ispalio je tri počasna plotuna.

Na nadgrobnom spomeniku pisalo je: heroj.

Fonetski polisemantizam

Jest, upravo tako. To. Manifest? Vâžem: trudim se odmjeriti slov! Kada?

Sijevnuo je negdje pedesetih godina *(Sumanuta rapsodija, Srpanjske lamentacije)* – kad se prelomio stih; negdje šezdesetprve s enjambementom *(Mjesec hini Sunce)* – kada je »pukla« riječ.*

Što je?

Nije pokret, nije škola. Postupak?

Viđenje – rekao bih. Osjećanje riječi. Projekcija dospjeloga, raspoloživog u slovu.

Fonetski polisemantizam poetika je smislena proširenja, značenjske multiplikacije verbuma.

Klasično nasljeđe pjesništva obilježena pjevom kreće se pretežito linijom lelujave vodoravnice nalik uzbibanoj ili zapjenjenoj pučini; fonetski polisemantizam, gradeći na vodoravnici, penje se i spušta ustobočen u vertikalu.

Riječi u prvom, klasičkome nasljeđu, granuliraju se *na* i *uokolo* jezgre (metafore, poante ili stiha) kao silnice oko magneta emocije, kristalizirajući se do finalnog oblika kompozicije; fonetski polisemantizam praska *iz* riječi (ma koje leksičke jedinice u slijedu), rastvara joj i širi obujam iznutra ali i na okrajcima, gdješto glasom interpoliranim u strukturu, gdješto slogom u svojstvu prefiksa ili sufiksa pripojena okrajku slijeva ili zdesna. Smjer kretanja pri tom nije kao u klasici izvana prema unutra nego *iznutra* prema vani: nije naviranje *na* (slaganje, skladanje, granulacija), nego uviranje *u* (prasak: cijepanje, upadanje), da potom izroni – nov prasak *inputa!* – kao račvanje i (ili) izvodbeno zračenje upravljeno u svesmjerje. Fonetski polisemantizam služi se stoga tehničkim sredstvom interpunkcije, poglavito zagradbena tipa, omogućujući njome – od jezikoslovnog rasapa semantičke atomizacije u prvoj, raščlambenoj fazi lingvističke dezintegracije – demijurški skok u spoj: uskrsnuće druge, stvarateljske faze preobrazbe ozbiljene reintegracijom u Verbum.

Ovim svojim eshatološkim procesom transformiranja – od obdukcije Vitae u oživljenje Thànatosa – fonetski polisemantizam objavljuje kako ne zna i ne pozna ni ustuk ni odustajanje, kako ruši prepreke i lísti svaku pa i jezičnu diskriminaciju na univerzalnome planu. Čedo atomske epohe, jednako rasprsnuća kao i spajanja jezgara, ugroženom sapiensu (jedinki i čovječanstvu) pruža zajednički zvučni kôd, jedino preostalo sredstvo (re)akcije na smak. Zato je u njemu moguća najširа lingvalna koegzistencija, (ž)argo i šatra, svegovor narječjâ, inačicâ i jezikâ u punopravlju porudžbena jedinstva književnosti i filologije. Zato je njegov skladbeni korpus naoko skandiran i zgruvan, naoko razlomljen i nečitak u slovu, dok mu je sadrdžbeni i porudžbeni (f)akt grozdovit i plurilateralan, višesmisaon i višeznačan – svesmjeran u plovu.

Izdanak prostora tijesnih kanala glasanja, fonetski polisemantizam cijuknuo je u krik. A krik je uvijek, probojem kroz najtješnji filter, nužno povišene, pače najviše

frekvencije, ne retoričke, manje još ludističke, nego upravo praiskonski egzistencijalne, usudno životne, štoviše svevremenske i sveljudske: bolne, jaučne intonacije. To je *giullàre*, novovjeki menestrel, književni *clown* s krabuljom krijumčara na odstrijel.

Fonetski polisemantizam, formalnim aspektima zamisliv i kao svojevrstan neostrukturalizam, ali centrifugalna ustrojstva, s mogućim ishodištem i u zametku ironijskih kalambura Antuna Gustava Matoša (»gospodin Augustin Huljević – pardon! – Ujević«) nije čador u lebdenju između zemlje i nebesa, to je odbljesak atomske kao i totalitarne i interplanetarne ere, dobni vršnjak Pollocka i Fontane u slikarstvu, Moorove perforacije volumena u kiparstvu ne manje nego i Lutoslawskijeve »nadzirane aleatorike«, Nonove pjevne a atonalne, dodekafonijeske fonetike i Pendereckijeva šûma u glazbi.

Fonetski polisemantizam dotiče a protuslovi primordijalnu glasanju buntovne a bezazlene »dade« i letrizma, stožereći interes na porudžbenu pogotku riječi. On vidi a zaobilazi »serijalnu sintaksu« Sanguinettija, preskače voljno »elektronski« strojizvod Balestrinija.

Suočen s »mikrosustavima« izrazito predmetna konkretnoga pjesništva koje »nije za shvatanje, nego za hvatanje« (Theo Van Doesburg), fonetski polisemantizam sav je u akciji mnogostruke percepcije pojmova, (za)mislî i slikâ, vezan prvenstveno za zvuk grafičkog signuma; za razliku pak od anarhički neovisna, nametljiva i prpošna, »slobodorječiva« (od »riječi u slobodi«) futurizma Filippa Tommasa Marinettija, pa i Fillije i Boccionija, fonetski polisemantizam žrtvuje samostalnost, njome i samodostatnost glasovna i slogovnog entiteta značenjskoj funkciji zajedništva, harmoniji cjeline. On je, ergo, nositelj integriteta govorne strukture glasa, fonema kao semantema, integralna pojma-slike u zvuku i u znaku. Motren međutim kao vizualni (f)akt, on je u stroju znakovnih sekvenci i grafemski pa i morfemski polisemantizam, ali u sekundarnom planu, uvijek u službi glasovnoga, što hoće reći fonetskog (akustičnoga, slušnog), dakle govornog višeznačja.

Fonetski polisemantizam kao poslanstveno književni, primarno komunikacijski akt, postaje tako odgovor na pitanja trajno funkcionalne, bezobzirne jer objektivne, zakonite, štoviše agresivne navale života u rastu i umiranju svijeta, potvrda niječnosti i niječnost naizgled najopstojnije afirmacije i bivanja i bivstva.

Ni pokus ni prenemaganje, ponajmanje igra, fonetski polisemantizam, dubinski izraz duše čovjeka apokaliptičkoga doba, zrači temeljno a mitsko, nezaobilazno i neodgodivo, sudbinsko svemirje govora.

*PRIMJERI CITIRANIH TEKSTOVA

1.

».....

Šika krv
eno čovjek hoda slavuj
gledam zreo svijet
(pjeva u podnožjima Sljemena)

polje očaj
zemlja je lelek do neba.

.....«

Prvi, upravo dovršeni navod, odnosi se na *Sumanutu rapsodiju* iz 1956, s interpoliranim stihom »gledam zreo svijet«, koji je razbio slikovni slijed »slavuj | (pjeva u podnožjima Sljemena)«.

2.

».....

zvukovima usne harmonike – vlak će
pregaziti sunce! – raste
čovjek što hoda tračnicama i nadvisuje
dimnjake i goru još

samo tren i dan će biti
tek uspomena mlaka na jedan preskočeni san u

s mjesečevim srpom spustit će se nova
meni nepoznata noć u ove
grobnice suha u
ove grobnice nabrekla
u ove otkupljena
grobnice još uvijek

neisplakana plača.«

Drugi primjer dotiče *Srpanjske lamentacije*, pjevanje 13. iz 1959, s uzorkom interpolirane rečenične invokacije »vlak će | pregaziti sunce!«, koji je razbio sekvencu prethodnoga stiha; potom slijedi stih osebujan za slučaj sakaćenja, s amputiranom riječi na kraju: »tek uspomena mlaka na jedan preskočeni san u«; zatim nanovo, prema skladbenome završetku, u lahornu lelujanju s ispreplitanjem, interpolacija stiha: »ove grobnice nabrekla | u ove otkupljena | grobnice još uvijek | >——< | neisplakana plača.«

3.

».....

Šúmî nervozno more *tre-*

gavranov krik iznad mrtve vode *-pere*
usnuli borici uvale
blaga hladnoća osvaja krajolik i steže
tijelo u obruč

.....«

Treći navod smjera na pjesmu *Mjesec hini Sunce* iz 1961, kada je upad slike presjekao riječ u enjambementu, ostavivši joj prvi slog lebdjeti u prvom, a dvoslog u drugom stihu, također u opkoračaju, na kraju: »Šúmî nervozno more *tre-* | >——< | gavranov krik iznad mrtve vode *-pere*«.

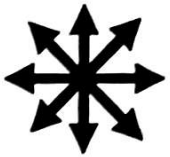

Blago VRANKIĆ

Plovidba

Plovidba
po čudnim
koordinatama
mraka

trpkost dana
i mrklina noći
ne obećavaju
mir nabujala
jutra

praznina steže
nestaju protoci
po modroj livadi

ostaje trag
raspršenog oblaka

samo smireni
glasovi
zadnji su zov
utjehe i nade.

Izbojci

Iz toplog
klijališta
sunčanog
u žaru titrajnih
krugova
izniklo je sjeme
molitvom i suzom
zalijevano

u tamnom kutku
samoće
oči mjesečine
omekšale su zrnca
davno ostavljena

procvatom nabujale
snage
oglasila se pjesma
siline sokova

dok se zemljani
izbojci
usnopljuju
vječna istina
ponovo se
svjetlom
potvrđuje.

Čukin list

»Glasnik Matice dalmatinske«

U okrilju »zgoljnoga« književnog i prosvjetnog društva *Matice dalmatinske* (osnovanog u Zadru, administrativnom i političkom središtu »habsburške« Dalmacije, sredinom g. 1862., u jeku svojevrsnoga prohrvatskoga postapsolutističkog političkog zanosa) od svibnja 1901. do travnja 1904. u Zadru je izlazio književnoznanstveni tromjesečnik *Glasnik Matice dalmatinske*.

GMD jedna je od boljih hrvatskih karika u dugačkome lancu višejezičnoga zadarskog tiska, te je i značajan prilog hrvatskoj kulturi pogotovo u sredini (Dalmaciji) koja je ugasnućem *Novoga vijeka* (g. 1899.) ostala bez ogledala svoga knjiiževnog rada, književnih težnji i raspoloženja tih godina. Njegova pojava i postojanje na izmaku prve, »borbene« faze hrvatske moderne ima svoju logiku i pažnje vrijednu funkciju, a po prestanku izlaženja zagrebačkoga *Vijenca* (1903.) i posebno mjesto u hrvatskoj književnosti.

Dvanaest svezaka u tri knjige, sa sveukupno tisuću tristo dvadeset pet stranica, uredili su Matičini tajnici: Jakov Čuka (I. i II. knjigu), Ivo Vojnović (1. i 2. svezak III. knjige) i Petar Kasandrić (3. i 4. svezak III. knjige).

Sva su se tri urednika trudila da poučnim i znanstvenim sastavcima o književnim, umjetničkim, povijesnim i općekulturnim pojavama i pitanjima iz dalmatinske prošlosti i suvremenosti, ispune volju uprave svoje ustanove, što se odnosi i na praćenje suvremenoga književnog i kulturnog razvoja u čitavoj Hrvatskoj i u mnogim europskim zemljama.

Listajući zanimljivo i vrijedno štivo uočit ćemo da su prve dvije knjige, tj. prvih osam svezaka GMD, bolji njegov dio, što je svakako zasluga Jakova Čuke, koji kao da je tu pronašao potpunu mogućnost za učinkovito aktiviranje kako svojih radnih sposobnosti tako i svojih znanja i svoga svjetonazora.

Jakov se Čuka uređivanja GMD latio u naponu svojih stvaralačkih snaga, kada su mu bile trideset tri godine (umrijet će dvadeset sedam godina poslije), pa se, uza svoje zahtjevne svećeničke i ine obveze, s velikim zanosom dao na to da ostvari ozbiljan, svima koristan i originalan časopis, u čemu će uspjeti do te mjere da će, na primjer, Nevenka Košutić-Brozović GMD ocijeniti kao »sadržajno najseriozniji a tehnički najbolje opremljen časopis što ga je Dalmacija do tada imala«.[1]

Uz nemali trud i sa slabim novčanim poticajima Čuka je na suradnju privolio Petra Kasandrića, Antu Petravića, Marina Sabića, Kerubina Šegvića, Tomu Maretića i Milana Marjanovića – s područja književne historiografije i kritike; jezikoslovca Marcela Kušara, prevoditelja Ivana Cabrića, izvjestitelja o srpskoj književnosti Marka Cara; izvjestitelje o stranim književnostima: Vjekoslava Jelavića (francuska), Dimitrija i Veru Vergun (ruska), Filipa Marušića (češka), Branka Vodnika (češka i poljska), Ivu Tartagliu (nizozemska i njemačka); pjesnike i pripovjedače: Antu Tresića

Pavičića, Marina Sabića, Iliju Ujevića, Vladimira Nazora, Rikarda Katalinića Jeretova, Kerubina Šegvića, Milana Begovića, Antu Petravića, Ivu Cippika, Viktora Cara Emina; Josipa Buzolića, za prikaze s područja prirodnih znanosti; povjesnika Luku Jelića, te Barišu Poparića i Antu Miličevića za gospodarsko-ekonomska pitanja. Najvećma je pak pisao sam: sam je, naime, potpisao šest radova, sedam izvješća o hrvatskoj književnosti, osam izvješća o talijanskoj, dva o ruskoj, te po jedno o poljskoj i norveškoj književnosti, što ga je rasteglo od izvrsnih pa do upitnih intervencija i nastupa. »Ako čovjek gleda na vrijednost svih njegovih članaka«, konstatirat će Antun Barac, »onda bi u njima morao mnogo toga osuditi. Ali ako gleda na pobude zbog kojih je Jakša Čedomil (pseudonim Jakova Čuke – op. J. G.) sve to uradio, onda i u nedostacima može da vidi simpatičnu ljudsku crtu. Stojeći pred alternativom: da li će nešto uraditi sam, makar i slabije – ili će ostaviti neurađeno nešto što se moralo uraditi, Jakša Čedomil je izabrao prvo rješenje, makar i uz vjerojatnost da će zbog toga biti napadnut«.[2]

Ono što je Čuka u GMD napravio i kao urednik i kao pisac, dočekano je s relativnim simpatijama i kontroverznim ocjenama njegovih suvremenika, a mi ćemo reći da se radi o opusu koji sadrži sve bitne oznake, vrline i mane jednog od najzanimljivijih, najodgovornijih i najboljih hrvatskih književnih kritika uopće, za kojega Ivo Frangeš[3] potvrđuje kvalifikaciju Ante Petravića iz g. 1917.,[4] da je »osnivač moderne hrvatske književne kritike«. Posebno je zanimljivo i važno to da je taj rad značio konačan, dakako prerani – na pola životnoga puta – izlazak našega kritika iz područja na kojemu je označen pravim majstorom.

15. travnja 1903. Jakov se Čuka na glavnoj skupštini *Matice dalmatinske* zahvalio na svojim dužnostima, pa je za Matičina tajnika i urednika njezina glasila postavljen Ivo Vojnović, koji je tu obvezu ispunjavao sve do svoga premještaja iz Zadra u Supetar potkraj g. 1903.Taj nastup Iva Vojnovića bi popraćen odmah u dubrovačkome *Srdu*: »Dovle ju je (reviju GMD – op. J. G.) upravo vješto uređivao Jakša Čedomil, čiji je odstup svak požalio. Sada je urednikom 'Glasnika' Dubrovčanin Ivo konte Vojnović. Kako ti moderniste sve više osvajaju teren! Prije su bili tjerani od svakoga, a sada su se dočepali 'Vienca', a njihov pristaša i vođa, koji je jedan od prvih unositelja nove struje u hrvatsku knjigu, postaje urednikom 'Glasnika'«.[5]

Za konzervativce na neki način opasni Ivo Vojnović stigao je urediti samo prva dva sveska III. knjige, i to ne bez teškoća. Naime, od Čukina odstupa do planiranog izlaska novog broja lista bilo je ostalo svega petnaestak dana, a uto je rad novog urednika poremetila bolest i smrt njegova oca. Tako se apsolutni urednički prvijenac Iva Vojnovića u rukama javnosti našao, s tri mjeseca zakašnjenja, u kolovozu 1903., pa je onda drugi svezak iz tog mjeseca pomaknut na listopad iste godine.

Za Vojnovićeva urednikovanja GMD ne mijenja koncepciju niti obujam, ali smanjuje broj suradnika i priloga, osjetno u rubrici o stranim književnostima (u prvome broju konte sam piše o njemačkoj i francuskoj književnosti, dok u drugom ima samo napis I. Tartaglie o njemačkoj književnosti). S područja proučavanja hrvatske književnosti prijašnju suradnju nastavljaju T. Matić, P. Kasandrić i K. Šegvić; M. Car nastavlja pisati o srpskoj književnosti; V. Nazor i R. Katalinić Jeretov potpisuju stihove; A. Miličević se bavi gospodarstvom, J. Buzolić prirodnim znanostima. Književni historik Milorad Medini, pripovjedači Ilija Ujević i M. Grgurić, pjesnik Josip Vergilij Perić, te povjesnici Natko Nodilo i Josip Bersa nova su imena.[6] Sam

Vojnović u prvom svesku piše još i ulomak »iz pisma onoj koja ode«, u drugom više ništa.

Od Vojnovića uređivanje GMD preuzima Petar Kasandrić, koji je jedini od trojice s prethodnim uredničkim iskustvom (uređivao je časopise *Smotra dalmatinska*, 1888.–1918., i *Objavitelj dalmatinski*, 1894.–1918.).

Dok je Čuka svoj dio posla obavio s nemalim entuzijazmom, a Vojnović gorljivost svog prethodnika rashladio te, iz ovog ili onog razloga, nije ispunio očekivanja s kojima je dočekan,[7] Kasandrić stvari postavlja između toga dvoga, s time da svoja dva ostvarenja obilježava historiografskom svojom naklonošću.

Takav profil dvaju posljednjih brojeva GMD Petar Kasandrić ostvaruje člancima književnoga povjesnika M. Medinija, kritika M. Marjanovića, kroničara: K. Šegvića (za hrvatsku književnost), Stjepana Radića (za češku), I. Tartaglie (za njemačku), A. Petravića (za francusku), J. Buzolića (za talijansku); jezikoslovca Šime Urlića; pripovjedača Vida Vuletića Vukasovića, M. Cara i Vjenceslava Novaka, pjesnika R. Katalinića Jeretova i J. V. Perića; povjesnika L. Jelića i J. Berse, te pravnika Konstantina Vojnovića (posthumno).

Jakov Čuka, Ivo Vojnović i Petar Kasandrić uređivali su GMD (po izboru na skupštini *Matice dalmatinske*, a uz arbitražu njezina Književnog odbora), no list su u svojstvu odgovornoga urednika potpisivali Rikard Katalinić Jeretov i Petar Bilan (Katalinić je potpisan na prva četiri, a Bilan na svim ostalim svescima).

U sveukupno dvanaest svezaka GMD ukoričeno je ozbiljno štivo, poglavito s područja književnosti. Takvo kakvo je, ono je bilo namijenjeno izobraženijim čitateljima. Ova sadržajna ekskluzivnost, i činjenica da se stvarao u nevelikoj i izdvojenoj sredini, na periferiji glavnih književnih zbivanja, rezultirali su ograničenim odjekom njegovim.

GMD je po kadrovskoj strukturi bio regionalistički, po obliku i sadržaju iznad toga, umjereno tradicionalistički, ali ne i bez nagnuća prema novijim težnjama, što je u jeku hrvatske moderne djelovalo smirujuće i konstruktivno, koliko je to već moglo s obzirom na subjektivne činitelje i objektivne okolnosti.

List je svakako ojačao kontinuitet zadarske tiskovne tradicije na hrvatskome jeziku i utvrdio je zadarsku suživljenost s hrvatskom književnom i političkom prošlošću i suvremenošću, što je na poticajan način ublažavalo nasilnu formalnu njihovu odvojenost od Hrvatske.

Vrijednosna jezgra GMD pak, glede književnosti, u čemu je časopis bio najjači, afirmira književnost kao sociološku, kulturološku i estetsku kategoriju u službi potvrđivanja individuuma i narodnoga bića do poistovjećivanja jednog s drugim. U ovome se, doduše, kadšto i pretjerivalo – do ideologijskoga pragmatizma, no kad se uzmu u obzir sve okolnosti, valja priznati da se to odvijalo neusiljeno, u naravnoj suglasnosti unutarnjeg s vanjskim.

Na navedenim je uporištima GMD svojim književnim dijelom funkcionirao tako da njegovu egzistenciju na, pod udarima »mladih«, nešto omlohavljelom razmeđu dvaju razdoblja hrvatske književnosti valja smatrati unekoliko karakterističnom te svakako relevantnom. Njegova se horizontala, tj. ono dominantno u njemu, ostvarila s esencijalnim ispupčenjima s kojih bi netko natrag a netko naprijed. Reklo bi se da se u tom prividnom »aequilibriumu indifferentiae« nekako naravno i na osebujan način zbila priča o Buridanovu magarcu, što na neki način podsjeća na procijep u

kojemu se našao »spiritus rector« i »spiritus movens« dotad jedinoga zadarskog institutskog časopisa.

I zaista, ako GMD stavimo u sinkronijske i dijakronijske odnose, dakako u sklopu hrvatske književnosti, vidjet ćemo da je najveću pozornost na sebe svratio i najviše djelovao imenom, radom i koncepcijama osporavanog i hvaljenog, dakle kontroverznog, ali nesumnjivo uvažavanog i uopće vrlo značajnog zadarskog književnog djelatnika koji ga je pokrenuo i uzdigao na prilično razinu.

Jakov Čuka je u GMD utvrdio i okončao svoju karijeru pisca o književnosti. Prvo je obavio na osnovi svog idealističkog, vitalističko-utilitarističkog shvaćanja uloge književnosti i njezina koncentričnog načina funkcioniranja kao estetske kategorije u korespondenciji sa sredinom i vremenom svoga nastajanja, a sve to u širem kontekstu recentnih promatranja s europskim mjerilima vrijednosti. Drugo je odlučio naglo, premda ne i neočekivano s obzirom na to da ga je već poduže mučio izvana mu nametnuti nesklad između bavljenja književnošću i svećeničkog poziva koji je na koncu prevagnuo. Reći nam je ovdje da je Jakov Čuka na podmetnutim mu klizaljkama liberalizma i ovome suprotnoga klerikalizma, a u stvari sa svojom umjerenošću i naglašenom koncilijantnošću, u osvit 20. stoljeća naišao na suhi teren štetnih sukoba i nepomirljivih jednostranih shvaćanja, pa je, osjetljiv kakav je bio, u najboljim svojim godinama, sve u svemu, ipak nekako naravno stao, čime je, nažalost, prerano prekinut jedan vjerojatno još perspektivniji kritički diskurs od nemale važnosti i značaja za hrvatsku književnost.

Zaključno rečeno, zadarski književno-znanstveni časopis *Glasnik Matice dalmatinske* značajan je periodik, koji posebnu važnost ima upravo zbog toga što je neodvojiv od imena Jakova Čuke, jednog od najboljih krčitelja novih putova na području hrvatske književne kritike.

Bilješke

1. Nevenka Košutić-Brozović, Uloga Zadra u književnom životu hrvatske moderne, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1976., sv. 14–15, str. 277.
2. Antun Barac, Jakša Čedomil (Jakov Čuka), u knj. *Hrvatska književna kritika*, JAZU, Zagreb, 1938., str. 180.
3. Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske–Cankarjeva založba, Zagreb–Ljubljana, 1987., str. 440.
4. Ante Petravić, Čedomil Jakša, u knj. *Treće studije i portreti*, Split, 1917.
5. Arsen Venzelides, Hrvatski književni listovi, *Srd*, Dubrovnik, II/1903., br. 12, str. 574.
6. S inicijalima imena i s punim prezimenom navodim stare suradnike, a s punim imenom i prezimenom nove suradnike lista. To radim i dalje u članku.
7. Tako, na primjer, zadarski *Narodni list* g. 1903., u broju 31, na str. 3. piše: »Glas koji on (Ivo Vojnović – op. J. G.) uživa u literarnoj republici kao pjesnik, dramatičar i novelista, mislimo da je najbolje jamstvo za uspjeh i najrječitija preporuka za proširenje Glasnika«.

Iluzionistički triptih

el ingenioso hidalgo

ti si gospodar na svojevini
(Cervantes)

nije se javio ni jednom
otkada je otišao

zna on sve su prijetnje
izvješene
jarboli predanja
nisu njihova vjerodostojnost

ni jednom se nije javio
srce ne vara
premošćuje sve mostove

snobovi kruha i igara
vjerodostojnost utvârâ

vječito vraćanje

vratit će se on
odredišta su rijetkost
u magli u krugu se vrte
ptica avion i čovjek

svi slijeću na rizik
sigurno ništa nije

pomućena obzorja programi nejasni
bogovi uzalud odmjeraju
napetost
nastojanje lûka

propinjanje
kopitanje
u ušima don quijotea
od manche croatiae

sabejski miris

na istom konju jaše
zaborav i pamćenje

slika se množi
u ogledalu
razbijenom
pajaci zavode piljarice

ustajala bol
u kuku
pritišće aortu

izdiše čovjek
na koljenima

na unajmljenom konju
odkasa sancho
sabejskim mirisom dulčineje
omamljen

Stanislava ADAMIĆ

Epitaf

Zapisao vjetar
zaigrala kiša
i brisao vjetar
i piše:
BIO
NIJE – više.

Doletjela ptica
krilima plela:
Bio jednom
sada n i j e.

I plače vjetar
propinje se
kleči –
u jednom tijelu – s bezbrojnima.

Slovo tješi
u kamenu lik:
Bit ću kao ti
BIO SI

Bit ćemo svi.

U gradu Albrechta Dürera (1471–1528)

Stjecajem okolnosti nakon 24 godine našao sam se jednog lijepog suncem obasjanog dana kolovoza 1990. opet u Nürnbergu, u kojem se točno prije 520 godina rodio njegov najveći sin, veliki slikar, Albrecht Dürer. Neki ga smatraju jednim od najvećih slikara Njemačke. I s pravom, jer on je stvorio djela neprocjenjive umjetničke vrijednosti. U njegovu rodnom gradu osim njegove rodne kuće toliko toga podsjeća na njega. On se u nj upisao neizbrisivim slovima. Moj pratilac i prijatelj, student farmacije u obližnjem sveučilišnom gradu Erlangenu, Günther Ettner, s nekim neskrivenim ponosom pričao mi o Nürnbergu, a ja u sebi obnavljao neizbrisive dojmove što sam ih duboko u srce zapisao kad sam u tom gradu – sada već daleke 1966. – proveo svoje praznike. U tom čarobno lijepom gradu, u kojem se nalazi toliko veličanstvenih spomenika kulture, koji su dika ne samo Nürnberga i Njem[illegible]ke već i cijele Europe, toliko se toga duboko usjeklo u moje pamćenje, ali i u moje srce. Dosta se samo sjetiti gotičkih remek-djela Lorenzkirche, Sebalduskirche, Liebfrauenkirche, Zlatnog zdenca, Carskog Burga s dubokim zdencem, kapelom, krasnim parkom, crkve sv. Klare, divnih plemićkih i građanskih palača urešenih cvijećem na stilski lijepo izrađenim prozorima.

Šetajući s Güntherom ulicama Nürnberga, udišući ozračje srednjeg vijeka, renesanse, donekle i baroka, spontano mi dolažahu na pamet misli uspoređivanja moje drage Hrvatske, također dijela kulturne Europe, s ovim prelijepim gradom, biserom bogate njemačke kulture. Moje me uspoređivanje tjera u neku sjetu. Znam doduše da na obali našeg plavetnog mora ima izuzetnih spomenika, ima ih i u kontinentalnoj Hrvatskoj, ali ovo ovdje i sada, neposredno pred mojim očima, izgleda mi nekako veće, bogatije, veličanstvenije, svojom ljepotom upadnije.

Ovaj grad, kao i toliki drugi u Njemačkoj, pa i u cijeloj zapadnoj Europi, bijaše uvijek slobodan, svoj gospodar, svoj na svome, dok Hrvatska već g. 1102. gubi nezavisnost, a dolaskom Turaka na njezine granice dospijeva i u opasnost da bude porobljena, opustošena, osiromašena, ogoljena. Veličanstvene građevine Nürnberga gradila je vjera i kultura bogatih vladara, vlastele i građana, kakvih mi nismo imali, jer smo bili siromašniji. Nama povijest nije bila naklonjena, naše su mogućnosti bile skromne, mi smo se gotovo stalno morali boriti da opstanemo i preživimo.

Sunce grije, mi idemo od spomenika do spomenika, od crkve do crkve, penjemo se na Burg, a ja se u srcu tješim što će možda jednog dana ta kulturom bogata Europa postati zemlja bez granica, u kojoj će se naći i moja Hrvatska, manja doduše prostorom, veličanstvenošću spomenika i građevina, ali sigurno bogatija prirodnim ljepotama naše jadranske obale, njezinih otoka i uvala, naših Plitvičkih jezera, naših dvoraca Trakošćana i Velikog Tabora, nadasve bogata svojom trinaeststoljetnom kršćanskom i povijesnom baštinom, nadasve sviješću da je bila »antemurale christianitatis« – obrana europskog kršćanstva, pa onda i njezine kulture od osvajača pred

kojim je pokleknuo i Carigrad, taj drugi Rim europskog kršćanstva, i potom izgubio svoj sjaj.

Boraveći ovaj put u Nürnbergu želio sam se na osobit način nešto dulje zadržati u Dürerovoj rodnoj kući, jer mi taj znameniti čovjek mnogo imponira ne samo svojom umjetnošću nego i svojim životom. On se u jedno teško i kritično doba reformacije na početku kao vjernik pokolebao, ali se brzo snašao kad je vidio do čega dovodi val tzv. reformi te ipak ostao u staroj vjeri i Crkvi. U Nürnbergu to nije bilo lako, jer se ondje većina stanovništva odlučila za Martina Luthera, i najljepše gradske crkve, remek-djela visoke gotike – Lorenzkirche i Sebalduskirche – postadoše i ostadoše evangeličke sve do dana današnjega. Na sreću, u njima se nije dogodilo opustošenje oltara, slika i kipova, pa je pošteđeno veliko umjetničko i kulturno blago, kojim se Nürnberg i danas ponosi, te privlači brojne turiste i ljubitelje umjetnosti sa svih strana svijeta. Onoga sam dana pred tim i u tim crkvama susreo Japance te slušao osim njemačkog i engleski i francuski i talijanski jezik.

No vratimo se k Düreru. On nije samo velik umjetnik nego i čovjek izuzetna karaktera. Dürer govori ne samo svojim remek-djelima na platnu, u drvetu i bakru već i svojim životom, koji se skladno stopio s tim djelima u jedinstvo ljepote, vjere i ćudoređa. Njegov nas život može još više oduševiti za njegova besmrtna djela, još više uvjeriti da je duh onaj koji je u ljudskoj povijesti, u svakoj religiji, pa i u kršćanstvu, stvorio sve najljepše i najkvalitetnije. U današnjoj civilizaciji velikih materijalnih i tehničkih dostignuća vapimo za vrednotama duha. Upoznajmo dakle nakon šetnje po Nürnbergu Albrechta Dürera, čovjeka bogata duhom. Nijemac bi rekao: »Er hatte den Geist« – on imaše duha, štoviše, taj duh je u njemu, ne uništivši tijelo, prevladavao i zato je Dürer bio sposoban »pingere aeternitati« – slikati vječnosti, besmrtnosti, neprolaznosti, što bijaše ideal već starih grčkih stvaralaca, graditelja Akropole, kipara poput Fidije, ali i umjetnika riječi: Euripida, Eshila, Sofokla, Homera, te filozofâ Sokrata, Platona i Aristotela. Toj se plejadi mogu pridružiti i Pavao iz Tarza i Augustin iz Hipona, Albert Veliki, Toma Akvinski, Bonaventura, i Duns Skot, Dante Alighieri, Benedikt, Ćiril i Metodije, Franjo i Dominik, Ignacije Loyola i Tereza Avilska, Beato Angelico, Giotto, Michelangelo, Rafael, Leonardo da Vinci, Bramante, Bernini i tko bi ih sve nabrojio. Za sve bi se moglo reći, da su »imali duha«. Njima bez straha možemo pribrojiti i našega majstora Radovana, Jurja Dalmatinca, Marka Marulića i Rađera Boškovića.

* * *

Dürer se rodio u raspjevanom mjesecu svibnju, 21. V. 1471., u carskom gradu Nürnbergu, carskom, jer su ondje češće boravili carevi Svetog Rimskog Carstva njemačke narodnosti. Njegovi su roditelji stanovali u Winklerstrasse u jednoj od zgrada uglednog nürnberškog patricija, Johanna Pirkheimera. On sam je o svojoj mladosti u kućnoj kronici ovo zabilježio: »Moj je dragi otac ulagao mnogo truda da svoju djecu odgoji na slavu Božju; njegova najveća želja bijaše tako ih odgajati, da budu draga i Bogu i ljudima. Stoga njegova svakodnevna besjeda bijaše da moramo ljubiti Boga i vjerno se odnositi prema svojim bližnjima. Moj je otac naročito volio mene, jer je vidio, da sam marljiv u učenju. Stoga me je pustio u školu. A kad sam naučio pisati i čitati, povukao me iz škole te me poučavao u zlatarskom umijeću. No

da bih mogao obavljati čist posao, više me privlačila želja za slikanjem negoli za zlatarskim zanatom. Kad sam to povjerio ocu, on baš ne bijaše zadovoljan, a ja sam se pokajao što sam izgubio vrijeme za zlatarski posao. Moj je otac popustio. Brojila se tada od Kristova rođenja g. 1486., a na blagdan sv. Andrije otac mi je obećao da će me dati na nauke Michaelu Wolgemutu, s tim da i služim kod njega. U to mi je vrijeme Bog dao marljivost, pa sam dobro učio no morao sam i mnogo trpjeti od njegovih slugu.«

Dok čitamo taj Dürerov autobiografski opis, osjećamo nešto od ritma tadašnjeg života. Njemu je bio temelj u dobroj obitelji, gdje se odgajalo u bogobojaznosti i poštenju prema bližnjemu. Roditelji, osobito očevi, shvaćali su ozbiljno brigu za odgoj pa i obrazovanje svoje djece, kako bi od njih učinili poštene i korisne građane tadašnjeg društva. U ovom je slučaju bila prisutna još jedna okolnost, naime, svijest da su građani jednoga slavnoga grada s dugom religioznom i kulturnom tradicijom. Obični su građani vodili kućni dnevnik te brižno bilježili važne događaje obiteljskog života. Dürera nije zanimao zlatarski zanat, već je pokazao sklonost k slikarstvu. Dobro je da mu je otac u tome popustio i tako čovječanstvu dao jednog velikog slikara.

Dürer je učio kod Michaela Wolgemuta, tada slavnog slikara u Nürnbergu. Bilo je to od 1486. do 1490. godine, u doba velikih otkrića te humanizma i renesanse. Kad je mladi Albrecht završio svoje četverogodišnje školovanje kod majstora Wolgemuta, otac ga je po običaju tadašnjeg, a i kasnijih vremena, poslao na putovanje, koje će trajati 4 godine. Bilo je to zbog boljeg upoznavanja života, a i susreta s ljudima iste profesije. Dürer se poslije putovanja vratio u svoj rodni grad te ondje u očinskoj kući otvorio radionicu »unter den Besten«. Tako je započelo razdoblje njegova izvanrednog stvaralaštva na području likovne umjetnosti.

A evo kako ga je opisao njegov prijatelj Camerarius, predočivši nam tako vanjski izgled velikog majstora: »Narav mu je dala tijelo upadnih udova, i držanje koje bijaše prikladno da sadrži njegov duh. Imao je izrazito lice, blistave oči te dobro oblikovan savinut nos. Njegov vrat bijaše malo protegnut, njegova prsa široka, tijelo odmjereno, bedra žilava, noge čvrste. Ništa se ljepše nije moglo vidjeti od njegove ruke.«

S tim će se opisom Dürerova izgleda kasnije složiti i Goethe, koji je zapisao ovo: »Smatram neprocjenjivim portret Albrechta Dürera, što ga je on sam naslikao g. 1493., u svojoj 22. godini života: polovina životne veličine, poprsje, dvije ruke, skraćeni lakti, grimiznocrvena kapa s kratkim tankim petljama, vrat samo do ključne kosti, na košulji izvezen gornji skut, nabori rukava podvezani breskvastocrvenim vezovima, plavkastozeleni, žutim vrpcama opšiveni ogrtač, kao lijepo obučeni mladić, a u ruci značajno drži plavi rascvali *eryngium* (kotrljan – vrsta poljskog cvijeća), na njemačkom zvan 'Mannestreu' – muška vjernost –, ozbiljno mladenačko lice s tek poraslim dlačicama oko ustiju i po bradi, sve skupa sjajno zacrtano, lik čist i nevin, skladan u svim dijelovima: najljepši predložak, Dürera savršeno dostojan.«

I jedan i drugi opis, a pogotovo sam Dürerov autoportret, opisuju nam do u najmanje pojedinosti 'l i j e p a', čovjek bi rekao savršena muškarca, slična Michelangelovu Adamu, koga izravno stvori Stvoritelj. Onda je posve jasno, kako piše isusovac Von Hammerstein, da je tako lijep i talentiran mladi čovjek lako pronašao svoju sreću u ženskom svijetu Nürnberga. Našao ju je u djevojci Agnezi, kćerci dobrostojećeg i uglednog građanina Hansa Freya, s kojom je baštinio i 200 guldena, što za ono doba bijaše znatna svota. Svatovi su se održali u ponedjeljak 7. srpnja 1494. Iako je Albrecht

savio svoje obiteljsko gnijezdo, ipak se i dalje brinuo za svoje stare roditelje te mlađu braću i sestre, što je također lijepa crta Dürerova značaja. On je to i mogao, jer mu je slikarski talenat stalno donosio obilna materijalna sredstva.

Dürer se osim slikanjem bavio i izrađivanjem umjetnički vrlo vrijednih drvoreza i bakroreza, koristeći svoje talente u službi umjetnosti. Ta su se njegova umjetnička djela širila u svim slojevima, među ljudima što su imali smisla za lijepo. U dobi od tek 27 godina izložio je g. 1498. prvi od tri velika niza drvoreza, koja su mu već tada pribavila veliku slavu. To su slike u kojima je ilustrirao Apokalipsu. Valja odmah spomenuti da je za Dürera kao i za toliko drugih velikih majstora likovne umjetnosti Biblija bila veliko i neiscrpivo vrelo nadahnuća. To je u europskoj kulturi općenito poznata povijesna činjenica, i to u svim granama umjetnosti.

Godine 1505. Dürer putuje u Veneciju. Ondje je sklopio prijateljstvo s glasovitim slikarom Bellinijem, učiteljem Tiziana. Tamo su ga svojim narudžbama naročito zaposlili bogati njemački trgovci. Svojim je radovima stekao toliki ugled da su njegov atelier osim mnogih umjetnika i uglednika posjetili i mletački dužd te patrijarh.

Dürer je u Veneciji naslikao svoju poznatu sliku »Rosenkranzfest«. Mnogi su zbog nje hvalili velikog majstora te ushićeno govorili da uzvišenije i dražesnije slike nisu nikad vidjeli. Ona je bogata i svojim sadržajem. U vedrom krajoliku sjedi pred baldahinom sveta Djevica s djetetom Isusom. Baldahin lebdeći nose dva anđelčića. Do Djevičinih nogu sjedi dražestan anđeo svirajući na jednom glazbalu. Lijevo kleči Papa Julije II., veliki poklonik i promicatelj umjetnosti – njegov pontifikat zlatno je doba renesanse. Desno se nalazi car Maksimilijan I. Papi dijete Isus, a Caru Sveta Djevica pruža krunicu. Desno se nalazi sv. Dominik te jednom svećeniku u Papinoj službi stavlja krunicu na glavu. U obje skupine i s desne i s lijeve strane nalaze se ugledni klerici, vitezovi i građani u društvu lijepih venecijanskih žena. U pozadini slike jasno se nazire *Burg* u Nürnbergu. Neposredno uz desnu skupinu nalazi se i sam majstor Dürer, a do njega njegov veliki prijatelj Pirkheimer. On sam drži pločicu na kojoj se nalazi natpis: »Exegit quinquemestri spatio Albertus Dürer Germanus M.D.VI.«

Taj veliki majstor provodio je u Veneciji vrlo ugodan život. Signoria mu je ponudila godišnju svotu od 200 dukata, ako bi htio ostati u njihovu gradu. No on je bio toliko vezan uz svoj rodni grad, da ga je srce onamo nezaustavljivo vuklo. Vuklo ga je unatoč tome što je upravo tada sam zapisao: »O, kako ću nakon sunca zepsti! Ovdje sam gospodin, a ondje ću biti čankoliz.« Prije nego je napustio Veneciju, pošao je u Bolognu, da i ondje nešto vidi, a kako je i sam rekao, da nešto i nauči. Bio je svjestan da i veliki majstori mogu još uvijek i od drugih nešto naučiti. I u Bologni je bio od slikara sjajno prihvaćen i primljen. Neki misle da se ondje tada našao i veliki Leonardo da Vinci. Dürer se na povratku kući još kratko zadržao u Veneciji, a godine 1507. nalazimo ga opet u njegovu Nürnbergu. On će se i dalje svojim djelima nepresvaljda preko Venecije, doprli i u našu Dalmaciju.

Hrvatski publicist, Franjo Car, piše u Hrvatskoj enciklopediji, da su po Dürerovu povratku iz Italije nastale njegove vjerske slike koje obiluju likovima. Najpoznatije su: *Deset tisuća mučenika, Slika sviju svetih* ili *Presveto Trojstvo s velikom pratnjom*. Da je Biblija stalno izvorište Dürerova nadahnuća dokazuju ovi radovi: *Sv. Jeronim*, najveći proučavatelj Biblije; njega je naročito rado obrađivao, *Anđeo s Veronikinim rupcem* (ovo je biblijski barem ukoliko je križni put biblijska činjenica), *Dijete Krist*

koji blagoslivlja, Oplakivanje Krista, Izgubljeni sin, Adam i Eva, Marijin život, Krist među književnicima. Među najpoznatijim Dürerovim slikama jesu *Četiri apostola*, iako taj naziv nije točan, jer je uz trojicu apostola – Petra, Pavla i Ivana, naslikan Marko Evanđelist, koji se nije ubrajao u dvanaestoricu apostola. Ta slika – kako piše Franjo Car – po likovima što ih predstavlja, daje uvjerljiv izraz vjerskom zanosu najčestitijih Nijemaca onog doba, a i umjetnikov interes za prikazivanje portreta. Dürer je i u bakrorezu uspio prikazati upravo monumentalne prikaze svojih velikih i glasovitih suvremenika, kao što su: Melanchton, Erazmo Roterdamski, te njegov veliki prijatelj, učeni nürnberški patricij Pirkheimer.

Dürerov se genij pokazao i u njegovim pisanim djelima: »Unterweisung in der Messung mit Zirckel und Richtscheyt«, »Unterricht zu Befestigung der Stet, Schloss und Flecken«, »Vier Bücher von menschlichen Proportion«. Sva se ta djela odnose na teoretske upute u slikarstvo, rezbarstvo i grafiku. Zanimljivo je da je drugo od navedenih djela iz g. 1527. posvećeno kralju Ferdinandu s posebnim obzirom na njegove zemlje, koje su ugrožavali Turci. To je i naša Hrvatska, koja ga baš na Novu godinu 1527. izabra za svoga kralja, u nadi da će je braniti od Turaka, pa smo tako i preko tog djela povezani s velikim Dürerom. Ta su djela bila prevođena na razne jezike. U svome djelu »Speise für Malerknaben« (»Hrana za slikarske djetiće«) želio je pružiti teoretsko-umjetničku orijentaciju onima koji se spremahu za slikare. Djelo nije posve dovršeno.

Godine 1511. Dürer je objavio tri velika niza drvoreza: *Velika* i *Mala muka* te *Život Djevice Marije*. Oni pripadaju njegovim najznačajnijim ostvarenjima. *Marijin život* odiše izvanredno blagom usklađenošću. Hammerstein misli da je Dürerovo djelo »Sveta Obitelj u Egiptu« jedno od najdražesnijih što ih je stvorio. Ono prikazuje život Svete Obitelji što se odvija na prostranom dvorištu jedne stare zgrade. Sve je tu puno života, sve govori, sve je poruka i simbolika. Simbolika je i prostrano dvorište sa zgradom što je podignuta na ruševinama jednog starog poganskog hrama, jer podsjeća na kršćanstvo što se uzdiglo na razvalinama poganstva. Nad svim tim životom i prizorima gore visoko na otvorenom nebu nalazi se Bog otac i Duh Sveti u obliku goluba promatrajući tihu smirenost Svete Obitelji. Sve je puno slikovitosti i života, ali sve odiše jednim mirom kakav je moguć jedino u savršenoj obitelji, a takva upravo bijaše nazaretska.

Već sam spomenuo Dürerovu *Sliku sviju svetih* ili *Presveto Trojstvo s velikom pratnjom svetaca*, koju je izradio za nürnberškog patricija Landanera i za koju je zamislio raskošan okvir. Ta je slika u bakrotisku postala klasična za prikazivanje Presv. Trojstva. Kako znamo ono je najveća tajna kršćanske vjere i nije ga lako likovno prikazivati. Düreru je to vrlo sretno pošlo za rukom, pa njegova slika ima i dogmatsku vrijednost. Slika se naziva i *Štovanje Presvetog Trojstva*. Na slici ga štuju anđeli i sveci.

Dürer je poduzimao kraća putovanja po gornjonjemačkim i švicarskim gradovima. Putovanje u Flandriju i današnju Nizozemsku omogućilo mu je prodaju njegovih grafičkih radova, ali i priliku da upozna neke ugledne ličnosti, kao Erazma Roterdamskog, najvećeg humanista u vrijeme humanizma i renesanse, a i neke slikare flandrijske i holandske škole.

Dürer je po svestranosti svoga rada veoma sličan Leonardu da Vinciu, iako ga nije dostigao. Unatoč tome i on je sigurno jedan od velikana renesanse. Imponira nam i kao kršćanin-katolik. To pokazuje uz drugo i smrt njegove majke 17. svibnja 1514.

Otac mu je umro već g. 1502. Velikom boli ga je ispunila naročito smrt majke. On je tada u kućnu kroniku zabilježio ovo: »Ona je preminula kršćanski, providena svim sakramentima, odriješena od muke i krivnje posebnim papinskim blagoslovom. Prije smrti dala mi je svoj blagoslov te mi poželjela Božji mir s mnogo lijepih pouka, kako bih se i ja mogao očuvati od grijeha.«

Već citirani Franjo Car u svom prikazu Dürera spominje kako »je još jedno putovanje u Nizozemsku počeo s hodočašćem, što je značajan dokaz, da se unatoč svom poštivanju Luthera, nije odijelio od katoličke crkve.« Taj veliki čovjek svog vremena bio je povezan i s carem Karlom V. 23. listopada 1520. bio je prisutan kod njegova krunjenja u Aachenu. Tada je zapisao: »Vidjeh svečanost od koje sjajnije ne vidjeh«. Spomenimo, da je i taj veliki car za vrijeme reformacije odlučno stajao uz staru Crkvu s Papom i biskupima na čelu.

No kako i veliki ljudi moraju umrijeti kao i mali, ostavljajući ipak iza sebe više ili manje velebna djela, tako je Albrecht Dürer morao umrijeti. Umro je, čini se, bez dugog bolovanja, 6. travnja 1528. te bio pokopan u obiteljsku grobnicu svoga tasta Freya na groblju crkve sv. Ivana u Nürnbergu. Njegov prijatelj Pirkheimer u jednom latinskom pismu nekom svom prijatelju uz ostalo napisa i ovo: »Iako sam smrću velikog broja mojih bio prokušan, vjerujem ipak da nikad nisam osjetio takvu bol kao što ju je prouzročio nenadani gubitak našeg najboljeg i najdražeg Dürera. I to zaista ne bezrazložno, jer od svih ljudi koji mi nisu stajali blizu po vezama krvi, nisam nikoga više ljubio i poštivao od njega zbog njegovih nebrojenih odlika i njegova izvanrednog poštenja.« A u svome pismu carskom graditelju u Beču, Johannu Certeu Pirkheimer je o Düreru napisao ovo: »Dragi Bog će biti milostiv i milosrdan pobožnom Albrechtu (Düreru), jer on je živio kao jedan pobožni poštenjačina, pa je isto tako posve kršćanski i blaženo preminuo, stoga se za njegovo spasenje ne treba bojati.«

Posjetivši ljetos Dürerovu rodnu kuću, uz drugo sam vidio i kopije njegovih slika, što ih naslikaše neki stariji i mlađi slikari. Kraj sve sličnosti s originalima odmah sam uočio i doživio da to nije slikala lijepa i spretna ruka velikog majstora Dürera. On je jedinstven, on je ponos ne samo Nürnberga, pa ni samo Njemačke, već i cijele Europe koja se uključila i želi uključiti u Europu zajedničkih kršćanskih nam korijena. Iz tih je korijena izrastao i Dürer, oni mu bijahu trajno nadahnuće za njegova likovna remek-djela, oni su mu davali dušu, oni su nepresušivi i neumrli, samo iz njih može se i danas oblikovati Europa s dušom i srcem, kojoj će sve što je dobro, što je lijepo, što je plemenito biti i danas baština, s kojom ćemo se ne samo ponositi nego i izgrađivati jednu novu, još ljepšu i bolju budućnost.

Literatura:

Ludwig von Hammerstein: »Charakterbilder Band 3«
Kaufmann, Albrecht Dürer. Vereinschrift Görres – Gesellschaft für 1881.
Franjo Car, Dürer, Albrecht. Hrvatska Enciklopedija 5.

Miroslav MAJNARIĆ

Pogled

Netko prikuje svoj pogled na određeni predmet, a netko ga pogledom samo preleti. Pa ipak se dogodi da je ovom drugom, iako je očima tek preletio, slučaj jasniji nego onom prvom koji je dugo gledao. Naime, pravilo je da, što stvar dulje promatramo, ona je očima sve nejasnija, gubi se u izmaglici, nestaje, pa je najbolje, i zbog zdravlja, obustaviti daljnje poglede i odgoditi ih za bolja vremena.

Pogled je svakome potreban, ako ništa drugo, potreban je pogled na svijet. Nije važno kakav, ali je važno da je on tu. Ispravno izveden pogled vrijedi više nego mnoštvo riječi, više od svakog raporta, dugog ispitkivanja, propitkivanja i zapitkivanja.

Odavno razgovore vodimo pogledom, pa se tako i tu dokazuje njegova vrijednost. Na primjer, u prisutnosti, da ne kažem, preko glave treće osobe, dvojica razgovaraju pogledom, služeći se pritom gdjekojom grimasom. Uspjeh je siguran, jer dotični ništa ne razumije, a što sluti da se radi o njegovoj koži, ništa ne pomaže. Ili, na pogled odgovarajućeg faktora, bez riječi, drugi dižu cijele gromade tereta, skaču u vodu i vatru i rade razne druge vratolomije. Nije izgovoreno ni slovo a sve je učinjeno.

Svatko želi svojim vlastitim pogledom sudjelovati u promatranju određenog zbivanja, pa se kod toga mogu voditi prave bitke i obračuni pogledima. S njima nas presijeku, okrznu, posijeku i zdrobe, i na kraju, ako ništa drugo, onda probodu, pa je sva sreća da čovjek poslije toga ostane živ. Još je najbolje da nas pogledom prostrijele, jer to najkraće traje.

Svi smo mi objekt nekog pogleda ali i drugi su našeg uključivši tu i ostale stvari i krajolike. Kako se ljudi mjere i odmjeravaju pogledima, tuđi nam je pogled povod da počnemo sami pred sobom glumiti pa i pred ostalim svijetom. U tom slučaju talentiraniji može postati pravi glumac i s drugima sličnim natjecati se međusobno. Čovjek je sposoban da u isti mah baca poglede na razne strane. Najvažniji mu je pogled na ono što je momentalno u njegovoj blizini, recimo, ono što se puši pred njim u zdjeli. Iza toga upućuje pogled u budućnost, da li će biti svijetla ili tamna, a katkad pogleda i na prošlost. Na nju motri da li mu ona ide i dalje za petama, ili je, umorna, možda odustala od pratnje.

Izgleda nevjerojatno, ali svi kažu da se pogledom može nekoga gutati, može izjesti, pojesti ili polagano proždirati, bez obzira na to da li dotični pristaje. Ipak se preporuča raditi to na sigurnoj udaljenosti. Velika je razlika između pogleda na radnom mjestu i onoga za vlastitu upotrebu i to svi dobro znamo.

Ukupno uzev, pogleda ima više nego li očiju, a njihovom nabrajanju ne bi bilo kraja. Dok spavamo, onda ih nema, ali ih ima dovoljno čim svane. Hrpa njih treba da se snađemo: sad nam fali ova stvar, sad ona, sad je zametnut jedan predmet, sad drugi. Kad je to gotovo, šaljemo pogled u ogledalo da vidimo što u njemu ima, pa odlazimo na predviđeno mjesto, na posao, u šetnju, ribolov ili tratimo vrijeme kod kuće. Na ulici se preporuča oboriti pogled pod noge, a ne uputiti ga u zrak ili oblake.

Na novoj lokaciji, na takozvani prvi pogled, odmah nam je jasna situacija. Jedan

pogled, i nepotrebne su bilo kakve govorancije, sve se zna i ne treba gubiti vrijeme. U uredu, radionici stanje kao na dlanu: kako je tko spavao, sanjao, svađao se, pio, pjevao, dapače, što je vrlo važno, na koju je nogu ustao. U dućanu se gleda gdje je prodavač, u mesnici pogled hvata muhu na poslu, na šalteru se prima pogled. Ispod oka, preko oka, preko ramena ili uprt u čeznutljivu daljinu, znači neprisutan.

Pogled znade odlutati, zalutati, odlepršati, možda tamo gdje ne bi trebalo, i to ima svojih čari. Da li pamet ide s njim, drugo je pitanje. Nije neophodno da ga ona prati, dapače, takav zalutali pogled izgubi svaku svezu s njom. Nalik njemu je izgubljeni pogled, jer kao što naziv kaže, možda se on nikad neće vratiti izgubljen u svemiru.

Ima ljudi širokog pogleda, oni vide daleko i široko, na sve strane, vide i što treba i što ne treba. Pogled im je tako dobar da vide i ono što ne postoji, to jest ništa, i onda žele i druge uvjeriti u to. Pa ispadne nezgodno ako dotični rade na distribuciji bilo čega, jer oni mogu, na osnovi svoga pogleda, natovariti nekom na leđa izmišljeni tovar. Suprotno tome, postoje i uski pogledi. Njihov vlasnik vidi samo onaj dio puta ispred sebe kuda mora kaskati. Na neki način to mu dobro dođe: put koji su drugi trasirali vodi ga sigurno na određeno mjesto, a za okoliš ga i tako nije briga. Stoga može iskoristiti priliku i za to vrijeme pustiti mozak na pašu.

Što radi konzument kad mu pogled dođe čaši na dno, a boca je k tome prazna? On izvjesno vrijeme pilji pogledom u bocu, ali ona ne mijenja svoje stanje. Onda baca pogled ispod oka naokolo nije li možda koja druga u blizini. Ali, pošto je nema, tad mu je jasno da je pogledao istini u oči!

Pogledom se može daleko doći a ništa ne košta. Svuda dokle je vidik slobodan i nema prirodnih prepreka, do Mjeseca i dalekih zvijezda. Mnogi se umiju hvaliti kako im je pogled savršen, vide i bolje i dalje nego ostali svijet. Pa zato traže za sebe i posebno mjesto, odakle bi za dobrobit sviju nas, još bolje mogli to raditi.

Pogled se povremeno upotrebljava i za rekreaciju, koja je sad naročito u modi. Možemo njim križati na sve strane, pogledom loviti divljač, ptice i muhe. Zgodno je vagati i mjerkati pogledom, odoka, sve što nam dođe pred oči i kad imamo dovoljno vremena. Zavodnički pogled služi za obradu terena, a tu spadaju i đavolasti, lukavi i glumački pogledi ... A razne doskočice vezane uz pogled olakšavaju svakodnevicu. Na primjer kad treba nešto pametnog reći, izjasniti se, dati mišljenje a to ne želimo, onda se izmotavamo na sve moguće načine. Puna su nam usta: u tom pogledu, u ovom pogledu, u nekom pogledu, u svakom pogledu, glede ovoga, povodom onoga. Pomažemo si tim poštapalicama iz svih sila, jer što ih je više, tim bolje zaobilazimo nepogodne terene.

Svakom su neprijatni: pogled smrti u oči, pogled preko mušice puške i slični, pa ćemo ih preskočiti i umjesto toga šarati pogledom po ovozemaljskim ljepotama.

Specijalni pogledi se izvode iznimno. Tu spada pogled kroz prste, tako da bude zadovoljan onaj čiji su prsti u pitanju kao i onaj koji kroz njih gleda. Zatim dolazi, vrlo jednostavno, skretanje pogleda, to jest, pogled ne upotrebljavamo, vladamo se kao da ga nemamo. Narod kaže: pravi se Tošo, ili Englez, što isto znači ali je otmjenije. Nemamo daljnjih briga i okapanja, jer nismo ništa vidjeli! Ali, skrenuti tuđi pogled, to je teža operacija. Treba, naime, uputiti tuđu pozornost na neku sporednu i bezopasniju stvar, kako bi dotični onu glavnu i važnu izgubio iz vida i ostavio nama da je mi u miru dokrajčimo. Pogled u zube pokazuje našu hrabrost, a pogled brk u brk isto se broji u junačka djela.

Pogled se može udaljiti od mjesta događanja kad se stvar razvija po šabloni. Možemo ga poslati u oblake neka uživa u njihovoj igri, ili zatvoriti oči. Jedan se pogled obično ispravlja drugim, a ovaj trećim i tako dalje. Iza svakog stoji borbeni autor poput jarca na brvnu.

Konačno, kao zaključak, treba navesti: pogled je zaista kao kruh potreban ljudskom rodu. Treba ga pametno upotrebljavati i paziti da ne ode stranputicom. A treba ga i stalno uvježbavati da ne bi, na nesreću, zastario i zaostao za svjetskim pogledima. Treba ga zato trošiti i privikavati na nove stvari, prilike i situacije. Bilo bi, znate, sramota da nas nespremne zateče neki neočekivani prizor, a mi stanemo začuđeno buljiti pogledom u njega: kao tele u šarena vrata. Ruku na srce, pa priznajte da je tako!

Anđelko ZDUNIĆ

Umire stari brijest

Prošlo proljeće si cvao,
zajedno s pticama si naricao,
neku radosnu himnu proljeća.

Zašto toga više nema,
zašto ove godine nema više rime?

Umire, star i trošan u tuzi,
bez daška života u sebi.
Grane su se povile i nema melodije vjetra
u mrtvoj krošnji.

Prošle godine je cvao i naricao,
sada je nastala mrkla noć,
a ja se užasavam pitanja odakle
rušilačka moć koja ga je poslala u smrt.

Ne tinja li ipak u njemu život
ili on umire kako bi nikao novi život?

Frano PRCELA

Bl. Augustin Kažotić OP[1]

Prvi hrvatski blaženik i teolog (oko 1260.–1323.)

Budući da ne raspolažemo pouzdanim podacima, ne možemo točno odrediti datum rođenja u posljednje vrijeme sve prezentnijeg dominikanca i jednog od najuglednijih biskupa duge povijesti zagrebačke (nad)biskupije – blaženog Augustina Kažotića. Živio je naime u vremenu kada su u pripovijedanja o svecima i opise njihovih životnih putova često bile umetane i legende. Toj nevolji nije mogao izmaknuti ni naš blaženik.

Ovdje ćemo posegnuti za izvorima koji najvjerodostojnije odgovaraju povijesnoj istini[2] kako bismo u kratkim crtama predstavili životni put – kako to u podnaslovu stoji – prvog hrvatskog blaženika i teologa, a po mnogima i »najkompletnijeg hrvatskog sveca«.

Pretpostavlja se da je Augustin rođen oko 1260. godine u Trogiru i to u plemićkoj obitelji od oca Nikole Kažotića i majke Radosave rođene Saladini.

Dominikanac

Već kao mladić mijenja plemićki purpur za bijeli habit i crni plašt te stupa u dominikanski Red. Po prvi put mu se ime spominje u testamentu Stane Saladini od 28. X. 1286. godine gdje ona »svome nećaku Augustinu iz Reda braće propovjednika« ostavlja pedeset dukata »pro uno libro« (za jednu knjigu) kao ostavštinu. Premda je u njegovom rodnom Trogiru već bio jedan dominikanski samostan, ipak Augustin vrijeme novicijata provodi u splitskom samostanu gdje ujedno stječe i prva znanja u filozofiji i teologiji.

1529. godine na generalnom kapitulu dominikanskog Reda, na kojem su između ostalih sudjelovali i veliki teološki umovi kao npr. Albert Veliki i Toma Akvinski, bijaše odlučeno da se u provincijama vodi briga o tome da veoma darovita i talentirana subraća budu poslana na sveučilište u Pariz. Tako 1286. godine zbog izvanrednih intelektualnih sposobnosti naš kasniji blaženik biva poslan od svojih pretpostavljenih kao prvi Hrvat u Pariz, da u tada najpoznatijem kulturnom središtu Europe i svijeta, u samostanu Sv. Jakova (Collège des Jacobins) usavrši svoje filozofsko i teološko znanje. Na sveučilištu, na kojem je i sam Toma Akvinski prije četrnaest godina

1. Ovaj članak je bio objavljen u njemačkom časopisu »Wort und Antwort« pod naslovom »Der sel. Augustin Kazotic OP. Der erste kroatische Selige und Theologe (um 1260–1323)«, XXXI (1990) 1, 36–38. Ovdje ga donosimo u nešto izmijenjenom i nadopunjenom prijevodu.
2. Služit ćemo se knjigom Petra Grgeca »Blaženi Augustin Kažotić i njegovo doba«, Zagreb 1963., kao i Vjesnikom blaženog Augustina Kažotića (BAK).

predavao, a neke njegove teze još uvijek bijahu osuđene, Augustin upoznaje teološka previranja svoga vremena i kontroverznu literaturu.

Od Augustinova dolaska u Pariz (1287) pa do njegova imenovanja zagrebačkim biskupom (1303) malo se zna o njegovu životu.

Međutim na temelju nekoliko kodeksa kontroverzističke teologije, koje je on sam darovao katedralnoj biblioteci u Zagrebu, pretpostavlja se da je on u to vrijeme angažiran propovijedanjem i studiranjem, što je »condicio sine qua non« za dominikanca. Ne može se isključiti da je u to vrijeme predavao na jednom od mnogobrojnih talijanskih učilišta ili da je djelovao kao misionar u Bosni gdje su bogumilske hereze zauzele prilično maha.

Zagrebački biskup

Augustin bijaše usko vezan s kardinalom N. Boccasinijem (neko vrijeme vrhovni poglavar, general Dominikanskog reda), tako da ga je on poveo s papinskom delegacijom, koja je trebala pripremiti preuzimanje ugarsko-hrvatskog prijestolja od strane Karla I.Anžuvinca. Nedugo iza toga kardinal Boccasini biva izabran za papu (22. X. 1303.) i kao papa Benedikt XI. imenuje Augustina svojim osobnim kapelanom.

U jednom vremenu u kojem obično veze s kraljevima ili drugim moćnicima bijahu veoma značajan preduvjet postizanja neke značajnije crkvene službe, 9. XII. 1303. spomenuti papa imenuje Augustina zagrebačkim biskupom slijedećim riječima: »litterarum scientia preditum, morum gravitate decorum, in spiritualibus providum et temporalibus circumspectum«.[3]

Svjestan da je znanje izvor svakog napretka, odmah nakon svog imenovanja, novi biskup započima odlučno s obnovom kako crkvenog tako i svjetovnog života svoje biskupije, koja je posebice nakon posljednjeg brutalnog upada Tatara (sredinom XII. st.) veoma patila. Prije svega potrebno je spomenuti njegovu reformu katedralne škole (novi program obuhvaća »artes liberales«), pri čemu su njegova pariška iskustva odigrala značajnu ulogu. Posebnu brigu posvećuje siromašnim studentima pomažući im posebnim povlasticama pri financiranju studijskih dažbina ili potpunim oslobađanjem od istih. Provodi reformu liturgijskog života u katedrali, uspostavlja zajedničku molitvu časoslova za sve članove stolnog kaptola: obnavlja mnogo toga što je od vitalnog značenja za biskupiju, ali je igrom (ne)prilika palo u zaborav.

Za vrijeme studija u Parizu Augustin stječe također znanje u prirodnim znanostima i medicini, što mu je kasnije bilo od velike koristi pri zauzimanju za poboljšanje higijene u domovini. O tome nam svjedoči magister Arnold iz Bamberga svojom studijom »Rasprava o brizi za zdravlje« (Tractatus de regimine sanitatis)[4] koju je

3. Grgec 74., »učena, urešena ozbiljnošću ponašanja, zauzeta za duhovne stvari, vješta u vremenitim stvarima«. Prijevod prema Tkalčić, I., Povijestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, , Zagreb 1989, str. 78. (Preuzeto iz BAK-a, XVI /1990/ 14.). Dakle, Augustin nije bio nipošto iz političkih razloga imenovan biskupom, nego zbog »učenosti urešene ozbiljnošću ponašanja«, koja je protkana marom za »duhovne stvari«, pri čemu ne zaboravlja ni materijalna dobra.
4. Pogl. Crvenka, M., Blaženi biskup Kažotić i Arnold Bamberski. BAK, XVI. (1990) 12–3.

napisao na inicijativu »zagrebačkog biskupa« i ujedno je njemu i posvetio, dakle našem Augustinu.

Za vrijeme Augustinova biskupovanja dolazilo je često do sukoba između bogatih klerika i plemića s jedne strane, te siromašnog dijela klera i jednostavnog puka s druge strane. Augustin nije bio samo teolog, filozof te neki teoretičar koji o novonastalim problemima nije htio ni čuti, dapače ažurno se zauzimao za siromašne i progonjene. Spomenute sporove, neprilike i nepravde nastojao je riješiti na biskupskim sinodama (1307, 1314. i 1318). 1311/12. sudjeluje na saboru u Vienni (Francuska).

Rado je zalazio među obično pučanstvo sudjelujući na raznim crkvenim svečanostima. Ali to se nije sviđalo kralju i višem plemstvu tako da su ga se pokušavali riješiti optužujući ga kod pape kao buntovnika i rušitelja kraljevskog autoriteta i samog kraljevstva. Međutim Augustin nije nipošto razumijevao svoju biskupsku službu kao otvorena vrata k privilegiranom staležu.

Na papinskom dvoru u Avignonu

Augustin je kod hrvatskih i mađarskih biskupa uživao velik ugled tako da su ga 1318. godine zadužili da osobno izvijesti tadašnjeg papu Ivana XXII. o teškom položaju biskupija kako bi zastupao interes ugroženog pučanstva. Kao što se moglo i očekivati, to se nije svidjelo kralju (Karlu I. Anžuvincu), koji je – kao što je opće poznato – provodio apsolutističku i etatističku politiku nauštrb hrvatskog naroda. I tako mu kralj, uvrijeđen Augustinovim postupkom, zabrani vratiti se u Zagreb. Sâm papa je pokušavao odvratiti kralja od spomenutih namjera, međutim i njegova nastojanja bijahu uzaludna. Jedino što mu je preostalo bilo je da zadrži Augustina na svome dvoru u Avignonu. Ubrzo je papa uvidio Augustinove sposobnosti, te ga imenovao svojim teološkim savjetnikom.

Upravo za svog boravka u Avignonu kao »prognanik Istine« napisao je Augustin dvije teološke rasprave u kojima se znanstvenim putem zauzima za »Istinu«. Na temelju njih može ga se s pravom nazvati PRVIM HRVATSKIM TEOLOGOM.

U prvoj raspravi »O pitanjima krštavanja slika i drugim vrstama i načinima krivovjerja«[5] naš blaženik analizira pojam krivovjerja i definira tko je zapravo heretik. Između ostalog govori o praznovjerju, krivovjerstvu, gatanju, zloupotrebi sakramenata i njihovog preciznog definiranja, i o mnogim pojavama krivovjerja na koje je često nailazio za svog pastoralnog rada. Augustin opravdava ali ne i odobrava vjeru običnog puka koja je često zbog neupućenosti znala biti isprepletena praznovjerjem. Ova studija je moralne i djelomično dogmatske prirode. Metoda izlaganja je konkretna, napisana s fascinirajućom razboritošću i učenošću.

Druga rasprava »O (materijalnim) dobrima Krista i njegovih učenika«[6] odnosi se na sukob koji je nastao među franjevcima (između »male braće« i »konventualaca«).

5. Cjeloviti tekst se nalazi u: Maier A., Eine Verfügung Johanns XXII. über die Zuständigkeit der Inquisition für Zaubereiprozesse, Archivum Fratrum Praedicatorum XXII (1952) 242–246.
6. Faksimil originalnog teksta pogl. A. Pavlović – F. Šanjek, Augustin Kažotić, Rasprava o siromaštvu. CCP, I (1977) 1, 67–90.

Naime, »mala braća« – kao i nekolicina ondašnjih teologa – zastupala su tezu da Isus i njegovi učenici nisu posjedovali nikakvih dobara. Papa Ivan XXII. je zamolio svoje dvorske teologe za savjet. Tako je Augustin na temelju biblijskih, patrističkih, a prije svega spekulativnih argumenata zastupao isto mišljenje kao i njegov subrat i uzor Toma Akvinski. Naime Toma je naglašavao da siromaštvo nije nipošto savršenstvo samo po sebi nego je samo sredstvo koje pripomaže postizanju savršenstva, te da su Isus i njegovi učenici posjedovali toliko dobara koliko im je bilo neophodno za život i poslanje.

Kako Augustinov prvi umjereni stav glede pojava praznovjerja, tako i njegova druga pravedna kritika »male braće« bili su prihvaćeni od pape Ivana XXII. kao službeni stav papinskog dvora.

Biskup Lucere

Nakon što je Augustin proveo četiri godine na papinskom dvoru u Avignonu (1318–1322), te nakon što je sâm papa (Ivan XXII.) uvidio da su sva nastojanja oko Augustinova povratka u domovinu – gdje je još uvijek čekalo ispražnjeno biskupsko mjesto – bila neuspješna, spomenuti ga papa imenuje biskupom Lucere (21. VIII. 1322.) na jugu Italije.

Hiteći na svoju novu službu Augustin se nakratko zaustavlja u Paviji odakle nam potječe značajno svjedočanstvo o njegovu svetu i učenu životu. Naime Augustinov suvremenik Opicinius de Canistris bilježi u svoj dnevnik: »Prolazeći kroz Paviju, vrlo sveti muž brat Augustin, Reda Propovjednika, premješten iz zagrebačke u lučersku biskupiju, predobrostivo me primio, opomenuo i odobrio moja pisana djela«.[7] Bez sumnje Opicinijevo svjedočanstvo nije samo njegovo osobno mišljenje nego stav mnogih koji su našeg Augustina poznavali i upozorili Opiciniusa da će Augustin doći također i u Paviju. Po dolasku u Luceru dočekala su ga mnoga pitanja i neriješeni problemi. Grad bijaše prepun Saracena.

Premda je Augustin vodio lucersku biskupiju samo godinu dana, uspjelo mu je kroz to kratko vrijeme propovijedanjem, a prije svega svojim svetim životom, obnoviti biskupiju. Time je ispunio želje samog pape koji ga je poslao na tu tešku službu, očekivanja kralja i nadanja naroda, te su ga s pravom prozvali »alter Pater Patriae«. Da se Augustin svim žarom posvetio povjerenoj mu zadaći naviještanja Radosne Vijesti (osobito među Saracenima), svjedoči nam i mučki napad nekog fanatika, poslije kojeg je naš kasniji blaženik teško ozlijeđen preminuo 3.III. 1323. u Luceri na glasu svetosti.

Augustinovo štovanje

Augustinov opsežni i raznoliki rad nije mogao promaknuti pozornosti njegovih suvremenika. Dvije godine nakon njegove smrti Karlo, kalabrijski plemić i potkralj Napulja, moli papu Ivana XXII da se udostoji Augustina pribrojiti svetima. Da li je

7. Šanjek, F., Blaženi Augustin Kažotić Trogiranin (oko 1260–1323). BAK, VII (1981) 1–2, 4.

papa to učinio ne znamo, ali činjenica je da su mnogi Augustinovi suvremenici, sjećajući ga se, Augustina oslovljavali svetim. Na primjer, u sakristiji dominikanske crkve Santa Maria Novella u Firenci nalazila se slika nekog nepoznatog slikara, a predstavljala je Isusa, Majku Božju i naokolo sedamnaest dominikanskih svetaca. Među spomenutim svecima nalazi se i »Sveti Augustin, lucerski biskup«.[8] Ova slika, kao i mnogi liturgijski obrednici,[9] nisu nipošto konačni dokazi o proglašenju Augustina Kažotića svetim, no, zacijelo svjedoče da je Augustin uživao reputaciju sveca. Odmah nakon svoje smrti bio je štovan među vjernicima, no tek 4. IV. 1702. godine biva od pape Klementa XI. proglašen blaženim. Tako je po prvi put jedan Hrvat postao blaženikom.

Kao sin svetog Dominika Augustin je znao kakvu ulogu ima siromaštvo i jednostavan život Propovjednika u naviještanju Radosne Vijesti. Nije samo propovijedao Istinu i Pravednost nego ih je prije svega svjedočio djelima, što mu je ponekad znalo donijeti i nemale poteškoće. Augustinova djela nam to najbolje svjedoče, a njihov govor je svima i uvijek razumljiv.

Svojom ljubavlju prema Božanskoj Istini blaženi je Augustin bez sumnje i u naše vrijeme aktualan. Možda i nama danas ima »nešto reći« molitva koju je naš blaženik običavao moliti prije sv. Mise. Naime ovdje ga susrećemo kao duhovnog psihologa koji potpuno otvoren stoji pred Bogom:

»Ako pred tvoje oči, Gospodine, iznesemo grijehe što smo ih počinili i muke što nas zadesiše, onda manje trpimo nego što smo zaslužili. Osjećamo kaznu grijeha, a ipak u svojoj tvrdoglavosti ne prestajemo griješiti. Bičevi tvoji udaraju našu slabost, ali se ne mijenja naša zloća. Bolno se srce naše muči, ali ne sagibamo svoju oholu glavu. Uzdišemo od boli, ali u životu ne postajemo bolji. Ako čekaš, onda ispovijedamo što smo počinili, a čim prestaneš, zaboravljamo što smo oplakivali. Ako podigneš ruku, obećajemo činiti dobro, a čim makneš mač s naših glava, ne ispunjavamo što smo obećali. Ako nas udariš, vapimo da oprostiš, a ako nam oprostiš, opet izazivamo da nas kazniš. Ako naiđu nevolje, tražimo vrijeme da se pokajemo, a ako nam se smiluješ, onda zlorabimo strpljivost koja nam je oprostila. Jedva nam zacijele zadane rane, a već se nezahvalno naše srce ne sjeća što je podnijelo. Ako nas brzo uslišiš, odmah se uzoholimo, a ako imalo čekaš, nestrpljivo mrmljamo. Priznajemo, Gospodine, da smo krivi: oprosti, jer si blag.«[10]

Augustin nama, a mi njemu?

Potaknut naslovom pjesni »Mi Kažotiću, Kažotić nama«[11] učinilo mi se primjerenim zaključiti ovaj kratki prikaz života i rada blaženog Augustina Kažotića kratkim sažetkom nastojeći pritom dati odgovor na pitanje postavljeno u podnaslovu.

8. Pogl. Biškup, M., Kažotićeva prisutnost u Toskani. BAK IX (1983) 1–2, 14.
9. Pogl. Biškup, M., Svjedočanstva liturgije o Augustinovu svetačkom životu. BAK, XVI (1990) 10–1.
10. Originalni tekst ove molitve (»Oratio Beati Augustini de Ordine Fratrum Predicatorum, Episcopi olim ecclesiae sanctae Mariae Luceriae quam ipse dicebat praeparando se ad Missam«) nalazi se u biblioteci kraljevskog sveučilišta u Utrechtu, Kodeks 263. Ovo je samo jedan fragment preuzet iz članka »Bl. Augustin Kažotić prvi hrvatski teolog« od Ivana Goluba; BAK, II (1968) 1, 8.
11. Pogl. Justinović, T., Mi Kažotiću, Kažotić nama. BAK, XV (1989) 4–5.

Naslov spomenute pjesni kao i gornji podnaslov-pitanje na prvi pogled asociraju na neku vrstu »razmjene« u trgovačkom odnosno u ovom slučaju religioznom smislu. Naime, karakteristično je (ujedno i porazno) za hrvatskog čovjeka da se olako upusti u lamentiranje (osobito u posljednje vrijeme) zbog nepravde nanesene od strane drugih ili pak radi nepravdi izazvanih zbog vlastite letargije odnosno neuviđavnosti, nemarnosti. I u toj revnosti, da bi se »brže bolje« popravile »krive drine«, često se pretjeruje u izjavama o povijesnom i općenito historijskom značaju određenog događaja ili osobe. Jedan od rezultata nesretnih povijesnih okolnosti i nezrelosti je i nedovoljna odnosno površna i isuviše emocionalno-plakativna valorizacija značaja Augustina Kažotića (... »intelektualni vrh tadašnje Evrope«, »kao umnik i mučenik najautentičniji iskaz cjelokupne hrvatske povijesti«, čovjek koji je u sebi sjedinio sve duhovne potencijale svojega naroda«...,[12] itd.).Ne želim nipošto »a priori« odbaciti prisutnost spomenutih komponenti kod našeg blaženika, ali ova jednostrana i pretenciozna vrednovanja odmažu stvarno (znanstveno) vrednovanje i svrstavanje Augustina u sveukupni hrvatski i europski povijesno-kulturni kontekst kao i blaženikovu aktualizaciju. Iznoseći ovu kritiku želim naglasiti da treba strogo razlikovati povijesno-faktično stanje i želje gdje ga (Augustina) želim vidjeti odnosno smjestiti.

Bez sumnje Augustinu pripada jedno od odličnijih mjesta u našoj kulturnoj, posebice teološkoj prošlosti, i to iz više razloga:

- Augustin se brine za čovjeka u svoj njegovoj cjelovitosti i kompleksnosti;
- nije samo propovjednik Istine nego prognanik, mučenik Istine;
- pronicav u svojim pothvatima i otvoren prema novoj, drugoj misli;
- zauzima se za socijalnu pravdu i afirmaciju siromašnih studenata omogućujući im školovanje;
- radi na prosvjećivanju;
- sa svojim teološkim spisima spada u red prvih teoloških pisaca Crkve u Hrvata;
- kao dijete hrvatskog Juga aktivno radi na hrvatskom Sjeveru te time postaje svehrvatskim blaženikom (»svecem«).

I mnogo toga moglo bi se još pridjenuti našem blaženiku gledajući njegov rad na »hrvatskoj i europskoj njivi«.

Čitajući studije, razmišljanja itd. u Vjesniku BAK (osobito u posljednje vrijeme) dobiva se dojam kao da će nepravda učinjena našem blaženiku biti ispravljena njegovim proglašenjem svetim i kao da će tek onda »biti sve u redu i svi biti zadovoljni«, a samim time ispunjena naša zadaća koju smo *dužni* ispuniti prema našem blaženiku. No, trebali bismo više »slijediti primjer čovjeka koji je u povijest svoga naroda ugradio rad, trud i ugled i pokušati ispuniti dio duga prema njemu tako *da mu ime i uspomenu ugradimo u neki oblik žive duhovne djelatnosti po njegovu uzoru*«,[13] kao što nam to pokazuje inicijativa osnivanja »Zajednice sestara apostolskog života bl. Augustina Kažotića«, te najavljeno podizanje razine Vjesnika BAK-a (revia humanistico-theologica), gradnja Kažotićeva centra, itd.

To su upravo djela koja aktualiziraju našega blaženika; da – to bi trebao biti *Augustin Kažotić danas*.

12. Usp. osobito Vjesnik BAK-a, godište XV. i XVI.
13. Jauk-Pinhak, M., Kažotić – otkriće. BAK, XVI (1990) 6.

Vladimir DUMBOVIĆ

Katedralni antikvarijat »Mesarić« u Zagrebu

Početkom o. g. (1991) otvoren je na Kaptolu br. 19 Katedralni antikvarijat »Mesarić« kao poslovni objekt: prodaja i nabava starih umjetničkih predmeta. Inicijator za ovaj Antikvarijat je Stjepan Mesarić, uz odobrenje biskupa dr. Đ. Kokše te kustosa katedrale kanonika dr. A. Ivandije. Zbog toga Antikvarijat nosi ime »Mesarić«.

U Zagrebu doduše ima komisionih radnji, koje posluju i s antikvitetima, ali antikvarijat »Mesarić« ima i informacionu svrhu. Taj antikvarijat prima i narudžbe za stilski namještaj. Antikvarijat ima stručnu voditeljicu, prof. Vesnu Modrić, koja je diplomirala povijest umjetnosti u Zagrebu (1976). Radi s pomoćnicom V. Mesarić. Inicijator i upravitelj tog Antikvarijata S. Mesarić ima svoju radionicu (Kaptol 24) koja nosi ime *Katedralna stolarija, restauracija i izradba namještaja Stjepan i Damir Mesarić*. Ova stolarija je izradila razne predmete za potrebe katedrale (klupe, sjedala, rizničke ormare i dr.). Radionica se bavi i rezbarskim radovima, koje izvodi Slavko Galović.

Antikvarijat se nalazi na sjevernom dijelu Kaptola blizu kapelice sv. Dizmuša (Dizme) i kaptolske škole, upravo u jednoj romantičnoj sredini gdje je prošlost utkana u sadašnjost. Prošlost progovara na svakom koraku. U kapelici se povremeno priređuju izložbe. Kaptol svojom vanjštinom privlači pažnju. Tu nalazimo oko 30 starih kuća (kanoničkih kurija) jednokatnica u starim stilovima. Unatoč fizionomskim razlikama između njih i raznolikosti razmještaja (jer je nekoliko kurija uvučeno dalje od ulice) one čine urbanističko-arhitektonsku harmoniziranu cjelinu. Kaptol u cjelini i u pojedinostima privlači pažnju (osim br. 15, koji nije u vlasništvu crkve). A privlačnost Kaptolu daje još i zelenilo. U takvoj jednoj idealnoj, upravo romantičnoj sredini nalazi se taj Antikvarijat.

Na Kaptolu su dvije spomen-ploče: povjesničaru F. Račkome (1828–1894) i teologu S. Bakšiću (1889–1963). Tu vidimo impozantnu zgradu franjevačkog samostana, koji je kao ustanova podignut – prema indicijima – 1233; sadašnji je sagrađen 1669, kasnije obnavljan. U ovoj crkvi se nalaze vitraji (prozori od obojenog stakla) našeg umjetnika Ive Dulčića (1916–1975).

Nasuprot kaptolskoj školi, na visokoj prizemnici (Nova Ves 1) nalazi se spomen-ploča: *U ovoj kući 1876. bio je utemeljen prvi kemijski zavod Sveučilišta u Zagrebu*; ploča je bila podignuta 1976. u prigodi 100. obljetnice početka nastave kemije u Zagrebu. Na drugoj strani ove kuće (Miklošićeva ul.) vidimo mozaik-ploču: *Specijalni atelje za staklarske umjetničke radove i venecijanske mozaike – Ivan Marinković, utemeljeno 1910.*

Kaptol je prošle godine (1990) dobio pojačanu rasvjetu narančaste boje, što upravo čarobno osvjetljava ovaj prostor. Ova rasvjeta obasjava u noći kip sv. Marije (s 4 anđela) pred katedralom, tako da kip svjetluca u svom sjaju pozlate. A prema

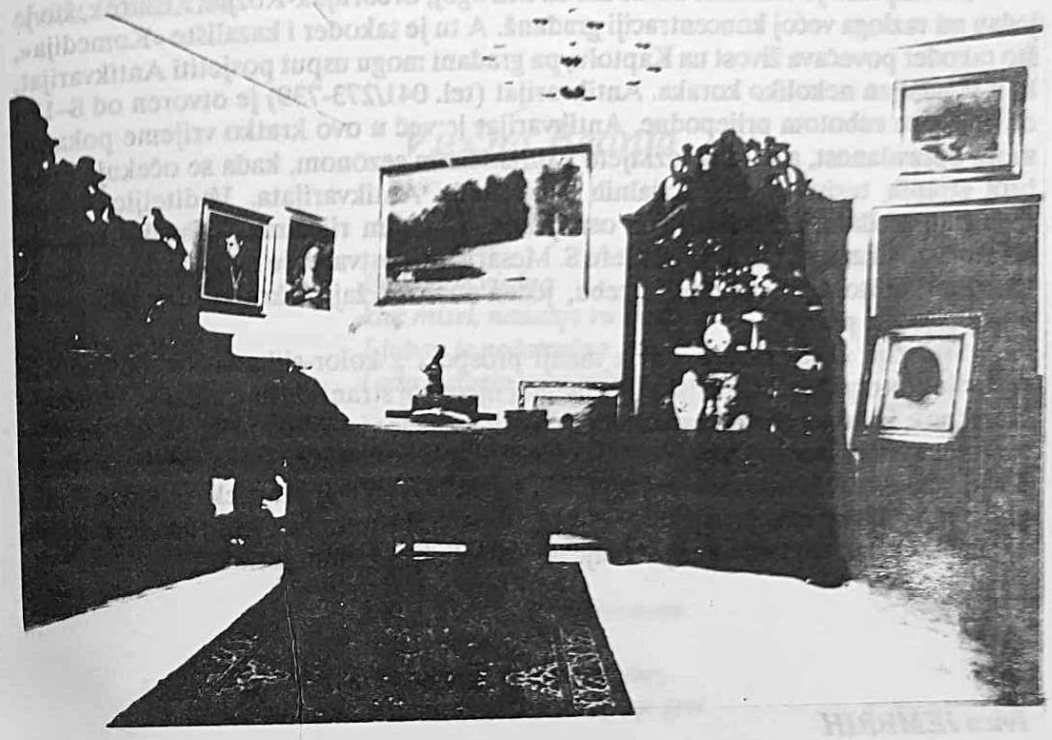

Katedralni antikvarijat »Mesarić« na Kaptolu (Zagreb)

sjeveru pogled zatvara zeleni zid planinskog masiva Medvednice (odnosno njegova vrha Sljemena), što se zimi bijeli od sniježnog pokrivača.

Kaptol je dio specifičnog razvoja Zagreba. Naš grad Zagreb ima, naime, specifičan urbanistički razvoj. U prošlosti je imao dvije jezgre: Gornji grad i Kaptol. Gornji grad (Gradec ili Grič) sa crkvom sv. Marka bio je građanski centar, dok je Kaptol bio crkveni centar s katedralom. Granica među njima bila je današnja Tkalčićeva ulica, odnosno u prošlosti potok Medveščak, koji će kasnije biti nadsvođen. Između ta dva dijela (Gornji grad i Kaptol) nekada je dolazilo do krvavih sukoba. Na ovo upućuje današnji naziv ulice Krvavi most. Ova dva dijela će kasnije biti spojena u jednu općinu Zagreb (1850). Otada (ima tome skoro 150 godina) teče jedinstveni razvoj Zagreba.

Uskoro će Zagreb slaviti 900. obljetnicu prvog spomena u dokumentima (1094). Te godine je bila osnovana (nad)biskupija zagrebačka, koja će 1994. slaviti svoju 900. obljetnicu. Ima indicija da povijest Zagreba, odnosno naseljenost ovog prostora, seže daleko u prošlost, nije isključeno čak i do predrimskog doba.

Ovaj Antikvarijat sadrži razne predmete većih i manjih dimenzija, različite namjene, npr. vaze, slike, staro oružje, kutije raznih veličina, stilski namještaj za jednu sobu; ima i tekstila (tepisi) itd. Našli smo i dva nova raspela osebujnog oblika, koja je izradio slovenski skulptor ekspresionist M. Matko.

Na Kaptolu je terminal autobusâ za Mirogoj, Srebrnjak-Kozjak i Cmrok, što je jedan od razloga većoj koncentraciji građanâ. A tu je također i kazalište »Komedija«, što također povećava živost na Kaptolu, pa građani mogu usput posjetiti Antikvarijat, koji je udaljen nekoliko koraka. Antikvarijat (tel. 041/273-739) je otvoren od 8–12 i od 16–20 te subotom prijepodne. Antikvarijat je već u ovo kratko vrijeme pokazao svoju opravdanost, a sada dolazi ljeto s turističkom sezonom, kada se očekuje i veći broj stranih turista – potencijalnih posjetitelja Antikvarijata. Voditeljica Vesna dočekuje građane s mladenačkim osmijehom i lijepim riječima. Zahvalni smo inicijatoru, realizatoru i današnjem šefu S. Mesariću na ostvarenju ovog pothvata, jer je time dao Kaptolu, a i cijelom Zagrebu, jedan novi sadržaj, za kojim se već duže vremena osjećala potreba.

Stolarija »Mesarić« je izdala manji prospekt s kolor-slikama izrađevinâ ove stolarije (fotografije: M. Turjak). Na zadnjoj njegovoj strani vidimo sliku »Uznesenje Marijino«, koja se nalazi u katedrali na dnu lijeve lađe visoko na zidu; okvir ove slike je izrađen u radionici »Mesarić«. Spomenuta radionica »Mesarić« je izdala prospekt u vezi s 25-om obljetnicom njezinog rada (1966–1991). Ovaj prospekt se može dobiti gratis u Antikvarijatu. Primjedba: tekst bi trebao biti barem na dva strana jezika – na njemačkom i na engleskom, a još bolje na još nekom stranom jeziku.

Ivica JEMBRIH

Jesen

Zviešeni plot;
doga znutrašnica megle;
nebo v kaputu oblakov;
vse sene su pobegle,
kak strahi sprhetale;
cvili kostur drieva;
mrak vu škornje noči
il nadieva.
Repačam pocaju oči;
zemlja se vihru spovieda.
Gliboko vu hustah
mehenj se moli soncu,
senah šepečeju vusta,
senah šepečeju vusta...

Viečna Bednja

Izidoru Poljaku

Bednja je viečna
kak misel, nadanje vu sreču;
Ljubav je nedotrečna
i gda vužgeju nam svieču.

Tebi denes vužgali sme dien
tu zmed Ivanščice i Ravne Gore.
Domaje tvoje nie dogorel stien,
žive su tvoje matere bore.

Vnogi soženj za vutehu nam
tvoje popievke je čtel
i vu Lepoglave nie bil sâm,
ti si mu ljubav za življenje grel.

Zelenu pavučinu stergal je veter!
Duše mučenikov, njihov sjaj,
vuskrsle su čez sožnjivi pleter
i dišeju svoj Kaj
čez Bednjanski kraj.

Vsi ljudi su si brača
i sreča naj bu bracka.
Naj niščí oči ne obrača
pri rieči: Živjela Hrvacka!

Bednja je viečna
kak misel, nadanje vu sreču;
Ljubav je nedotrečna
i gda vužgeju nam svieču.

Na dien imenuvanja osnovne škole vu Višnjici imenom pjesnika Izidora Poljaka, 11. svibnja 1991. (Vidi i vijest na str. 428!)

Milan RADIĆ

Pred spomenikom Stjepana Radića

Na mramornom postolju dugo već stoji
nasmiješen u govorničkoj pozi
i sada u njem žive drevni bozi
i začude se kad sat vrijeme broji.

Ispod njeg su mirni banijski seljaci
poslije svakog petrinjskoga sajma
iz čokanja ispili djelić najma
u razgovoru o kuluku i tlaci.

Sada sa svih strana široke ga lipe
u parku travom i cvijećem štite
i proljetnim mirisom po njem sipe.

Prisutan je svuda pa makar je pao.
Za istinu ove zemlje ponosite
baštinu svog srca Hrvatskoj je dao.

Jeka

Ne jednom, ne jednom,
čovjeku žednom,
htio sam dati sve rijeke;

ne jednom, ne jednom,
čovjeku žednom,
htio sam dati jezera;

u tome živi sva moja nada,
molitva, radost i vjera.

Ne jednom, ne jednom,
čovjeku žednom,
izvore htio bih dati;
iz njih se voda
slijeva
i
pjeva:
– Sa mnom se
manje pati ... –

Ne jednom, ne jednom,
čovjeku žednom,
htio sam dati sve rijeke;

daj, Bože, da se
nikad ne gase
slapovi ove jeke ...

NOVE PUBLIKACIJE

1. Anđelko Mijatović: BAN JELAČIĆ, Mladost, Zagreb, 1990.
2. Niko Kličan: BLIZU JE KRALJEVSTVO BOŽJE, propovijedi za godinu B. – HKD, Zagreb, 1991.
3. Valentin Pozaić (uredio): EKOLOGIJA, znanstveno-etičko-teološki upiti i obziri. FTI, Zagreb, 1991.
4. SVETA CECILIJA, broj 1/91. Izdavač: HKD, Zagreb
5. Anka Petričević: ŽEĐA ZA VJEČNOM LJUBAVLJU. Književni krug, Split, 1990.
6. PLETER, list Hrvatskog obiteljskog kola u Münchenu, br. 1/1991.
7. SLUŽBA BOŽJA, liturgijsko-pastoralna revija. Izdavač: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj, br. 1/1991.
8. RADOSNA VIJEST, misijski informativni list u Sarajevu, br. 4/1991.
9. BAČKO KLASJE, vjersko-informativni list. Izdaje institut »Ivan Antunović« u Subotici. Broj 62/31. III. 1991.
10. Željko Hell: ZA KRIŽEM. Izdavač: »Kačić« Split, 1991.
11. Lazar Krmpotić (uredio): ZBORNIK »IVAN ANTUNOVIĆ« br. 1, Subotica, 1990.
12. Stanko Bačić: VISOVAČKI FRANJEVCI U SKRADINSKOJ BISKUPIJI. Knjižnica zbornika »Kačić«, Split, 1991.
13. OGNJIŠTE, hrvatska književna smotra, broj 2/1991, »Grgur Ninski«, Zagreb

Jedno važno svjedočanstvo o blagopokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu

(Iz razgovora s pok. prof. Petrom Šimunićem)

U svemu onome što je dosad objavljeno o pok. kardinalu dr. Alojziju Stepincu ne nađoh, odnosno ne pročitah podatak što mi ga je u razgovoru iznio pok. prof. Petar Šimunić. Na početku rata, naime, duboko mu se usjekao u pamćenje jedan susret s tadašnjim nadbiskupom Stepincem. Evo što mi je o tome prof. Šimunić ispričao:

»Prvi put sam došao u kontakt s preuzvišenim nadbiskupom, kasnije kardinalom, dr. Alojzijem Stepincem, god. 1941. U dubokom mi je sjećanju ostao jedan naš susret. Kad sam mu toga dana došao u sobu, vidio sam da je neuobičajeno, jako ozbiljan, zamišljen, tužan. Upitao sam ga da li mu se nešto dogodilo, pa je stoga tako zabrinut. Rekao mi je: 'Profesore Šimuniću, što da radim? Upravo je od mene, iz audijencije, otišao pravoslavni episkop iz Pakraca.' Mislim da je nadbiskup rekao da se episkop zvao Emilijan. On je zamolio nadbiskupa Stepinca da svojem svećenstvu izda uputu da pravoslavcima, ako zatraže da postanu katolici, kako bi spasili život ugrožen od ustaških vlasti, ne prave teškoće. Preuzvišeni mi je tada rekao: 'Kanonsko pravo mi to zabranjuje. Ali, ako čitam Sveto pismo, ono mi to savjetuje. Što god učinio, sutra će mi se to predbaciti. Međutim, ja znam što moram učiniti: ono što mi Sveto pismo nalaže, a to je spašavati život, dok kanonsko pravo traži iskren prijelaz na katoličku vjeru.' Bio je tužan i zabrinut, svjestan da neće svima biti pravo, da će ga okriviti, bilo da se odluči za prvu ili drugu mogućnost. No, njemu je život svakog čovjeka, svakog pojedinca bio dragocjen; trebalo ga je spasiti. To je za njega bilo najvažnije. Toga se trebalo držati i za svaki život boriti. Pokatoličavanje je, dakle, trebalo dopustiti ako se ljudi, njihov život, tako mogu spasiti.

A prisustvovao sam i suđenju Njegovoj preuzvišenosti nadbiskupu Stepincu. Nekako sam sa svojom legitimacijom ipak uspio postići da me puste u sudnicu. Rekao sam da sam profesor povijesti. Bilo mi je teško pri duši gledajući sve to. Sudnica je bila puna. Na momente je odzvanjala pljeskom prisutnih u znak odobravanja optužnici. Kako ja nisam pljeskao, u jednom mi se času obratio susjed pitanjem: 'Zašto vi ne plješčete?' Mirno sam odgovorio: 'Pa sudac je rekao da se vladamo dostojanstveno.'«

Zanimljivo je sjećanje prof. Šimunića na njegove mlade dane i na dr. A. Stepinca. O tome mi je pričao:

»Iz tadašnjih sam novina mnogo toga saznao o dr. Alojziju Stepincu. O njemu se tada mnogo pisalo, a osobito kad je u svojoj 37. godini života bio postavljen za nadbiskupa koadjutora. Bio je on najmlađi nadbiskup na svijetu. To smo mi mlađi

pozdravili s najvećim zadovoljstvom, to više što je potekao iz seoske sredine, a socijalni mu je program bio u duhu enciklike pape Leona XIII. Zato je među pojedinim zagrebačkim kanonicima koji su imali svoje kurije, tj. vlastita imanja sa svojim prihodima, zavladao strah. Bojali su se da će im mladi nadbiskup, kad postane ordinarij, ta imanja oduzeti u korist Crkve, a njih smjestiti u nekoliko kaptolskih kuća. U Sarajevu su kanonici i tada živjeli u zajedničkoj zgradi. Svakako je dolazak Stepinca na taj položaj omogućio tadašnji nadbiskup dr. Antun Bauer, a tome je pripomogla kod tadašnjih vlasti, pogotovu kod kralja Aleksandra Karađorđevića, činjenica što se potkraj prvog svjetskog rata Stepinac prijavio iz zarobljeništva za Solunsku frontu.«

P. S.

Upravo htjedoh odložiti stare novine, među njima i »Vjesnik« od 18. I. 1991., kad mi se pogled zadrža na str. 14., rubrici »Vaša pisma«. Nevjerojatno! Lojzo Buturac iz Siska, u svom pismu s naslovom »Još o Stepincu. Ušutkana istina«, piše: »Među 35 predloženih svjedoka obrane, a koje tužilac Blažević nije pustio u sudnicu, bili su i neki ugledni Srbi; npr. dr. J. Budisavljević, dr. M. Radetić, prof. Dragišić, vladika Emilijan i drugi. Nažalost, ti svjedoci obrane, koji su uzalud čekali da ih se sasluša, nisu više među živima.«

Eto, traženo ime episkopa Emilijana sada je tako pronađeno među svjedocima obrane. Nažalost, tada se njegova riječ, koja bi te važne događaje pokazala u pravom svjetlu, nije mogla čuti.

S. M.

Humanistički šarm jednog »esejističkog« leksikona

Krsto Spalatin: Peterojezični rječnik europeizama,
Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

Ova je knjiga životno djelo prof. dr. Krste Spalatina, dugogodišnjeg profesora romanskih jezika u domovini, Evropi i Americi (najdulje na Marquette University u Milwaukeeju, Wisconsin). Građa za nju skupljana je pola stoljeća. O čemu se zapravo radi? Kada bismo se oslonili na podnaslov (»Kako se prevode hrvatske neprave srodnice na engleski, francuski, njemački, talijanski...«) očekujući da nam on priopći kakvo nam je djelo na stolu, ne bismo ni naslutili kolik je humanistički šarm ovog »rječnika s one strane rječnika« da se poslužimo izrazom P. J. T. Glendeninga (beyond the dictionary). Mnogo će nam bolje ovaj leksikon predstaviti Danteovi stihovi navedeni na sedmoj strani, u kojima se veli da (mi, ljudi) nismo stvoreni *(fatti)* da živimo kao životinje *(a viver come bruti)* nego da njegujemo vrlinu i težimo znanju *(ma per seguir virtute e conoscenza)*. Bez obzira na znatnu praktičnu vrijednost, ova je knjiga i biser erudicije, divna humanistička čitanka, prepuna asocijacija iz povijesti,

geografije, političkih znanosti, medicine i lijepe književnosti, a autorove elaboracije odabranih natuknica nisu samo logične, sustavne i obogaćene intuicijom nego (nerijetko) pravi mali eseji pisani biranim stilom. Time ne želim reći da obavijest u podnaslovu nije istinita. Leksikon će nas doista naučiti kako se prevode hrvatske neprave srodnice i spasiti nas od tzv. lažnih prijatelja (faux amis, deceptive cognates, falsi amici...), kao što je primjerice talijansko-hrvatski par *grano – zrno*, koji je samog profesora Spalatina zaveo da (govoreći talijanski) punih pedeset godina za zrno grožđa krivo kaže *grano d'uva* umjesto *chicco* ili *acino d'uva*. Ako bismo dopustili sebi malo pedanterije i tako tražili pragmatiku ovog leksikona, morali bismo se staviti u položaj čovjeka kojega su životne prilike natjerale da se sporazumijeva na nekom evropskom jeziku koji ne zna. Prirodno je da će takav nesretnik posegnuti za europeizmima koji postoje i u njegovu materinskom jeziku (recimo: hrvatskom), te će se njima služiti i tako uspostaviti kontakt. I sad što? U znatnom broju slučajeva europeizmi će mu pomoći, jer će ga stranci razumjeti, primjerice, bude li riječi o gornjem dijelu njegova automobila, on će hrvatski lik »karoserija« prodati i Nijemcu, koji kaže »Karosserie« i Francuzu, koji kaže baš tako, i Talijanu, koji kaže »carrozzeria«, ali će ga taj europeizam ostaviti na cjedilu pri susretu s Amerikancem ili Englezom, koji kažu za gornji dio automobila sasvim drugu i drugačiju riječ, naime: »body«. S parcijalnim europeizmom »obdukcija« Hrvat će lako komunicirati u Austriji, Njemačkoj i dijelu Švicarske, gdje kažu »Obduktion«, ali ga nitko neće razumjeti u Italiji, Francuskoj i u anglosaskom svijetu, gdje polaze od lika »autopsija«. Na ovom se mjestu Spalatin sjetio i izvorne hrvatske riječi »razudba« i za nju dao indikaciju u podatku da je Ante Starčević govoreći o komadanju domovine upotrebljavao izraz »udenje« (str. 579).

Glavni dio knjige (243–796) pun je takvih »putositnica« na zemljovidu narodâ i jezikâ, i čovjek bi ga mogao čitati sate i sate. Nezgodno je što taj glavni dio autor u predgovoru naziva *prvim*, jer nije prvi: sprijeda su navedeni glosari koji iz njega proistječu i koji čitatelja nestrpljivog za čitanje predgovora mogu dobrano zbuniti. Na vrhu, naime, tih glosara, koje autor naziva imenima: *kazalo* (za hrv. dio), *Verzeichnis, indice* i *index*, nema obavijesti da oni ukazuju na natuknicu u glavnom dijelu leksikona u kojem se riječ spominje. Postoji dakle pogibao da kazalo bude krivo shvaćeno. U francuskom glosaru, na primjer, iza *épreuve* stoji: »klauzura, korektura, proba, špalta« (što je prijevod!) a malo dalje iza *erreur* stoji »tipkačica«, što nije prijevod, odnosno, čovjek koji ne pozna francuski može doći na pomisao da to prijevod jest! Tek čitajući (dugački) sitno pisani predgovor saznajemo da ono što je prijevod nije mišljeno kao prijevod nego je slučajno steklo obilježje prijevoda, a da je autorova namjera sasvim drugačija. On je iza određene riječi u kazalu ostavio mjesto ne za prijevod nego za natuknicu članka u RJEČNIKU gdje se ta riječ uopće spominje. Tako se riječ *erreur* nalazi u članku s nazivom TIPKAČICA a ne »prevodi se« s *tipkačica*. Dodatni razlog za moguću zabunu čitateljevu svodi se na to da autor u predgovoru netočno tvrdi da je u leksikonu glavni dio (RJEČNIK) prvi dio. *Nije!* Prvi dio čine odvojeni rječnici po jezicima: hrvatski, njemački, talijanski, engleski (američki), srpski (uključivši i neke hrvatske regionalizme, te izraze koji su tipičniji za srpski nego za hrvatski standard) te engleski u Velikoj Britaniji. Zatim slijedi pravi leksikon, naime, dio u kojemu se nakon hrvatske natuknice daju njemački, talijanski, francuski i engleski adekvati, sve u istom članku. U tom je dijelu autor doista velik: toliko erudicije, stila, dubine, intuicije na jednom mjestu dosadašnja naša i svjetska leksikografija nije ponudila.

Ovakva kapitalna djela zahtijevaju odličan korektorski ulog, pa je šteta što je korekturu radila samo jedna suradnica (Daniela Weinert), jer je uobičajeno u svijetu da se za enciklopedijski koncipirane knjige uzima cijeli tim korektora. Tako se i moglo desiti da je unutar uglavnom dobro obavljena korektorskog posla došlo i do neugodnih omaški. U Ovidijevu stihu na str. 13 umjesto *prolem* (dijete) stoji problem(!), na str. 113 umjesto *referencija* stoji refernecija, na str. 145 mjesto *temperamentan* stoji temepramentan itd.! Ne krivim korektoricu nego autora ili nakladnika što nisu uzeli više korektora.

Ove opaske ne mogu dakako umanjiti kapitalnu i neponovljivu vrijednost Spalatinova životnog djela, svojevrsnog filološkog, lingvističkog i leksikografskog remek-djela.

Svevlad Slamnig

NOVO! NOVO! NOVO!

„MOZAIK IZDAJE"

Knjiga o događajima o kojima se šutjelo 50 godina! Kako je Srpska pravoslavna Crkva suradivala s Nijemcima, Nedićem, četnicima i ljotićevcima, a šutjela o progonu Srba, Židova, Cigana i Slovenaca u Srbiji.

Str. 290. Cijena 420 d. Narudžbe: HKD sv. Ćirila i Metoda, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, tel. (041) 431-950.

NOVE PREDSTAVE

1. »OBLOMOV« I. A. GONČAROVA NA POZORNICI DRAMSKOG KAZALIŠTA »GAVELLA«

Naši su profesori u starim dobrim gimnazijama svakako pretjerivali, proglašavajući Gončarovljeva Oblomova klasičnim primjerom lijenčine. On je, međutim, mnogo više sanjar, samotnik, bezvoljnik, »odlagač« svake aktivnosti, kolebljivac, zbunjenik i plašljivac. I u biti: dobar čovjek. Upravo u ovakvu pristupu rečenom »junaku« i pojmu »oblomovštine« osnovna je vrijednost dramatizacije *Darka Brdarića* (na osnovi prijevoda *Ise Velikanovića*). Mjestimična, možda čak i namjerna, otezanja sasvim dobro pristaju cjelokupnom zbivanju.

Režiserka *Nina Kleflin* nije, za razliku od česta običaja modernih redatelja, različitim »popravljanjima« i »osuvremenjivanjima« pokušala na sebe svratiti pažnju, nego se samozatajno stavila u službu tekstu, pošteno nastojala što dublje proniknuti u nj te tako »poruku« djela gledateljima prenijeti neokrnjenu i neiskrivljenu. Predstava joj je jednostavna, jasna, tiha i topla i nije joj, začudo, naškodilo ono guranje jorgovanova grma na pozornicu ni njegovo povlačenje. Pretjeralo se tek s blještavo—svjetlucavom odjećom »gostiju iz pe-trogradskog visokog društva« i uvla- čenjem glumaca u nekakve fiksirane kaputine, kabanice, što li. Čemu služe takve »izmišljotine«?

Sreten Mokrović u naslovnoj »neaktivnoj« ulozi potpuno se suživio s mukama i strahovima, dobrim namjerama i uzmacima, blagošću i »mekanošću« interpretiranog lika, *Boris Svrtan* živo je i zdušno prikazao nastojanja Andreja Ivaniča Stolza da prijatelja Oblomova izvuče iz njegove zaparloženosti i nametne mu svoje poimanje životnog smisla i sreće a mlada *Jelena Miholjević* kao Olga Sergejevna Iljinska posvjedočila je da posjeduje preduvjete za dalji napredak i razvoj: lijepe je pojave, izražajna lica, zna nositi kostim, nenametljiva je i zrači dragošću. Najatraktivnije »pisane« su uloge Zahara Trofimiča i udovice Agafje Matvejevne Pšenicine. *Mladen Vasary* nepogrešivom je autentičnošću interpretirao vjernost i nabusitost, vječito gunđanje i zabrinutost ostarjelog, klimavog sluge da bi u sceni plača istinski dosegao vrhunce glumačkog umijeća. *Biserka Ipša* očitovala je raskošno bogatstvo svoga talenta: jednakom je uvjerljivošću, suptilno i proživljeno, prikazala prostodušnost priproste domaćice, njezinu zbunjenost i nespretnost, nesvjesnu žensku koketeriju i sitne lukavosti, potajnu i postojanu zaljubljenost, proplamsaje nade o mogućoj udaji, požrtvovnost i dobrotu. Ovakve kreacije ponovno bûde – zbog tolikih zastranjivanja modernog kazališta već pokolebanu – vjeru u vrijednost, smisao, veličinu i dostojanstvo glumačkog poziva.

Scenograf *Ljubomir Mišćević*, kos-

timografkinja *Ruta Knežević*, skladatelj *Ljupčo Konstantinov* i maskerka *Sonja Kožarić* savjesno su obavili svoj posao i uspješno udovoljili potrebama režije.

2. BREŠAN VJERAN – BREŠANU

Suvremeni hrvatski dramatik *Ivo Brešan* i u svojoj drami VIĐENJE ISUSA KRISTA U KASARNI V. P. 2507 ostao je vjeran poznatom svojem »načinu« da radnju bazira na djelima svjetske književnosti. Ovaj put poslužio se Biblijom, odnosno Evanđeljem, aludirajući i imenima likova na taj izvor: Pilić – Pilat, Kajferović – Kaifa, Ristić – Krist, Škarić – Iškariot itd. Iako se zbivanje kreće mjestimice na granici s blasfemijom, valja priznati da je glomazan, petrificiran i promjenama nesklon vojni mehanizam sa svim svojim nelogičnostima, proturječjima i nepotrebnim nasiljem nad čovjekom pojedincem vrlo duhovito (čita se npr. Poslanica sv. Pavla apostola Titu), superiorno i uspješno izvrgnut nesmiljenoj šibi satire. Posve se slažem s konstatacijom režisera predstave (u televizijskom intervjuu): Brešan vojsku razara iznutra. Čini to, dakako, slikajući »našu« Armiju i njezine specifičnosti: borbeni ateizam, službeni ekavski govor i sl. Vlastito iskustvo (služio je, pretpostavljam, vojsku) bilo mu je pri poslu svakako od znatne pomoći. Isto tako redatelju i izvođačima.

Režiser *Zoran Mužić* uprizorio je tekst (u *Satiričkom kazalištu »Jazavac«*) vjerno i dosljedno, logično i živo a glumci su igrali s očitim zadovoljstvom i užitkom. Komandanta garnizona pukovnika Pilića, njegovu prijetvornost i bešćutnost nenametljivo je uobličio *Ivan Lovriček*, zadrtog majora Kajferovića, odgovornog za »moralno-političko vaspitanje«, stvarnosti je vjerno prikazao *Bane Petrović* a *Vlatko Dulić* obdario nas je pravom studijom zanimljivog lika komandira čete kapetana I. klase Ristića, kojemu je već dojadilo gušiti u sebi normalne ljudske osjećaje, postupati u suprotnosti sa zdravim razumom te izvršavati naredbe protivne svojoj savjesti pa jade utapa u alkoholu i pristaje – samo da bi se svega toga riješio – na sumnjiv komandantov prijedlog da se dade krstiti i da odglumi Isusa. Primitivna iživljavanja na vojnicima i prljavo koristoljublje vodnika Škarića živopisnim je oznakama obilježio *Čedo Vujić*. Interpreti »remaca« jedan bolji od drugoga: *Antun Tudić* kao sa slijepom pokornošću nepomirljivi Tadija, *Dušan Gruborović* kao živa slika Sulje iz Bosne, *Darko Stazić* kao autentični Albanac Zebedići, *Zoran Ćirić* u ulozi zbunjenog profesora na odsluženju vojnog roka Filipija, *Dubravko Sidor* kao svećenik vojnik (zna da kapetan ne traži krštenje jer u nj vjeruje, izrekom kazuje da »to neće vrijediti« – no ipak kapetana krsti), *Igor Serdar* kao Zagorac Matek i *Boris Svrtan* u ulozi pedantnog desetara Slovenca Andreja. U kratkom »ženskom prizoru« pojavile su se *Jadranka Elezović*, *Kostadinka Velkovska* i *Dobrila Dimitrijević*.

Scenu je uspjelo oblikovao *Zoran Zidarić*, kostimografkinja bila je *Ruta Knežević* a maskerka *Snježana Trgovec*. Kao glazbeni suradnik naveden je *Arsen Dedić*.

3. UZALUDAN TRUD

Od svog postanka (napisana potkraj prošlog stoljeća) šokantna drama Francuza *Alfreda Jarryja* KRALJ UBU, općenito smatrana prethodnicom avangardnog teatra, i danas je odbojna:

gruba, prepuna uličnih vulgarnosti, hladna, bez tračka svjetla i stoga – iako nesmiljeno raskrinkava ljudsku pohlepu za vlašću, njezino osvajanje nečasnim sredstvima i okrutno uništavanje protivnikâ (a ne – kako se često naglašava – »buržoasku glupost«) – neprihvatljiva. Osnovni joj se smisao, na žalost, gubi u zaglušnoj buci prostota i bešćutnosti. Čemu je, dakle, ponovno izvlačiti na svjetlo dana?

Učinio je to u *Teatru ITD* redatelj *Miro Međimorec*. Ni taj inače uspješni i ugledni kazališni poslenik, unatoč vidljivu trudu kao i nastojanju da u njezine tokove uplete aluzije na našu današnjicu, nije, dakako, mogao od te drame napraviti drugo, no što ona u stvari jest: svojevrsna zabluda i promašaj.

Ni – pretežno mladi – glumci većinom nisu uspjeli. *Ranko Zidarić* (već »pretplaćen« na likove prostakâ i grubijanâ) zdušno je (u naslovnoj ulozi) galamio, psovao i skakao, ali je i ostao na tome izvanjskom. Tako i *Matija Prskalo* kao majka Ubu, *Filip Nola* u ulozi kapetana Ivice, *Ranko Lipovščak* kao kapetan broda i *Josip Kučan* u nekoliko manjih uloga. *Rajko Minković* istaknuo se kao komentator UTV-a, *Mirna Miličić* odlikovala se glasovnom svježinom a uspješnih momenata primijećeno je i kod *Barbare Rocco*. *Željko Mavrović* i *Darko Ćurdo* – standardni. Najviše uspjeha postigao je malo viđeni *Mladen Budišćak*. S pravom mjerom, angažirano i efektno interpretirao je nekoliko uloga. Najviše se svidio kao pionir u pjevanoj najavi »programa« i kasnije kao guslar. Uz bok mu je *Marko Torjanac*. Lik kraljevića Ludoslava i njegova nastojanja promišljenom je i proživljenom igrom uspješno uobličio. Trzanje u električnu gitaru izveo je zaista majstorski.

Scenografkinja *Gordana Svilar* skromnim je sredstvima jednostavno opremila prostor. Kostimografkinja *Nataša Petrov* i masker *Fadil Hanušić* sasvim su se prilagodili »duhu« teksta i redateljevim zahtjevima. Isto i *Mila Rackov* uvježbavanjem pokretâ (tj. skakanja, padova i prekoturanja). Songovi *Mate Matišića* i glazba *Marija Igreca* također su (uz udio ton-majstora *Branka Vodeničara*) sukladni ovoj bučnoj predstavi. Redatelju je asistirao *Zoran Ivančić*. Djelo je preveo *Mislav Hudoletnjak*.

4. »DA JE SVRŠENO ČIM JE IZVRŠENO – BILO BI BRZO DOVRŠENO, ALI...«

Dočekali smo, evo, da je umorstvo Andrije Hebranga, mučki izvršeno prije četrdesetak godina, postalo napokon i predmetom književnog djela te dospjelo na kazališne daske. Dramom ANDRIJA HEBRANG i njezinom izvedbom učinili su to književnik *Anđelko Vuletić* i zagrebačko *Hrvatsko narodno kazalište*. Autorova je umjetnička verzija likvidacije spomenutog hrvatskog komunističkog prvaka jasna, pregledna, logična i nenametljiva. Ne težeći, dakako, faktografskoj istini (no i služeći se po potrebi njome) pisac je uspio u svakom pogledu uvjerljivo prikazati m o g u ć u istinu o jednom od najjezovitijih zločina komunističke »vrhuške« na našim prostorima i ulogu četvorke Đilas-Kardelj-Ranković-Broz u njegovu pripremanju, odobrenju i izvršenju. Vrlo vjerodostojno Vuletić je oslikao perfidne i mračne, zvjerske i sulude staljinističke udbaške metode: psihičko i fizičko zlostavljanje zatvorenikâ, fabriciranje »dokazâ« i prepariranje »svjedokâ« a svi koji prođoše kroz udbaške ruke dobro znaju da

ni Hebrangov kraj kako ga je prikazao Vuletić nije nimalo nemoguć.

Sve odlike teksta redatelj *Petar Šarčević* sasvim je neokrnjene ugradio u predstavu, promišljeno je istaknuo i osvijetlio sve bitno i ključno, potrebnim sporednostima ništa važno nije zasjenio, nego samo obogatio a autorove »žive ilustracije« pripovijedanja i sjećanja Hebrangovih uprizorio je vješto i efektno.

Božidar Orešković u naslovnoj ulozi bez imalo je patetike i forsiranja, smireno, proživljeno i dojmljivo prikazao principijelnost i superiornost, dosljednost i nepokolebljivu odanost Andrije Hebranga svojim idealima i nepopustljivu ali uzaludnu njegovu borbu protiv lažnih optužbi. »Zakonom zaštićenog« zločinca istražitelja, njegov cinizam i bezdušje, sirovost i surovost, fanatizam i krvoločnost s mjerom je, bez traženih efekata, pomno prostudirano, slikovito i životno vjerno interpretirao *Zvonimir Zoričić*. Dvojicu istražiteljevih slijepo poslušnih pomagača kosovaca, ljudi bez srca i savjesti, pomalo presuzdržano odigrali su *Tomislav Stojković* i *Amir Bukvić*. Za uloge prisilom dobivenih lažnih svjedoka protiv Hebranga glumci su vrlo dobro odabrani: *Dušan Gojić* našao je prave naznake za prostodušnost i nesnalaženje Vladimira Frajtića, *Špiro Guberina* komičnim je elementima u Žderinu ponašanju unio na tren mrvičak vedrine u opću atmosferu mraka i užasa, *Kruno Valentić* kao Štimac, *Ivan Katić* u ulozi Ljube Miloša i *Siniša Popović* kao Vasko također su na prikladan način obavili svoje zadatke, *Mia Begović* kao Bogdanka Podunavac istinski je plakala i svijala se od duševnih i tjelesnih boli a *Saša Dabetić* suočenje je Marije Veselko s Hebrangom učinila zaista potresnim. *Katija Zubčić* uspjelo se suživjela s patnjama Hebrangove supruge Olge. Autentičnim crnogorskim govorom i temperamentnom igrom istaknuo se *Miro Šegrt* u ulozi Petka Miletića. U kraćim prizorima nastupili su *Zijad Gračić* kao Đilas, *Pero Juričić* kao Pijade i *Kruno Šarić* kao Broz. U ulogama ustaškog istražitelja, redarstvenika, bolničarke, Kapovića, predsjednika sudskog vijeća, vijećnika, zapisničara i oficira dobro su se snašli *Tomislav Rališ, Darko Ćurdo, Melanija Dugandžić, Ivo Kadić, Mirko Švec, Leo Katunarić, Igor Mešin, Ivan Jončić* i *Zoran Grgić*. Rankoviću (s projicirane fotografije) glas je dao *Pavle Bogdanović* a Kardelju *Igor Mešin*.

Primjerena scenografija djelo je *Velimira Domitrovića*, odgovarajuće kostime kreirala je *Jasminka Petter-Kalinić*, za tonsku kulisu pobrinuo se *Karlo Kraus*, suradnik redatelja bio je *Leo Katunarić*, jezična pak savjetnica *Đurđa Škavić*.

Mirko Petravić

ETNOS I MISTIKA NA MEDALJAMA IVICE ANTOLČIĆA

U minijaturnom potkrovnom ateljeu u Staroj Vlaškoj, podno gromadnih tornjeva zagrebačke katedrale, koji s njegovih prozora izgledaju još veći i tajanstveniji, radi naš skromni ilustrator, grafičar i medaljer Ivica Antolčić.

Rođen je 15. V. 1928. u Komarevu kraj Siska. Gimnaziju pohađa u Sisku, a od 1945–1953 je u Školi primijenjenih umjetnosti u Zagrebu, gdje su mu profesori: Kotko, Bahorić, Bohutinsky i Despot. Radi kao scenski kipar u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu.

Antolčić se paralelno bavi kiparstvom i slikarstvom. On pretapa crtež u plaketu. Motiv ptica i cvijeća dominira na medaljama I. Antolčića, on simbolizira veselje i ljepotu.

Podsjećanje na rodni posavski dom se interpretira u konačnici kao pleter (ograda od pruća), koji je prisutan na mnogim njegovim radovima. Po načinu izražavanja, njegove medalje nose notu arhaičnosti forme i patinu, kao i čisto rustičan crtež, kao da su iskopane iz zemlje gdje su boravile stoljećima. Na njegovim medaljama zapažamo nijansu barokne punoće i zaobljenosti.

Gledajući njegove medalje, pitamo se: da li je moderno arhaično prikazivati današnji svijet? Odgovor je, izgleda, pozitivan; težnja za praoblicima, za starim, opet je inspirirala umjetnike, pa i Antolčića. Ima njegovih radova koji sugeriraju da je crpio inspiraciju i iz umjetnosti drevnih Inka.

Izlagao je:
1964. Medalja u Hrvatskoj, Zagreb
1969. Suvremena medalja u Hrvatskoj, Zagreb
1974. Izložba hrvatskog kiparstva
1980. I. Kordićev memorijal, Osijek
1983. II. Kordićev memorijal, Osijek
1987/88. III. Kordićev memorijal, Osijek
1987. Svjetska izložba mira, Zagreb
1986. Gliptoteka – stalni postav medalja, Zagreb
1988/89. 12 hrvatskih medaljera, Zagreb

Gjuro Krasnov

»101 ILUSTRACIJA IVICE ANTOLČIĆA«

Parafrazirajući naslov izložbe »101 ilustracija Ivice Antolčića« priređene u Čitaonici i galeriji »Vladimir Nazor« u Zagrebu, trebalo bi ustvrditi da je to tek djelić odnosno izbor iz prebogatog opusa ovog izuzetnog ilustratora čija je maštovitost gotovo ravna onoj iz bajkovite »1001 noći«. Autorica predgovora u katalogu s pravom naglašava: »Njegova je ilustracija slikarstvo i njegovo je slikarstvo ilustracija«. Baveći se tim poslom već više decenija i surađujući s brojnim izdavačkim kućama Ivica Antolčić bilježi nezamislivo veliki broj tuzemnih i inozemnih nagrada koje dokazuju da su njegove vizije naišle na razumijevanje i stekle poklonike u različitim sredinama, kulturnim okruženjima i duhovnim klimama.

Taj slikar izoštrena oka i senzibilnog sluha našao je čarobnu formulu u artikuliranju odnosa na relaciji riječ–slika. Graditi autentičnu slikarsku viziju a pritom ne oskvrnuti sadržajnu koncepciju kao ni predodžbe dočarane riječima – sposobnost je rijetkih ilustratora. Pisac i slikar, dvije osebujnosti različitih medija rijetko uspijevaju korespondirati tako da iz te povezanosti izađe jedinstveni novi organizam. Ivica Antolčić u tome uspijeva i zato mu autori rado i često povjeravaju svoje tekstove jer su sigurni da će njihov jezik naći svoj pandan u vizualnom izrazu bilo da su to vinjete, crteži ili kolorirane scene.

Upravo održana izložba u Zagrebu predstavlja prvenstveno Ivicu Antolčića kao ilustratora tekstova za djecu, ali u neku ruku i pedagoga koji nastoji svoja uobličenja prilagoditi dječjoj dobi i njihovim mogućnostima percepcije. Prateći postavu vidi se postupnost s kojom slikar pristupa najmlađima gdje se tek radi o fiksiranju predmeta, da bi kasnije ukazao na prisutnost radnje i na kraju doveo do tumačenja sadržaja, kao i njegove metaforičke prezentacije. Za svaku od tih dobnih skupina Ivica Antolčić kao da nalazi specifične modifikacije izraza s time da jednostavnost ne znači siromašenje zamišljaja, isto kao što bogatstvo predodžbe ne smanjuje čitkost poruke. Suživot pisane riječi i njezine transformacije u likovni prikaz ostaju uvijek u granicama organskog jedinstva.

Slikarstvo Ivice Antolčića kao i njegove ilustracije svoje izvore imaju u etnografici posavskih krajeva, kao i u folkloru. Za razliku od drugih slikara očaranih ljepotom krajolika uz rijeku Savu i njezine obale, on svoja nadahnuća traži u izvornim rukotvorinama pučkih anonimnih umjetnika kao što su graditelji »korablji« – seoskih drevnih kuća, tkalje sa slikovitim motivima istkanim vunom ili vezilje prekrasnih ukrasa s narodnih nošnji. On se također oduševljava pletačima šiblja, tvorcima grnčarije, kolarima i njihovim gotovo magijskim kotačima, kao i nizom drugih predmeta iz svakodnevnog života ruralnog gazdinstva. Sve su to njegovi rekviziti što nalaze logične korelacije s literarnim ostvarenjima starih i suvremenih pisaca u čijim tekstovima umjetnik uočava one slike u kojima nalazi bliskost, toplinu, ljepotu i nadasve humanost. Njegove ilustracije oda su životnoj radosti, nabijene su optimizmom i otvorene prema čitaocu i promatraču kao pružena ruka prijateljstva iz koje zrači mir i dobrota.

Gotovo da i nema suvremenog domaćeg pisca čiji tekst nije našao odraz u viziji Ivice Antolčića, a to se pogotovo odnosi na dječje pisce. Ilustrator dječjih novina, časopisa i knjiga Ivica Antolčić prijateljuje s nizom i nizom generacija, uvijek prepoznatljiv po humanim porukama i dosljedan u težnji da svojim slikama učini svijet ljepšim, boljim i prisnijim.

Juraj Baldani

26. ZAGREBAČKI SALON

Ova tradicionalna izložba bila je u travnju i svibnju 1991. posvećena arhitekturi i urbanizmu, a prvi put je bila postavljena izvan gradskog središta, naime, na Velesajmu. Tako je prvi put »velika spavaonica« zvana Novi Zagreb udomila jednu od redovitih i uglednih smotri likovne umjetnosti i arhitekture.

26. zagrebački salon ponudio je presjek kroz recentnu hrvatsku arhitekturu, a dao je i kritičku retrospektivu osamdesetih godina. Prikazani su i radovi hrvatskih arhitekata u dijaspori.

Ovogodišnja nagrada Zagrebačkog salona dodijeljena je arhitektu Dragomiru-Maji Vlahoviću za projekt antracitno crne moderne obiteljske kuće. Funkcionalni postav izložbe zasluga je Željka Kovačića, čiji je sretan izbor pao na Austrijski paviljon, što po svome rasporedu najbolje udomljuje izložbe koje se, poput ove, svode na nizove panoa.

Svevlad Slamnig

HRVATSKA POVIJEST OD IRANA DO JADRANA

1. Mirko Vidović, Hrvatski iranski korijeni,

sv. I., Zagreb 1991., NNT »Grgur Ninski« Zagreb

U ovoj knjizi Mirko Vidović upozoruje na neke manje poznate i nedostatno poznate podatke a donosi i posve nove podatke, koji potvrđuju utemeljenost teorije o staroiranskom podrijetlu Hrvata. Tako osobito upozoruje na prvorazredni podatak grčkog povjesničara Herodota, da su staroiranski Medi (Medijci) – a pradomovina Hrvata se nalazila upravo u staroiranskoj Mediji – živjeli na današnjem hrvatskom narodnom prostoru između Dunava i Jadrana najkasnije u petom stoljeću prije Krista.

Vidović podrijetlo imena Hrvat izvodi iz naziva zemlje Hatti, kojom su zavladali Staroiranci i u njoj utemeljili Hetitsko Carstvo. Jedna skupina naroda s područja Hetitskog Carstva naselila se u srednjoj Europi i po zemlji svoga podrijetla Hatti nazvali su kraj u području današnjeg Krakova Horni Hatti (što znači: Gornji Hatti), od čega je nastalo ime Horvati (Hrvati). Ime Hrvat je starije od imena Slaven. Naziv *slavo* ili *slavenski* nastao je možda od *savius* ili *savensis*, kako su Rimljani nazivali jezik stanovništva rimske pokrajine Pannonia Savia. Naziv Panonija vjerojatno dolazi od riječi ban i prvotno je glasio Banonija. Riječ i vladarski naslov ban, koji su sumerskog podrijetla, donesli su u današnju Hrvatsku oni Hrvati i njihovi medijski srodnici Sigini i Eneti koji su se u panonsko-jadransko područje doselili najkasnije u V. st. prije Krista.

Za današnji hrvatski jezik Vidović kaže da je izravni izdanak staroiranskoga jezika, kojim je napisana Zerduštova (Zarathuštrina) *Avesta*. Stoga današnji Hrvati ma gdje se nalazili govore jezikom izravnoga staroiranskoga podrijetla. Vidović donosi preko tri tisuće riječi i izraza koji su u perzijskom i hrvatskom ili podpuno isti ili skoro isti ili imaju identičan korijen i značenje. Tim jezikom govorili su medijsko-staroiranski Hrvati (Herodot ih naziva Struhati) i njihovi potomci koje Herodot iskrivljeno naziva Auhati, koji su taj jezik donesli u Panoniju i na Jadran još prije Kristova rođenja. Vidović donosi i struhatsko (medijsko)-hrvatski kronološki indeks riječi i izraza uzetih iz Zarathuštrinih *Gatha*, koji ukazuju na »skoro nevjerojatnu srodnost onog *unutrašnjeg fluida* medskog jezika s hrvatskim«.

Iz staroga Irana su Hrvati donesli i riječi kralj i knez. Nazivi mjesta Sisak, Siget, Singidunum (današnji Beograd) i dr. dolaze od imena Sigini, kako Herodot naziva narod Meda ili Medijaca koji su se zajedno s medskim Enetima doselili u Panoniju najkasnije u V. st. prije Krista (Sigini ili staroperz. Sagani ima značenje današnjega *Iseljenici*). Narodi iranskog podrijetla nastanjivali su

još prije Krista »područja od današnje Venecije do današnje Poljske slijedećim redom: na obali Jadrana živjeli su Eneti, sjeverno od njih Sygini, a iznad njih Auhati«. Naš prikaz možemo zaključiti, da je Vidovićevo djelo vrijedan i nadasve poticajan prinos hrvatskoj iranistici. Slažemo se s njim da on u svom djelu »ne samo potvrđuje dosad poznate podatke od kojih je stvarana i razvijana teza o iranskom podrijetlu Hrvata, nego još i donosi obilje podataka koji tu tezu upodpunjuju i čine je daleko vjerojatnijom od drugih poznatih teza o podrijetlu hrvatskog naroda«.

2. Alemko Gluhak, Porijeklo imena Hrvat,

Zagreb 1990., vlastita naklada

U pogledu podrijetla imena Hrvat Gluhaku se najuvjerljivijom čini etimologija Olega N. Trubačeva, koji je zaključio da je najvjerojatnije hrvatsko ime prvotno imalo neko iranojezično pleme koje se poslavenilo. Gluhak na koncu V. poglavlja svoje knjige kaže: »Bili ti davni Hrvati prvotno u jezičnom smislu Iranci koji su postali Slaveni, ili bili oni već odranije Slaveni (pa da su kasnije preuzeli iransko ime), svejedno je: slavenski narod Hrvati ima ime poteklo iz nekog iranskog jezika, i to se ime – a slično je bilo i u drugih naroda – s vremenom premjestilo i onda proširilo s prvotno manjeg prostora na veći.« U posebnim poglavljima ove svoje knjige Gluhak raspravlja i o jezičnim mijenama, indoeuropskim jezicima i o dubljem jezičnu srodstvu, o etnonimima te o putu imena Hrvat.

3. Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća

»Crkva u svijetu«, Split 1990.

U ovom Zborniku, koji je priredio Drago Šimundža, objavljeni su radovi drugog međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti održanoga u Splitu od 30. rujna do 5. listopada 1985. Poslije uvodnog dijela objavljeni su radovi ovih autora: Omeljan Pritsak, *Hrvati i Hrvatska u IX. stoljeću: postanak jedne kršćanske nacije* (na njemačkom); Jurak Kolarić, *Historiografija o pokrštenju Hrvata;* Đuro Basler, *Tragovi kršćanstva od VII. do IX. stoljeća u zaleđu Dalmacije;* Vinko Foretić, *Historijski izvori o pokrštenju Hrvata* (na talijanskom); Branimir Gabričević, *O počecima kršćanstva u Saloni;* Viktor Saxer, *Splitski evanđelijar* (na francuskom); Giuseppe Cuscito, *Uloga Akvileje i Franaka u pokrštavanju zapadnih južnih Slavena* (na talijanskom); Atanazije J. Matanić, *Jedanaesto poglavlje salonitanske povijesti o Ivanu Ravenjaninu i neki izvori iz VII. i VIII. stoljeća* (na talijanskom); Makso Peloza, *Prijelaz starokršćanskih biskupija u prve hrvatske* (na talijanskom); Charles Molette, *Rasprava o solinskim mučenicima na prijelazu XIX. i XX. stoljeća* (na francuskom); Giorgio Fedalto, *Latinska crkva i »carski« biskupi u Dalmaciji: pitanje crkvene jurisdikcije u bizantsko doba* (na talijanskom); Reinhard Schneider, *Južni Slaveni u svijetu povijesnih izvora karolinškog kraljevstva* (na njemačkom); Karlo Jurišić, *Ranije pokrštavanje Hrvata i problem nedostatka arheoloških spomenika;* Josip Lučić, *Crkvene prilike u Hrvata u drugoj polovici IX. stoljeća;* Marko Japundžić, *Evanđelje po Marku u najstarijem glagoljsko-*

hrvatskom misalu u usporedbi s najstarijim grčkim i latinskim tekstovima (na talijanskom); Slavko Kovačić, *Slučaj svećenika Ivana poslije neuspjele urote protiv kneza Domagoja* (na talijanskom); Imre Boba, *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište Sirmium u Slavoniji* (na engleskom); Benedikta Zelić-Bučan, *Navodni glagoljaško-latinaški sukobi u Hrvatskoj do kraja XI. stoljeća;* Enzo Petrucci, *Discorso di chiusura* (Zaključna riječ). Rasprave na tuđim jezicima imaju sažetke na hrvatskom jeziku, a rasprave na hrvatskom jeziku sažetke na tuđim jezicima. Na koncu su objavljeni osvrti Drage Šimundže i Slavka Kovačića na simpozij i njegov rad. Šteta je što u Zborniku nisu objavljeni i radovi ostalih sudionika simpozija, a osobito rasprava Vladimira Košćaka *Vrijeme i smisao duvanjskog sabora* i Josipa Stošića *Sakralna umjetnost u provinciji Dalmaciji između 7. i 9. stoljeća*. Također je šteta što se na simpoziju nije pojavio Vittorio Peri iz Rima sa svojom najavljenom raspravom *Glagoljaš Jeronim i Ćiril filozof: postanak dviju legenda, stare i nove.*

Makso Peloza prihvaća teoriju o iranskom podrijetlu Hrvata, čija je pradomovina bila u starom Iranu (današnji Afganistan). U starom su Iranu praoci današnjih Hrvata upoznali načela građanske i vojničke uprave, kojima je bio prožet njihov društveni i obiteljski život. Ovu iransku baštinu Hrvati nisu napustili ni kada su iz Perzije sa sjevernog Kavkaza bili od azijatskih narodnih skupina potisnuti prema Baltičkom moru i dunavskim dolinama, gdje su se pomiješali s velikim mnoštvom baltičkih, germanskih i slavenskih plemena. Svoje iransko vojničko i društveno uređenje Hrvati nisu napustili ni u krajevima sjevernog Zakarpatja, gdje su se poslavenili. Zakarpatski Hrvati bili su poznati Bizantincima, bizantska je diplomacija dobro poznavala njihove vojničke mogućnosti. Kad je Bizantsko Carstvo bilo ugroženo od Avara i Slavena, car Heraklije pozove u pomoć Hrvate. Pobijedivši Avare, Hrvati zaposjedaju rimsku Panoniju i Dalmaciju i tu utemeljuju svoju narodnu državu.

Atanazije J. Matanić otvorio je novi pristup izvorima Tome Arcidakona i njihovoj pouzdanosti u svezi s podacima i pripovijedanjem o starijoj hrvatskoj vjerskoj i građanskoj povijesti. Matanić naime polazi od uvjerenja da XI. poglavlje Tomine salonitanske povijesti, u kojemu se govori o poslanju Ivana Ravenjanina u hrvatskim krajevima u VII. st., ima svoje starije izvore. Kasnije će i Radoslav Katičić napisati da najstarije splitske povijesne zabilješke, koje su došle do nas gotovo isključivo u djelu Tome Arciđakona, »sežu do u 8. pa i do u 7. stoljeće« (*Starohrvatska prosvjeta*, 17/1987., str. 17.). U zaključku svoje rasprave Juraj Kolarić kaže da je pokrštavanje Hrvata započelo u drugoj polovici VII. st., i to najprije na užem području Dalmatinske Hrvatske uz Jadransko more, a zatim se postupice širilo prema unutrašnjosti. Kolarićeva teza o ranom i slobodnom pokrštavanju Hrvata potvrđena je na simpoziju. Pozivajući se osobito na radove crkvenih povjesničara Stjepana Sakača (1890.–1973.) i Dominika Mandića (1888.–1973.), Karlo Jurišić prihvaća »da su se Hrvati počeli pokrštavati na poticaj Sv. Stolice 641. g., te da se kasnijim djelovanjem Ivana Ravenjanina to krštavanje nastavilo, kako Toma (Arciđakon, op. TH.) kaže, *paulatim* (malo po malo), ali sigurno do konca 8. st., nakon čega se za vrijeme franačkog utjecaja pod knezovima Višeslavom i Bornom konačno dovršilo i učvrstilo«. Svi protivnici ranijeg pokrštavanja Hrvata kao glavni

dokaz za svoju tvrdnju navode nedostatak kršćanskih predmeta u hrvatskim grobovima VII. i VIII. st. Kao odgovor na to K. Jurišić iznosi »jedno novo, osobno mišljenje kao jednostavnu predpostavku«. U prvim desetljećima pa i u prvome stoljeću polaganoga kristijaniziranja Hrvata, kaže on, Crkva nije uspjela iskorijeniti sve običaje, koji se ne slažu s kršćanskom naukom, a osobito ne praznovjerja i običaje u vezi sa smrću i pokopom. Stoga je pokršteni Hrvat 7. i 8. st. mogao završiti svoj zemaljski život u znaku kršćanske vjere primivši svetu popudbinu, a biti pokopan po zakonu tradicije kao i njegov poganski rođak ili susjed. R. Schneider je upozorio na privatne zapise iz god. 852. »u kojima se hrvatski vladar Trpimir s franačkog gledišta na uvjerljiv način oslovljava kraljem«.

Marko Japundžić svoj je rad iz ovog Zbornika objavio i na hrvatskom jeziku u časopisu »Marulić« (br. 6/1987., str. 709.–750.) pod naslovom *Koji je bio predložak najstarijeg hrvatskog glagoljskog evanđelistara.* O tom njegovu radu (tada još u rukopisu) pisao sam ja u svojoj raspravi *Hrvatski rukopisi Vatikanske knjižnice i Evanđelje sv. Marka po Marku Japundžiću* (»Marulić«, br. 3/1987., str. 269.–285.). Uspoređujući tekst Markova evanđelja u najstarijem hrvatsko-glagoljskom misalu s najstarijim tekstovima latinske Vulgate i Itale, s grčkim Koinè i najstarijim staroslavenskim prijevodima bugarsko-makedonske recenzije, Japundžić je došao do zaključka: 1. da je hrvatsko-glagoljski tekst nastao neovisno o bugarsko-makedonskim (ćirilo-metodskim) prijevodima, o latinskoj Vulgati i grčkom Koinè tekstu, i 2. da je hrvatsko-glagoljski tekst preveden iz jednoga predloška latinske Itale (Vetus Latina) koja je prevedena prije Jeronimove Vulgate, a u našim je krajevima bila u uporabi najmanje do XII. st., kako to pokazuje Većenegin evanđelistar. Najstariji hrvatsko-glagoljski misal odnosno evanđelistar nastao je na području gdje su djelovali misionari akvilejskoga patrijarhata, u Istri, Hrvatskom Primorju i Kvarneru, »a sama terminologija najbolje dokazuje da je prijevod učinjen prije misije Sv. Braće, tj. u doba pokrštenja vodećih slojeva kod Hrvata«. Dotaknuvši se pitanja kad je nastalo glagoljsko pismo, a ne ulazeći u raspravu, Japundžić navodi mišljenja poznatih slavista svjetskoga glasa koji postavljaju postanak glagoljice prije djelovanja Sv. Braće. Budući da je krštenje odnosno pokatoličenje vodećih slojeva hrvatskoga naroda započelo početkom VII. st., nije isključeno da su već tada Hrvati morali imati i svoj maleni (izborni) evanđelistar. Dotičući se pitanja kada je hrvatski jezik uveden u bogoslužje u Hrvata, Japundžić odgovara: »Ostaje jedina mogućnost narodni jezik koji je mogao biti uveden jedino u vrijeme njihova pokrštenja. Odnosno, ako prihvatimo mišljenje da su vodeći slojevi Hrvata (gotizirani Iranci) pristupili u 7/8. st. u katoličku Crkvu, onda ta mogućnost postaje stvarnost.«

Imre Boba u svom radu (ovaj rad pod naslovom *Sv. Metodije i nadbiskupsko sjedište u Sirmiumu u crkvenoj pokrajini Sclavonia* objavljen je na hrvatskom jeziku u časopisu »Crkva u svijetu«, 4, Split 1985.) iznosi kako dopisivanje između papa, bavarskih biskupa i Sventopolka svjedoči da je sv. Metod bio rezidencijalni biskup u Istočnoj Panoniji i da je stolovao u »Moraviji Panonskoj« a ne u Velehradu u Moravskoj. U Šaringradu, južno od Save, s druge strane Sirmija (Mitrovice), nađen je u crkvi grob s kostima, a to je prema opisu u *Proložnoe žitie Metodia* grob sv.

Metoda. Benedikta Zelić-Bučan, govoreći o podrijetlu glagoljskog pisma, kaže da je teorija o ćirilometodskom podrijetlu glagoljice »samo jedna od teorija koja danas zapravo ima najmanje temelja«. Novija istraživanja kako najstarijih glagoljskih tekstova tako i povijesnih izvora sve više potvrđuju zapadnu i autohtonu teoriju (M. Hocij, M. Japundžić, Vj. Štefanić i dr.). »Bez obzira na pitanje postanka glagoljice, da li su je složila sveta braća Ćiril i Metod, ili su pak to staro pismo, kojim su se Hrvati služili i u predćirilometodsko vrijeme, sveta Braća samo preuzela i eventualno reformirala, činjenica je, da su se oni u svojem misijskom radu u Panoniji služili slavenskim jezikom.« Koje je bilo područje Metodove djelatnosti i gdje je bilo sjedište njegove biskupije? Nakon što su u novije vrijeme kritičnije analizirani izvori »postalo je očito da stara moravska teza ne samo što počiva na slabim temeljima, nego je direktno u suprotnosti sa slovom i duhom izvora... Ako su igdje u Hrvatskoj djelovali sv. Metod i njegovi učenici još za Metodova života ili neposredno nakon njegove smrti, onda je to mogla biti samo Panonska Hrvatska između Drave i Save, Sclavonia (Sclavinica) knezova Mutimira i Braslava«. Ističući važnost narodnoga glagoljaškog pokreta, koji je snažno obilježio prve početke hrvatske duhovne, crkvene i narodne kulture, Benedikta Zelić-Bučan tvrdi da u »prvoj polovici X. stoljeća nisu postojale nikakve objektivne okolnosti za izbijanje nekog latinaško-glagoljaškog antagonizma i sukoba«. A »uporno ponavljanje priče o neprijateljskom taboru između *narodnih* svećenika glagoljaša i *tuđinskih* latinaša znak je ili potpunog nepoznavanja stvari ili svjesnog iskrivljavanja slova i duha historijskih izvora«.

4. Hrvatske kraljevinske konferencije

U izdanju Arhiva Hrvatske objavljeni su u tri sveska zapisnici Hrvatskih kraljevinskih konferencija (Conferentiae Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae): u I. sv. (Zagreb 1985.) zapisnici od god. 1689.–1716., u II. sv. (Zagreb 1987.) zapisnici od god. 1717.–1728. i u III. sv. (Zagreb 1988.) zapisnici od god. 1728.–1741. Na kraju svakoga sveska donesena su kazala: Index personarum, Index locorum i Index rerum. Prvi svezak su za tisak priredili Josip Barbarić, Josip Kolanović, Andrija Lukinović i Vesna Šojat, dok su drugi i treći svezak priredili Josip Kolanović, Andrija Lukinović i Vesna Šojat a uredio Josip Kolanović. U ova tri sveska nisu tiskani zapisnici Konferencija za god. 1689.–1698., jer su oni već objavljeni u izdanju *Zaključci Hrvatskog sabora* (1631.–1847.), pa je na početku I. sv. objavljen samo njihov sadržaj na hrvatskom jeziku s naznakom mjesta gdje su objavljeni. Sažetke već objavljenih zapisnika Konferencija za god. 1689.–1698. te zapisnika Konferencija što su objavljeni u I. sv. izradio je dr. J. Barbarić. Sažetke na hrvatskom jeziku zapisnika Konferencija objavljenih u II. svesku izradila je Vesna Šojat, a zapisnika u III. sv. Josip Kolanović i Vesna Šojat.

Konferencija Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije bila je pored Hrvatskog sabora druga središnja ustanova feudalne Hrvatske, osnovana god. 1685. s ciljem da u ratnim prilikama, kada je bilo teško ili nemoguće sazvati Sabor, rješava pitanja obrane Kraljevine. Konferencija je obavljala zakonodavne, upravne i izvršne funkcije vlasti, što je ovisilo o različitim prilikama u kojima se u pojedinom razdoblju nalazila Trojedna Kraljevina.

Odluke što su ih donosile Kraljevinske konferencije čine cjelinu s odlukama Hrvatskoga sabora i temeljni su izvor za proučavanje hrvatske povijesti od kraja XVII. do sredine XIX. st. U izdanju o kojemu je riječ nisu objavljeni svi spisi nastali djelovanjem Konferencija, već samo sjednički zapisnici i različite upute što su ih izdavale Konferencije pojedinim izaslanicima u obavljanju kraljevinskih poslova.

O Konferencijama je u hrvatskoj historiografiji pisano više usput pa o toj ustanovi, značajnoj u javnopravnom životu feudalne Hrvatske, nema ni jedne temeljite studije. O nazivu Konferencija, njihovu postanku i razvitku te o sređivanju i sačuvanosti spisa Konferencija piše Josip Kolanović u uvodu I. sveska. On ističe da su dosadašnji povijesni prikazi Konferencija sumarni i međusobno se razlikuju počevši od naziva te ustanove, njezina trajanja, kompetencije i odnosa prema Saboru. Uzrok tome je i »činjenica što sve do nedavno nije bila objavljena građa hrvatskih sabora feudalnog razdoblja, što je osnovni izvor za proučavanje Konferencija«. U svom uvodnu prikazu Josip Kolanović je ustanovu Konferencija obradio isključivo s javnopravnoga motrišta. Svakako s radošću pozdravljamo izdanje ova tri sveska zapisnika Hrvatskih kraljevinskih konferencija, o kojima se tako malo zna i piše.

Tomislav Heres

PRIRODOZNANSTVENA RIZNICA HRVATSKOGA SREDNJOVJEKOVLJA

Žarko Dadić: Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja, Globus, Zagreb, 1991, 198 str., (16) str. s tablama

Čim u prirodne znanosti upućeni čitatelj zamijeti novi naslov novoga djela Žarka Dadića objelodanjena u nakladi zagrebačkoga »Globusa«, spontano će mu pasti na pamet dvotomno djelo istoga autora izdano prije desetak godina u Sveučilišnoj nakladi »Liber« pod naslovom *Povijest egzaktnih znanosti*. Bude li čitatelj pomislio da u Dadićevoj novoj knjizi nema ničega bitno novoga, nego da je posrijedi samo materijalno proširenje onih tema o kojima je autor raspravljao u svojoj prvoj knjizi – pogriješit će, prevarit će se. Stoga mu dobronamjerno preporučujemo da posegne za Dadićevom novom knjigom te makar letimično pročita njezin kratki predgovor i sadržaj. Uvjerit će se da se ona ne razlikuje od prethodne samo većim brojem stranica (45 naspram 198) posvećenih srednjovjekovnoj povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata, već prije svega *cjelovitim* pristupom spomenutom povijesno-znanstvenom području. To ne znači da je autor iscrpno i svestrano obradio svoju temu – to mu nije ni bila svrha – ali je svakako postavio vrlo solidne temelje za što potpuniju elaboraciju povijesti egzaktnih znanosti, osobito matematike, fizike i astronomije u svezi s prirodnom filozofijom, u hrvatskom srednjovjekovlju.

U početku je vrlo studiozno obradio početke egzaktnih znanosti u Hrvata u prva tri stoljeća od njihova doseljenja u novu domovinu (u prvih pet poglavlja). Zatim je iz kasnijega razdoblja prikazao neke važne teme koje u prethodnome

djelu uopće nisu bile nazočne ili su bile jedva nagoviještene. Spomenimo samo neke od njih: Herman Dalmatin i sinteza zapadnoevropske i arapske znanosti, Matematička i astronomska interpretacija arhitekture u Hrvatskoj u 13. stoljeću, Prirodoznanstvene koncepcije u hrvatskom Lucidaru i u glagoljskim tekstovima, Početak stvaranja hrvatskoga prirodoznanstvenog nazivlja, Struktura prvotisaka u knjižnicama u Hrvatskoj obzirom na egzaktne znanosti, Odnos hrvatskih intelektualaca u 15. stoljeću i početkom 16. stoljeća prema prirodoslovlju, Juraj Dragišić i reforma kalendara, Kodeks sa sadržajem astrološke medicine iz 15. stoljeća i Mavro Vetranović kao astrolog.

Neke teme koje je autor u svome dvotomnom djelu fragmentarno nabacio, u svojoj novoj knjizi temeljito je razradio, što je osobito vidljivo u poglavlju o položaju egzaktnih znanosti u hrvatskom školstvu od 13. do 15. stoljeća (str. 75–82). Rezultat je to minucioznog rada u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku, kao što se razabire iz autorovih bilježaka. Tako je dosada nepoznati prirodoznanstveni fundus te knjižnice znalački predočen našem općinstvu.

No nije svrha ove kratke recenzije da ukaže na sve vrijednosti Dadićeve nove knjige. Za očekivati je da će to učiniti njegovi kolege u struci i tako omogućiti širem krugu čitatelja, kojima je knjiga također namijenjena, da se znadu njome primjereno koristiti.

Po sebi je razumljivo da Dadićeva knjiga nije nepogrešivo i nenadmašivo znanstveno djelo. To priznaje, uostalom, sâm autor kad u predgovoru upozorava da »... kao i u svakoj sintezi, jasno je da su ostala i neka otvorena pitanja koja će se tek morati popunjavati u daljnjim istraživanjima« (str. 6). Mi bismo voljeli, na primjer, da autor u sljedećem izdanju knjige ili u nekoj novoj knjizi obradi povijest bioloških znanosti u Hrvata u srednjem vijeku, navlastito botanike i zoologije. Djela Aristotela, Teofrasta i Alberta Velikoga sa spomenutih znanstvenih područja zacijelo nisu bila nepoznata hrvatskim prirodoznanstvenicima i nedvojbeno su ostavila traga u našim školama i knjižnicama. Pri proučavanju srednjovjekovne povijesti botanike valjat će uzeti u obzir i povijest farmaceutike jer su te dvije znanstvene discipline bile tijesno međusobno povezane.

Što se tiče tvrdnje da su Toma Akvinski i Albert Veliki reformirali dominikansko školstvo u Parizu (usp. str. 80), valja napomenuti da je začetnik te reforme bio Albert Veliki koji je isprva nailazio na žestoko suprotstavljanje ne samo franjevaca, osobito Rogera Bacona, nego i brojne dominikanske subraće, kako sam pokazao u svojoj studiji »Povijesno značenje Alberta Velikog« (Obnovljeni život, XXXVI (1981), 2, str. 103–106). Toma Akvinski se toj reformi pridružio istom u Kölnu gdje je studirao filozofiju i teologiju kod Alberta (1248–1252), a nastavio je u Parizu kao asistent i redovni profesor na sveučilištu. Međutim, treba naglasiti da ta reforma školstva nije bila »legalna« sve do 1259. godine, tj. nije bila u skladu s postojećim propisima reda o školstvu. Toma i Albert su svoju školsku reformu legalizirali tek na generalnoj skupštini reda održanoj u Valenciennesu 1259. (usp. T. Akvinski, *Izabrano djelo*, Zagreb, 1981, str. 9–13).

Vrlo složena tema o metamorfozama starovjekovne i srednjovjekovne naravne filozofije u moderne egzaktne i prirodne znanosti, odnosno o njihovu međusobnom prožimanju može se razgovijetno pratiti u nekim značajnim djelima ad hoc Etiennea Gilsona i Jacquesa Maritaina.

Autoru i izdavaču čestitamo i zahvaljujemo na sadržajnom i čitkom znanstvenom djelu.

Tomo Vereš

KORISNO ZA TIJELO, ALI I DUŠU

Robert G. Jackson: »Tajna duga života«, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1990.

Samo naoko čini se čudnim da vjerski izdavač dade prevesti i objavi knjigu koja daje zdravstvene savjete (podnaslov je knjige »Kako ostati zdrav?«). Jer autor se ne baš malenoga djela (225 str.) bavi prvenstveno vrijednim savjetima za zdrav način života, ali ne zanemaruje, nego čak i naglašava da je čovjek nešto mnogo više od tijela koje teži skladnosti. Samo da citiram mali odlomak drugoga poglavlja: »... ljudi ... moraju težiti za tim da bi ponovno postali slikom Božjom«. Tu je ne samo odgovor na pitanje zašto je djelo objavio vjerski izdavač (a zašto i ne bi?), nego i zašto se prije toga na to nije odlučio netko drugi (npr. liječnička društva, kuće što populariziraju znanost i sl.).

Čitalac koji nije dijetetičar ili medicinski stručnjak može s punim povjerenjem pristupiti knjizi, jer ju je pisao liječnik, i to čovjek koji je sve metode što ih preporučuje primijenio na sebi. Nu obilje savjeta o prehrani, skrbi za zdravlje kože, potrebi kretanja i sustavne gimnastike – tako je očito korisno, da je i laiku posve jasno da Jacksonove metode mogu voditi samo dobru. To svakako ako ih se pridržava u cjelini, ali čak i ako ih se (većinom iz komocije) primijeni bar djelomično.

Knjigu je preveo (ujedno i odgovorni urednik, najvjerojatnije i stvarni) Ladislav Z. Fišić lijepim hrvatskim jezikom. To je još vrednije isticanja, jer iz Sarajeva (sjetimo se samo Yutela!) ne dolaze baš često uzorni prijevodi, a Bosna je ipak iskonski ijekavska (uz ikavštinu, dakako), čak i većma od same Hrvatske. Stoga je knjiga to vrednija, kao i cjelokupna izdavačka djelatnost »Svjetla riječi«.

Ivo Slaviček

NOVO NA STARI NAČIN

Mile Krajina: »Hrvatske guslarske pjesme«, Zrinski, Čakovec, 1990.

Jedan od rijetkih poslenika pisane riječi koji je ujedno pjesnik, pjevač i guslar u iskonskom narodnom stilu, Mile Krajina, objavio je i drugu knjigu guslarskih pjesama koje na stari način govore o novim vremenima. Poslije prve knjige »Guslarske pjesme i pjesnički zapisi« (doživjela je dva izdanja, što govori o njenoj vrijednosti), sada je u novoj knjizi i o novim vremenima progovorio otvorenije i slobodnije. Ali u najboljoj tradiciji epskog i guslarskog umijeća, koje je postalo (i ostalo) nevelik, ali i nezaobilazan segment hrvatskoga stvaralaštva.

I u ovoj je knjizi tematika veoma raznolika, pa tako varira i vrijednost pojedinih pjesama u junačkom desetercu. Tako se u knjizi mogu naći pjesme što su oduženje sponzorima i uopće osobama i organizacijama što imađahu sluha za tu vrst stvaralaštva; to im unekoliko umanjuje vrijednost, nu to ni-

pošto ne znači da su i bez vrijednosti. Na kraju krajeva, i guslarske pjesme iz prošlosti (pa i iz davnina) opijevahu i značajne osobe, i podvige, pa i »organizacije« (uvjetno rečeno). A Mile Krajina ne samo da je majstor guslarenja i autor vrijedan pažnje nego i čovjek s ukusom, pa tako npr. pjesma »Život i ekologija« hvali doduše SDK Republike Hrvatske, ali za stvari koje zaista zaslužuju hvalu (skrb za zdravlje uposlenih).

Kad smo već kod dobra ukusa, da raščistimo s mogućim prigovorom, zašto je na naslovnoj stranici autor: guslarske se pjesme zapravo mogu ispravno i potpuno shvatiti samo u živoj interpretaciji guslara. Pa kad se guslar Mile nađe na naslovnoj stranici, onda to nije isticanje, nego poticaj čitaocu da – videći ga u punoj »junačkoj opremi« – zaželi da te ili takve pjesme čuje i uživo. Od samoga Krajine ili bilo kojeg drugog autentičnog guslara.

I ova se knjiga »nalazi u najboljoj i najplemenitijoj tradiciji epskog i guslarskog umijeća brojnih znanih i neznanih guslarskih prethodnika«, kao što u predgovoru prethodne Krajinine knjige napisa svojevremeno dr. Tvrtko Čubelić. Tradicija je to vrijedna poštovanja, ali i nasljedovanja. Jedan od značajnijih nasljedovatelja tog umijeća, što nipošto nije za potcjenjivanje, svakako je Mile Krajina.

Postaje već tugaljivo (možda i dosadno?) ponovno isticati da takve inicijative i edicije jedva nailaze na odjek u sredstvima javnog informiranja u sredini u kojoj Krajina živi. A djeluje i mnogo šire. Svaka čast osobama što makar i na najsporednijem kolosijeku rade na promicanju hrvatske kulture.

Ivo Slaviček

SAMO JEDNA DOMOVINA

Matica hrvatskih iseljenika
Iseljenički kalendar
za 1991. godinu

Prigodnom svečanošću 22. veljače o. g. pred uglednim uzvanicima iz domovine i hrvatske dijaspore predstavljen je Iseljenički kalendar za 1991. god. Uređivački odbor zastupa glavni i odgovorni urednik Boris Maruna, grafičku opremu izvršio je prof. Frane Paro, a slikar Matija Pokrivka je autor crteža (odabranih starinskih zdanja koja polako izumiru) i njima pripadajućih zapisa uz kalendarij. Svojim sadržajem ovo je još jedna zaista dobra spona Lijepe naše s iseljenom Hrvatskom.

Brojne ISELJENIČKE TEME načela je Mirjana Greblo u svom razgovoru s g. G. C. Jankovichem, uglednim znanstvenikom na Sveučilištu Kansas u istoimenoj državi SAD. Stavljena je pod znak pitanja stara latinska izreka: »Ubi bene, ibi patria?« Odgovarajući na postavljeno pitanje, njen sugovornik je istaknuo da ga je prije 34 godine u svijet odvela prisila, da je u tuđini stekao ugled i standard, ali domovina je »... tamo gdje su mi preci, korijeni, gdje sam svoj na svome, gdje je moje roditeljsko ognjište s kojeg su i potekle moje čvrste etičke postavke, koje su mi i odredile životnu sudbinu«. Pri tom je mislio na svoj Hvar i ono malo, njemu najdraže, selo Zastražišće. Zanimljivi su i svi ostali prilozi u ovom dijelu kalendara, a spomenimo onaj *Moravskim Hrvatima u spomen* Stjepana Krpana, te vrijedan prikaz životnog puta ing. Augusta Košutića, istomišljenika Stjepana Radića, iz pera dr. Ante Laušića.

U ciklusu tema IZ HRVATSKE POVIJESTI I KULTURE našu pažnju privlači rad Radovana Ivančevića o djelu hrvatskog umjetničkog genija, o spomeniku koji spada među najznačajnije objekte svoga razdoblja. Riječ je o kraćoj studiji *Radovanov portal trogirske katedrale.* Kao prilog hrvatskoj grboslovnoj literaturi Marijan Grakalić objavljuje članak *Grb Istre*, a o muslimanskoj epici informira nas dr. Zlatan Čolaković navodeći i podatke o zaslužnim sabiračima ovog dijela muslimanske usmene književnosti.

Poglavlje AKTUALNOSTI na prvo mjesto stavlja opširnu informaciju Mladena Klemenčića »Ususret popisu stanovništva« ističući posebnu važnost toga popisa za Hrvate u domovini i svijetu radi potrebnih izučavanja promjena u demografskim kretanjima... Dr. Vladimir Košćak piše *O postanku i kontinuitetu hrvatske državnosti*, a s položajem Hrvatske škole u izvaneuropskim zemljama obavještavaju nas mr. Ante Vučić i dr. Vlado Pandžić. Aktualan je osvrt Trpimira Macana na *Ime i pojam Dalmacije*, a isto tako i prikaz Dubravka Horvatića koji piše o značenju što ga je od postanka imala, a ima i danas, *Matica hrvatska za hrvatsku knjigu.*

I najzad, posebnu vrijednost Kalendara, po ocjeni prof. Ante Stamaća, čini obilje literarnih priloga, kao posebno poglavlje na kraju knjige, a pod naslovom HRVATSKA UMJETNIČKA RIJEČ. Prvi dio, *Mala hrvatska antologija*, Hommage à Jure Kaštelan i Mak Dizdar, sadrži tridesetak pjesama u nastojanju da se našim iseljenicima predstavi bar mali dio suvremene hrvatske poezije, posebno one njima bliske, njima posvećene. Uz pjesme Jure Kaštelana, Maka Dizdara i Tina Ujevića nalazimo još deset autora, među kojima i suradnike HKR MARULIĆ Tomislava Dorotića, Dubravka Horvatića, Envera Čolakovića i dr.

Hrvatsku aforističku misao od Marina Držića do naših dana, mali izbor aforizama, namijenio je Hrvatima izvan domovine Mladen Vuković.

Prozama Petra Šegedina, Dubravka Horvatića, Antuna Šoljana i još sedmorice autora dolazimo do zadnjih stranica ovogodišnjeg sadržajno bogatog Iseljeničkog kalendara. Nadamo se da je žetva plodova uma i srca tek započela.

Mislav Pelinar

NEDAVNO OBNOVLJENI »NAPREDAK« IZDAO SVOJ KALENDAR

NAPREDAK – hrvatski narodni kalendar za 1991. Godina trideset deveta. Izdanje Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Sarajevu, 1990. Urednici Vitomir Lukić, Marko Karaman, Pavle Knezović. Naslovnu stranicu opremio Zdenko Grgić. Strana 320.

Jedan od ohrabrujućih znakova da je mračnom jednoumlju doista došao kraj i da je naša nada u preporod hrvatske kulture u Bosni i Hercegovini utemeljena jest i pojava novog Napretkova kalendara. On ponovno izlazi, zahvaljujući privatnoj inicijativi nekolicine entuzijasta, nakon gotovo pola stoljeća prekida. Mi stariji možemo posvjedočiti da je to u svoje doba bio najpopularniji hrvatski kalendar i od svega srca želimo dobru plovidbu i njegovu obnovljenom izdanju, odnosno, ako Bog da, novom nizu Napretkovih kalendara.

Novi Napretkov kalendar za 1991. zadržao je istu koncepciju kao i ranije izišli kalendari, samo što se pojavljuje donekle u novom ruhu, osuvremenjen i prilagođen novim našim okolnostima. Namijenjen je širokom krugu čitatelja, bez obzira na njihov stupanj obra-

zovanosti, jer će svi u njemu naći zanimljivu i korisnu lektiru. Kalendar se osobito preporučuje našoj školskoj i drugoj mladeži da ga čita i da se tako upoznaje s našom prošlošću i priprema za budućnost.

Sadržaj ovog kalendara vrlo je raznovrstan i zanimljiv. Raspored građe izvršen je po ugledu na naše pučke kalendare, na primjer hrvatski kalendar Danicu, koja je još uvijek kod nas najpopularnija edicija takve vrste. Na samom početku nalazi se kalendar za čitavu godinu za rimokatolike, muslimane i pravoslavne. Uneseni su i židovski blagdani i postovi u 1991. Tako su urednici pokazali civilizacijski odnos i toleranciju prema svim narodima koji žive u Bosni i Hercegovini, što je prema kršćanskoj etici potpuno ispravno i opravdano. Živjeti i pustiti i druge da žive! Nakon kraćeg proslova pozornost privlači Napretkova himna s notnim tekstom, koju je napisao Bratoljub Klaić, a uglazbio Rudolf Matz. Zatim je dat kronološki pregled djelovanja Hrvatskog kulturnog društva Napredak (1902– 1949), iako bi bilo bolje da je mjesto kronološkog pregleda objavljeno predavanje dr. Andrije Nikića *Povijest Napretka i njegovi zadaci danas.*

U kalendaru su našli svoje mjesto svi referati, predavanja i pozdravni govori koji su održani na obnoviteljskoj skupštini Društva u Sarajevu.

To su ovi referati: Vitomir Lukić: Kultura je smisao povijesti; Mile Pešorda: Za stvaralački dijalog s Europom; Krešimir Šego: Svjedok vremena; Stjepan Babić: Pozdravni govor na obnoviteljskoj skupštini HKD Napredak; Franjo Topić: Govor nakon izbora za predsjednika HKD Napredak; Branko Balvanović: Zapisnik s obnoviteljske skupštine HKD Napredak od 29. listopada 1990. u Sarajevu. Na kraju je objavljen Statut HKD Napredak, a zatim su nabrojene Napretkove podružnice u prošlosti. Istodobno su dati podaci o novoosnovanim Napretkovim podružnicama i navedene osobe koje se nalaze u upravi. Prve Napretkove podružnice su osnovane u Prozoru, Tuzli, Mostaru, Grudama, Banjaluci, Zenici i Posušju.

Izbor znanstvenih i književnih priloga iz ranijih godišta Napretkova kalendara našao se i u ovom kalendaru, i to: Krunoslav Draganović: Bosna u očima apostolskog vizitatora; Silvije S. Kranjčević: Pred knjigom povijesti roda moga; dr. Milan Marković: Klima u Bosni i Hercegovini; Josip Fleger: Čabulja; Sida Košutić: Kišica; Andrija Kulier: Od bešike do motike; Tin Ujević: Tradicionalni motiv; Rikard Kuzmić: Misli i razmatranja; Napretkov konvikt »Kralj Tomislav«.

Zapažene i vrijedne povijesne, arheološke i uopće znanstvene priloge napisali su autori koji u znanosti nešto znače. To su ovi prilozi: Ignacije Gavran: Sedamstoljetna prisutnost franjevaca u Bosni i Hercegovini; Tihomir Glavaš: Crkve u Bosni i Hercegovini od IX. do XIII. stoljeća; Veljko Paškvalin: Prozorska tranzena sa starokršćanske crkve na Grudinama u Bugojnu; M. Piljić: Proslava stoljetnice družbe sestara »Služavki malog Isusa«; Tomislav Matanović: 100 godina vrhbosanske katoličke bogoslovije u Sarajevu – najstarije visokoškolske ustanove u BiH; Petar Oreč: Glagoljica u kamenim spomenicima na području desno od Neretve; Ante Škegro: Najstariji tragovi uzgoja vinove loze i proizvodnje vina u Bosni i Hercegovini; Pavo Živković: Matej Ninoslav ban Bosne; Zdravko Devetak: Ljekovito bilje u kućnoj ljekarni; Ivo Marković: U susret informatičkoj preobrazbi.

Aktualni članci o suvremenim problemima napisani su vrlo informativno. Navodimo ih: Anto Jelić: Hrvati u Njemačkoj; Anđelka Stojić: Hrvati u Australiji; Ivan Markešić: Urbanizacija našega sela.

Vrlo zanimljive i korisne priloge s područja likovne umjetnosti, slikarstva i glazbe napisali su slijedeći autori, čije priloge navodimo: Vendelin Karačić: Putovi do pune mjere rasta; Čarobni svijet bake Penavuše; Azra Begić: Karlo Mijić, majstor bosanskog pejzaža; Ivo Marković: Crkvena zvona u glazbenom pamćenju Bosne; Marko Karamatić: Suvremena sakralna umjetnost franjevačkih crkava u Bosni; Slavko Topić: Odnos narodne i crkvene glazbe; Ladislav Fišić: Susret sa slikom.

Osvježene su mnoge zaboravljene vrijednosti. Prikazan je život i rad naših zaslužnih ali zaboravljenih pisaca i kulturnih djelatnika: Marko Cvitkušić: Dr. Tugomir Alaupović; Ivan Alilović: Martin Mikulić i njegov književni rad; Pavle Knezović: Prof. dr. Matija Lopac; Ante Martinović: Fra Bono Nedić; Branislav Marijanović: Ćiro Truhelka; Fra Anđeo Nuić: Pavao Anđelić; Mile Stojić: Na Kranjčevićevu grobu (lijepa gesta mladog pjesnika). Ante Škegro: Sjećanje na dr. Đuru Baslera.

Kalendar je isprepleten poezijom, pretežito suvremenih hrvatskih pjesnika Bosne i Hercegovine.

Od starijih su zastupljeni: Ilija Jakovljević: Marija pod vješalima; Vinko Nikolić: Bleiburg u Hrvatskoj; Lucijan Kordić: Zemaljski sklad, Pod znakom svjetlosti; Nikola Šop: Isus u posjeti kod nas; Mak Dizdar: Dažd.

Tu su i suvremeni hrvatski pjesnici iz BiH: Anđelko Vuletić: Zemlja; Veselko Koroman: Doći će vrijeme; Vladimir Pavlović: Večer koju pamtim; Nikola Martić: Hrvatska zemlja tragičnih pjesnika; Ivan Kordić: Kruh i vino; Mile Pešorda: Oni i dalje vijećaju; Mile Stojić: Voštani otisci ključeva (posvećeno Besimi); Mario Šuško: Promatrači i protagonisti; Ilija Ladin: Ljubav u Pompejima; Jozo Živković: Koraci u sjeni; Željko Lonac: Kamen kamene zemlje; Ivo Lučić: Pjesma o grobu.

Među objavljenim pjesmama osjeća se nedostatak domoljubnih pjesama. Ovi naši pjesnici iz Bosne i Hercegovine predstavljeni su našoj javnosti i dati su o njima biografski i bibliografski podaci.

Beletrističkih priloga u ovome kalendaru ima vrlo malo, iako se pripovijesti i novele mnogo više i radije čitaju od pjesama.

Prozne priloge objavili su: Dubravko Horvatić: Ibrik iz kazandžiluka; Ilkinićin zbjeg 1945, zabilježio Pavle Knezović; Michal Legizynski: Pismo iz Wroclawa.

Šale u ovome kalendaru zabilježio je Ljubo Lucić.

Na kraju možemo zaključiti da izlaženje ovoga kalendara znači za naš kulturni život u Bosni i Hercegovini događaj prvoga reda.

Čitajmo i širimo Napretkov Kalendar, jer je naš.

Ivan Alilović

»SOFA« UZ »OGNJIŠTE«

Svojevrstan je kuriozitet da se u istoj godini (1990.) pojave dva vrhunska djela, dva romana s tematikom iz života dva omanja lička sela: Liovac (čitaj Lovinac) i Sv. Rok.

Autori su Pere i Mile Budak. Čitateljima bilo kojeg uzrasta nije potrebno podastirati tko je Pere Budak (rođ. 1917. u Trebinju).

Proslavio se svojim komediografskim radom (»Klupko«, »Mećava«, »Tišina, snimamo«, »Testament«, »Na trnu i na kamenu« ...) diljem Hrvatske i Jugoslavije, a i šire. No, moglo bi se sa sigurnošću pretpostaviti da mladi čitatelji (rođeni i školovani poslije 1945.) malo ili gotovo ništa ne znaju o Mili Budaku (Sv. Rok, 1889. – Zagreb, 1945.) čije je plodno stvaralaštvo (»Opanci dida Vidurine«, »Na vulkanima«, »San o sreći«, »Rascvjetana trešnja«, »Ognjište«, »Musinka« ...) podijelilo sudbinu svoga autora: obavijeno velom šutnje svih poratnih godina. Dogodilo se, naravno, sasvim slučajno da se oba romana (Pere Budaka: »Karanova sofa« i Mile Budaka: »Ognjište«, Nakladni zavod Matice Hrvatske – reprint – prvo tiskanje 1938.) nađu pred čitateljima u godini velikih političkih promjena, u vrijeme prvih višestranačkih izbora.

Kako, dakle, odoljeti iskušenju i ne pročitati jedno i drugo djelo.

Roman Pere Budaka »Karanova sofa« stiže do nas kada smo već potpuno navikli da nam se obraća kao komediograf. Za čitatelja je to dodatni izazov. Iščitavanje nameće zaključak da se radi o tipu autorskog romana, kako bi ga kategorizirao austrijski teoretičar Frank Stanzel. To znači da narator priča priču sa stajališta koje je na pragu romana.

Okosnicu fabule čini priča o obitelji Karan koja je izronila iz povijesnih vrtloga i nastanila se nadomak Liovca. Njen prvi član Petrina puki je siromah, ali ženidbom s Anicom, kćerkom Tominom, koju su hajduci, na očigled svezanog oca, silovali na velebitskom sedlu Prezidu, poslije čega je gotovo sišla s uma – potpuno popravlja svoj ekonomski položaj. Rodio im se sin Maka koji je već imao solidan temelj za život. Petrina se vremenom domogao i sofe ili kako ju je od milja zvao posteljke, koju je još kao siromašak vidio u Liovcu u kući birtaša Jandre. Kada je Maka poodrastao i dobro se oženio, kupio je Jandrinu kuću.

Maki i Mari rodilo se četvero djece: Eugen, Silvio, Nada, Eta. Obitelj 1920. prelazi u Zagreb.

Sva su djeca doživjela tragičnu sudbinu. Eugena su ubili Nijemci zbog suradnje s partizanima. Silvio je odabrao frankovce kao svoju stranu i poginuo u borbama oko Gračaca negdje potkraj rata. S njim je nestao i Nadin vanbračni sin Hrvoje kojega je imala s pomoćnikom Jovom još dok su držali birtiju u Liovcu. Eta je umrla od sušice. Majku su slomile obiteljske tragedije i umrla je u Zagrebu sredinom rata. Posljednji su ostali Maka i Nada. U novom društvu doživjeli su totalnu degradaciju kao »predstavnici trule buržoazije«. Umiru potpuno odbačeni i zaboravljeni. Najprije Maka, pa za njim Nada. Posljednje počivalište im je Mirogoj.

Najbolje je prošla sofa. Nada ju je poklonila Salonu za stilski namještaj gdje se isticala među drugima po tome što je bila ručni rad.

Uz ovu dramatičnu i tragičnu priču o pohodu u život jedne obitelji tamo od ukidanja Vojne krajine pa do naših dana, priču koja nosi u sebi sve mogućnosti scenskog uprizorenja, Budak je posvetio stranice i stranice opisu društvenog života prilikom udaje, ženidbe, pogreba. Zatim, opisao je vrlo kompetentno i nesmiljeno, s bezbroj pojedinosti, stranačke borbe i njihovo prelamanje na tlu Liovca. Nije se zadovoljio pukom registracijom posljedica, nego je kopao do samih korijena pojedinim pojavama pa je tako rasvijetlio neka tamna mjesta iz bliske prošlosti (dekreti Banovine Hrvatske i progon švercera u D. Lapac, maltretiranje Mile Budaka, njegove obitelji i ubojstvo supruge).

Govorna individualizacija je posebna kvaliteta romana. Čitajući uživamo u izvornoj novoštokavštini (ikavski, jekavski) i u oživljenu leksiku iz pretpo-stavljenog vremena, koji su mlade generacije velikim dijelom zaboravile. Budakovo pripovijedanje je živo i di-namično. Vješto koristi tehniku nara-cije, dijaloga, a opis je strogo u funkciji razvijanja radnje. Izbor tehnika uvje-tuje, uglavnom, lančano razvijanje nara-cije, što romanu u cjelini, u primarnoj percepciji, priskrbljuje atribut akcionog romana.

Izbor naslova navodi na zaključak da bi poruka romana moglo biti podcrtavanje čovjekove težnje za ljepšim i udobnijim životom. Ta zar to nije san i cilj civilizacije uopće, neovisno o geografskim širinama i povijesnim intervalima! Sudbina sofe u romanu (postala vrijedan eksponat) simbolizira čovjekovu želju da ostane neki trag iza njega. Trag ljudskog postojanja. Ljudske duhovnosti. Nečega što nam je služilo i što nas je pokretalo. Kao kontrapunkt busanju u prsa »junačka«, što se često atribuira, naravno pogrešno, Lici i Ličanima.

Iščitavanje »Ognjišta« i »Musinke« ostavlja na čitatelja dojam kao da se i sam zatekao u Sv. Roku, razgovarao s tim ljudima kao sa starim znancima, pleo se u njihove sudbine, suosjećao s njima i dijelio njihove muke i patnje.

Pričanje se ostvaruje u trećem licu. Obraća nam se sveznajući pripovjedač (narator).

U centru pažnje je postariji seljak Blažić Vidurina, povratnik iz Amerike, gospodar bogate obiteljske zadruge, kojega razdire ljubavna strast prema mladoj, lijepoj i čestitoj Aneri. Radnja se zapliće kada se Blažićev sin Mićan odluči oženiti Anerom. Naravno, u tome ih nitko ne može spriječiti, jer su si zadali vjeru, ali im može zagorčati život. Blažić to i čini – ne da im u kuću.

Kada Mićan nestaje u ratu, Anerin život postaje vrlo težak. Podizanje dvojice sinčića od nadnice s tuđih njiva čini njezin život jedva podnošljivim.

Vođenje fabule je tako vješto da je čitateljeva pažnja stalno prikovana. Uz glavni fabulativni tok (odnos Blažić – Anera) plete se veći broj manjih priča koje svojom zaokruženošću mogu stajati sasvim samostalno, kao zasebne novele.

Tragično Anerino skončanje (ostavlja dva svoja i Mićanova sina i tri kćerke koje je imala s Lukanom u Lukanovoj kući da bi dočekala Mićana u njihovoj kolibi i postala lak plijen raspomamljenom Blažiću) pripremljeno je kao u najnapetijim kriminalističkim romanima. Zatim, Blažić je sam predodredio svoj tragični kraj pripremajući zamku Lukanu. Lukan je odigrao ulogu mača u ruci pravde.

Budak se predstavio kao vrstan psiholog. Poznaje do u tančine psihu svojih junaka. Ponire u njih i traga za svakom i najskrovitijom njihovom mišlju. Scene Ducinina ludila kao i Marijina u »Musinki« mogu se mjeriti sa stranicama Dostojevskog.

Budakovi likovi govore jezikom svoga zavičaja – štokavsko-ikavskim idiomom uz obavezno ispuštanje krajnjih vokala.

Opis krajolika izaziva pomisao da je A. Barac ističući Matoša kao majstorskog opisivača hrvatskog pejzaža mislio i na Budaka: »Jednako je osjećao u svojoj duši svoje roditelje (Josica Blažićev na povratku iz rata, primjedba G. R.) svoju braću i sestre kao i sve ostale seljane, znane, bliže i daleke, neznane kao i blago, svaku travku, svaki kamen, svako drvo – najzadnje je i naj-

neznatnije osjećao toliko u svojoj duši, da više nije mogao dati ni onome što mu je bilo najmilije, najsretnije na pradjedovskom ognjištu ... sve je to bila zanosna pjesma ševa i slavuja, opojni miris istom prevrnutih brazda i pokošenih livada...« (»Ognjište«, str. 293).

U romanu je sve podređeno ognjištu, simbolu čovjekove ukorijenjenosti u vrijeme i prostor. I dok se evropski čovjek osjeća sve više razbaštinjenim i otuđenim zbog promijenjenih društvenih prilika, Anere, Lukani, Blažići, Jele, Josice ... fanatično njeguju kult ognjišta svjesni da tako čuvaju svoje korijenje i održavaju kontinuitet života. Kolika je to ljubav, najzornije ilustrira Anerina izjava da je spremna Lukanu roditi sina pored živa Mićana, samo da mu se ognjište ne ugasi. Ognjište koje život znači. I upravo zbog te slutnje života kao najveće vrijednosti Budakovo »Ognjište« sačuvalo je žeravicu – svježinu štiva, čitanost – i nakon pola stoljeća zapretanosti ispod debelih naslaga pepela. Ono ostaje i postaje vjernim svjedokom života Like i Ličana na jednom uskom prostoru ispod Velebita kao paradigma života na bilo kome dijelu zemaljske kugle.

Jednako kao što su antički hramovi svjedokom postojanja njihovih žitelja i njihove kulture.

Zaključimo: i »Sofa« i »Ognjište« krupan su doprinos korpusu hrvatske književnosti.

Grga Rupčić

VODIČ KROZ DUHOVNI I POVIJESNI ŽIVOT PETRINJE

Prošle godine objelodanjena je monografija »Župa sv. Lovre Petrinja. Duhovni i povijesni život« (izdavač: Župni ured sv. Lovre Petrinja) povodom 750. obljetnice prvog spomena drevnog hrvatskog grada Petrinje. Knjiga je vodič kroz duhovnu i povijesnu stvarnost Petrinje i okolice, sadržajem bogat (studije, članci, pjesme, fotografije, crteži i drugi materijali) i zanimljiv, obavijestan, pogotovu mladima, te imade obrazovnu vrijednost.

U knjizi je predočen kontinuitet povijesti petrinjske tijekom 750. godina. U uvodnoj riječi sadašnji župnik Stjepan Levanić piše: »Zato i ovo djelo prihvatimo kao sponu, nit vezilju, od davne Kolomanove povelje iz 1240. godine, ali i kao nedovršeno djelo, jer generacije koje slijede neka stvore i više i bolje.«

Čitatelja se uvodi u knjigu s pomoću fotografija snimljenih u župnoj crkvi sv. Lovre u Petrinji. Ta je crkva po slikama, oltarima i drugim sakralnim umjetninama veoma bogata. Neke od tih umjetnina danas su unikatne u toj vrsti umjetnosti u Hrvata.

Središnje studije su »Nova štapska crkva sv. Lovre u Petrinji« (autorica dr. Đurđica Cvitanović) i »Pregled povijesti petrinjske (1240–1918.)« (autor Ivica Golec). To dakako ne znači da su drugi radovi manje važni. Zapravo svi ti radovi zajedno, sve što je uvršteno u monografiju, vjerno oslikavaju i dočaravaju duhovno i povijesno ozračje hrvatskoga grada Petrinje i njegove okolice.

Rad Đ. Cvitanović pisan je akribično i velik je doprinos cjelovitijem upoznavanju ljepote i vrijednosti crkve sv. Lovre u Petrinji (eksterijera i interijera). Riječ je naime o spomeniku hrvatske sakralne umjetnosti velike vrijednosti.

U spomenutoj crkvi posebno se ističe glavni oltar sv. Lovre, zatim pobočni drveni oltari sv. Josipa i Bl. Dj. Marije, te drugi oltari i slike svetaca u crkvi.

Graditelji oltara i stvaraoci slika su tada poznati ljudi u Europi, primjerice Austrijanac Johann Meidinger, akademski slikar, koji je izradio oltarne pale za bečke crkve Salvatorkirche (sv. Salvatora) i sv. Teklu. Prema tome, umjetnine u crkvi sv. Lovre u Petrinji mogu se uvrstiti među spomenike koji su u posljednjim desetljećima XVIII. stoljeća u Hrvata jedinstveni po stilski definiranoj cjelini s kiparskim, drvorezbarskim, stolarskim, štukaterskim, polikromatorskim i slikarskim djelima. Poradi toga Cvitanovićeva piše: »Kao 'Gesamtkunstwerk' svoga vremena, dosljedno je izvedena prema planu, pa je po tome i jedinstvena u našoj povijesti graditeljstva u Vojnoj krajini. U središtu grada je prioritetna građevina, soliterno postavljena u osi trga« (str. 31).

Rasprava I. Golca sadržajem i opsegom pridonosi boljem upoznavanju povijesti grada Petrinje (oppidum Petrnya). I dosad se pisalo o povijesnom razvoju Petrinje, ali do danas još nema posebne (sveobuhvatne) monografije u kojoj bi se dokumentirano, na temelju arhivske građe osvijetlila duga i bogata povijest Petrinje i okolice. Možda će upravo rasprava I. Golca biti poticaj za takav pothvat?!

Posebno spominjemo radove Domagoja Vukovića: »Sakralna arhitektura u slici krajolika i grada Petrinje«, Branka Čačića: »Zašto živim u hrvatskoj korablji« i »Meditacije o narodnom stvaralaštvu zavičaja«, Davora Salopeka: »Dugo sjećanje predajnog graditeljstva«, Ivana Rizmaula: »Stoljeća petrinjskog školstva«, jer svaki od njih sa svog motrišta iznosi činjenice i svoja otkrića o duhovnom i povijesnom životu župne crkve sv. Lovre Petrinja i svoga rodnog grada.

U dugoj povijesti Petrinje, grada koji zauzimlje značajno mjesto u hrvatskoj povijesti, bilo je i niknulo je nekoliko znamenitih ljudi, koji su važni za Petrinju, ali i za hrvatsku povijest. Izdvajamo neka imena.

Josip Kajetan Knežić, graditelj velebitskih cesta i autor prve osnove i elaborata za izgradnju hrvatskih željeznica, *Stjepan Pejaković*, dugogodišnji petrinjski gradonačelnik, osobni prijatelj Lj. Gaja, *Oton Kučera*, glasoviti prirodoslovac, rođeni Petrinjac, koji je doduše više radio diljem Hrvatske, ali je bio čvrsto vezan za svoj rodni grad, dr. *Ivan Zoch*, ravnatelj petrinjske realke, dao je sagraditi vjetrenjaču (meteorološki stup), koji je dugo godina bio čuvan i služio svojoj svrsi. Nažalost, danas o tom spomeniku nitko ne vodi brigu. (Ove se godine navršava sto godina od praćenja vremena u Petrinji i prigoda je, pripominje I. Rizmaul, jedan od autora u knjizi, da se taj vrijedan spomenik vrati svojoj negdašnjoj namjeni.)

Plodonosan rad i sav svoj život ugradili su u Petrinju slijedeći Petrinjci: profesor *Franjo Šram* (glazbenik), učitelji *Matija Filjak* i *Stjepan Pejaković*, *Petar Salopek*, akademski slikar i profesor.

Podsjećamo da se u Petrinji rodio glasoviti slikar *Krsto Hegedušić* (otac mu je bio učitelj u Petrinji). U Petrinji je rođen i *Albert Lampe*, utemeljitelj prvog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu 1885. godine.

Neki stariji Petrinjci sjećaju se još i danas hrvatskog književnika i gospodarskog stručnjaka *Slavka Kolara*, koji je neko vrijeme predavao na Kraljevskoj zemaljskoj vinogradarskoj i voćarskoj školi u Petrinji.

Među živućim Petrinjcima posebno

treba izdvojiti *Eduarda Genera*, odvjetnika, koji je sav svoj život posvetio promicanju glazbene kulture i očuvanju starih petrinjskih običaja, a čini to još i danas.

U petrinjskoj povijesti zapaženo mjesto ostavila su braća Gavrilović, osnivači tvornice suhomesnatih proizvoda poznatih diljem Europe, pa i dalje.

Budući da je Petrinja drevni grad, u njemu je bilo razvijeno i školstvo. Voditelji školstva su svećenici (franjevci, koji su u Hrastovici, selu nadomak Petrinje, imali samostan). Veći zamah školstva u Petrinji zamjećuje se u XIX. stoljeću, osobito u pripremanju učitelja. Naime, već je g. 1842. u Petrinji organiziran pedagoški tečaj za spremanje učitelja. Učiteljska škola počela je radom 1. listopada 1862, a g. 1871. izgrađena je lijepa zgrada za tu školu, koja je i danas lijep graditeljski biser u gradu. Nakon rata (60-ih godina) izgrađena je zgrada za novoosnovanu Pedagošku akademiju koja i danas djeluje.

U povijesti petrinjske Učiteljske škole važna je 1874. godina jer je tada održana Druga opća učiteljska skupština na kojoj je bilo nazočno oko 400 (četiri stotine!!!) učitelja. Skup je organiziralo napredno hrvatsko učiteljstvo s učiteljem Ivanom Filipovićem na čelu, gdje se, među inim, zahtijevalo od tadašnje vlasti u Hrvatskoj (za banovanja Ivana Mažuranića) da se uvede visokoškolsko obrazovanje učitelja.

Tu je školu završilo, za njezina postojanja, više od 3000 učitelja koji su službovali diljem Hrvatske, a u njoj je radilo i djelovalo u gradu više od 300 učitelja i profesora, među kojima su neki bili poznati pedagoški i kulturni djelatnici, znanstvenici i umjetnici.

Među znanstvene i stručne radove u knjigu su skladno inkorporirani književnoumjetnički tekstovi, pjesme, slike i crteži, što bez sumnje pridonosi kvalitetu knjige. Uvršteno je, primjerice, nekoliko popularnih narodnih petrinjskih pjesama. Npr. »Oj petrinjske uske staze«, »Sadila sam ružmarin zeleni« i dr. Te su pjesme milozvučne, a Petrinjcima osobito drage. I nije bilo važnijeg događaja u životu Petrinjaca, a da ga oni ne bi opjevali (svatovi, berba grožđa, čihanje perja – ili po petrinjski: »ćeminjanje«, i dr.), kako piše E. Gener (u članku: Petrinja i njezine pjesme, str. 119).

Svjesni smo vremena u kojem živimo, ali i poteškoća koje su imali autori i izdavač knjige, pogotovu zbog manjka novca. Nu, ipak ne možemo a da ne požalimo što su u knjizi fotografije, slike i crteži akademskih slikara i arhitekata tiskani u crno-bijeloj tehnici a ne u boji!

Uz upozorenje na neke tehničke i korektorske propuste, inicijatori objavljivanja knjige, autori i izdavač zaslužuju pohvalu. Uložen trud urodio je plodom. Držimo da će istovremeno knjiga o kojoj je riječ biti poticaj suvremenicima da pristupe novim traganjima povijesnog i duhovnog života Petrinje i okolice.

I na kraju ne možemo a da ne primijetimo da su radovi u monografiji neujednačeni po kvaliteti, što je i razumljivo ako se uzme u obzir da su ih pisali autori razne stručnosti i zvanja. Bez obzira na to, kad se pojavi knjiga ovakve vrste, ona svojom pojavom i važnošću znači kulturni događaj u sredini koja je taj pothvat ostvarila. Stoga svi koji su sudjelovali u opremanju, pisanju i izdavanju zaslužuju iskrene čestitke.

Ivan Sović

ČASOPIS MATICE HRVATSKE U SISKU

U Sisku je izišao časopis za književnost, kulturu i znanost Matice hrvatske, *Riječi* (br. 1, prosinac 1990), i tako se postepeno obnavlja Matičina potrebna i kulturno razgranata časopisna mreža.

Časopis objavljuje prozu (Sunčana Škrinjarić, Boris H. Horvat, Jens Bjorneboe), poeziju (Mate Ganza, Gojko Sušac, Slavko Jendričko), razgovore (s Tomislavom Ivančićem pod naslovom »Apokaliptičnost današnjice« i s Ivanom Martinčićem o »Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja« Bogoslava Šuleka), esej (Hrvoje Pejaković o Kranjčeviću), lokalne teme (Marija Buzov i Vesna Nenadić, Segestica i Siscia; Milan Kruhek, Gora i Hrastovica – najstarije feudalne utvrde i obrambene predstraže sisačkog Pokuplja; Ivica Golec, Kulturna djelatnost Janka Stjepušina (1861.–1946.); Nela Tarbuk, Crkva sv. Marije Magdalene u Selima kod Siska; Radenko Deželić, Lonjsko polje – park prirode) te kritike i prikaze.

T. M.

POSLJEDNJI BROJ »HRVATSKE REVIJE« U INOZEMSTVU

Posljednji broj *Hrvatske revije* u inozemstvu njezin je glavni urednik, Vinko Nikolić, zaključio riječima: »S ovim brojem – 4. za ovu godinu, i 160. ukupno – naša 'Hrvatska revija' završava svoje 40-godišnje izlaženje izvan Domovine pa s ovim brojem završava i naša i njezina emigracija. Ona se vraća u Zagreb, da ondje, pod okriljem naše znamenite Matice Hrvatske, nastavi svoje izlaženje, kao što je pod istim imenom izlazila od rujna 1928. do svibnja 1945.« O pokretanju časopisa, idejnoj njegovoj osnovici, načinu uređivanja i utjecaju u emigraciji piše Nikolić: »Hrvatska Revija«: četrdeset godina jednog časopisa u egzilu.

Broj je opsežan (285 strana) i sadržajan.

Pjesme pišu Vinko Nikolić, Boris Maruna, Veljko Ćurin (recital), Jakov Janković, Vinko Grubišić, Berislav Fabek i Jure Prpić.

O recentnom zbivanju u domovini pišu: Radovan Latković, Plebiscit za Hrvatsku; Stjepan Šešelj, Hrvatska, pogled unatrag i Vinko Grubišić, Godina prve demokracije u Hrvatskoj.

Esejima i člancima javljaju se: Kvirin Vasilj, Atena i Jeruzalem. Nekoliko misli o Katoličkoj crkvi i pravoslavnim crkvama prigodom pisma patrijarha Germana kardinalu Franji; J. M. Torbar, Hrvatska seljačka stranka u novoj hrvatskoj stvarnosti; Tomislav Sunić, Željezno doba; Ante Kadić, Pjesnik Dubravko Horvatić.

Posebnu skupinu prinosa čine povijesno-memoarski tekstovi. Vilim Cecelja (1909–1989) piše zanimljiva i razmjerno opsežna »Moja sjećanja na uzoritog kardinala Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa«. Tu je i memoarski zapis Krunoslava Draganovića »Moj zadnji razgovor s dr. Pavelićem«. Vjekoslav Vrančić (1904–1990) piše o odnosu Hrvatskih oružanih snaga i njemačkih vojnih zapovjedništava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a Vatro Murvar o Crvenoj Hrvatskoj i Hrvatstvu na njezinu području pod naslovom »Na periferiji Hrvatstva«. O životu, nazorima i djelima Hamdije Kreševljakovića piše Ferid Karihman.

Nikolić u kulturnom pregledu piše o svom posjetu domovini 1990, o čemu

govore i kraći zapisci Krunoslava Mašine i Šime Letine. Rubrika također donosi prikaze glazbenih i likovnih događaja, nekrologe (Josip Turčinović, Vjekoslav Vrančić, Mandica Dulčić, Eugen Beluhan Kostelić), a među prikazanim knjigama su jeronimska »Danica« za 1991. i knjiga »Reći ime« Radovana Grgca.

Časopis *Hrvatska revija* svoje je u egzilu učinio. Poželimo mu da nađe svoje mjesto, suradnike i značenje i u domovini.

T. M.

TJESKOBNA STRAST TRAGAČA ZNAKA

Igor Milić-Štrkalj, »Kozmička balada«, »Književni krug Split«, Split, 1989.

Pjesnici postoje i zato da neke zovemo, promatramo i čitamo kao »rubne«. Često puta se događa da zaista i vrijeme potvrdi naša mišljenja, ali ne jednom se prevarimo makar u onom temeljnome. A to je da taj čovjek jest pjesnik, da daje svoj prilog ovoj kulturi, nesebično i u okviru napora što mu ga uvjetuje dar. Nekada se čak i iznenadimo nad »veličinom malenih«, kako to još Antun Barac s pravom ustvrdi. Autor ovog prikaza već ima zajedljivu opasku nekih znanaca kako »isuviše zagovara beznačajne«, kako bez većih razloga »afirmira prosjek«, i slične priče. Nije istina. Zašto mi s tog našeg književničkog »ruba« ne bismo uzeli, ili barem na trenutak upozorili (na) pjesnike koje častimo tim nazivom.

G. Igor Milić-Štrkalj (Drniš, ? – ali ipak svakako iznad pedeset ljeta), pjesnik kojem je »Kozmička balada« četvrta knjiga poezije, uzgred znan i kao autor tekstova iz ekonomije i filozofije, svakako ide u red onih dosad nepotrebno zanemarivanih pjesnika, i jamačno je pjesnik koji ne zaslužuje ružan pejorativ – »rubni«. On nije novotar, verslibrist je u onom već tipičnom, da ne kažemo »klasičnom« smislu tog pjevanja, i izvan toga ne želi utjecati. Akribičan i dosljedan u svojoj »poetskoj formuli«, sažet, misaon i sustavan, lijepa jezika i dosjetljive poredbe, g. Milić-Štrkalj pjesnik je na čiju bi prisutnost bilo nepošteno zaboraviti. Sam je pjesnik dosta kriv zbog te svoje pozicije, ali ta je »krivica« vrlo uvjetna. Naime, kao i u svakom ozbiljnom poslu, tako i u književnosti ima samozatajnih i preskromnih, a često i vrlo nesamouvjerenih, gotovo bojažljivih ljudi. Igor Milić-Štrkalj svakako je barem od one sorte nenametljivih pjesnika koje bismo sutra morali »čupati« iz nekih zaborava, kad im danas ne bismo dali prostora da se i za njih čuje. Skromnost, dakle, nekada i nije vrlina.

Ponesen svojim snom, onom čistotom koja se otima da ostane samo i jedino u službi lirike, čutilan i iskren, Igor Milić-Štrkalj počinje svoju »Kozmičku baladu« arabesknim poetskim crticama »Razabireš vjetrokaze«. Iz nenaglašenog, a živo prisutnog subjekta izbija pjesnikovo očuđenje postojanjem, tjeskobna misao o težini »prisutnosti sebe« u tom raspeću svemira, a opet sve toplo i iskazano kroz zrake ljubavi, koje kod g. Milića-Štrkalja nose mladenački zanos mada je riječ o čovjeku zrelih godina. Čuvstvom koje nose tek iskreni usamljenici i asketi, ili pak »pjesnici-prokletnici« (kojima bi g. Milića bilo teško pribrojiti, ali svakako je bliži njihovu usudu no usudu građanski »bezbrižnog« pjesnika), Milić-Štrkalj jedino je tako mogao sačuvati mladost u sebi. Potvrđujući po tko zna koji put pravilo da je

duh izvanvremen, i da nema toga Marxa koji bi ga dokraja materijalizirao. Tako on i pjeva:

»s naličjem radosti pomiren
nagodbe s prazninom neću

svoj otok jesam«
(»Razabireš vjetrokaze«, 6. pjesma)

A već u sljedećem ciklusu, naslovljenom »Nošen šumom«, pjesnik asocira na daleke mitske arhetipe, tek simbolički, i tek ovlaš podsjećajući da ono bujno nije samo iz njega danas, i iz tih izvora znakova što su podsjećanja rastače se on u liriku koja je sama sebi dovoljna. (Da li je to onaj Petrarkin poriv čiste ljubavi, ili smo krivo protumačili pjesnika, dilema je koja i nema osobite važnosti ako znamo da i sam autor ostavlja dovoljno prostora potvrdi znanih poetskih istina: žudnji, patnji i sjećanju, ali isto tako nevinosti koju bi pjesnik slatkorječivo i hedonistički da prikrije). Prilično je precizan u naslutu Milićeve poezije njegov recenzent g. Saša Meršinjak kada kaže: »Njegov pjesnički izričaj nije tek puka metafora u ovom dualističkom odnosu (Erosa i Praznine, op. p.) a još manje jest manihejsko opredjeljenje između ljubavi, dobra i zla, bitka i mišljenja, vidljivog i oniričkog svijeta, svakidašnjeg i vječnog.« Međutim, premda bi se uvjetno moglo govoriti o svemu ovom što g. Meršinjak navodi, ipak je ponešto od ovog samo navod, i djeluje opterećujuće za ovu nepretencioznu i vlastitim larpurlartizmom zabavljenu liriku. Ali kako su riječi pjesnika ono što očuđava, a pjesnik je tek onaj koji je »čuđenje«, nije uputno gubiti vezu i s dosta prostornijim poimanjem no što ga pjesnik sam nudi, tim prije jer je sve navedeno relativizirana mogućnost iskaza (i slobode tumačenja kao izvora subjekta, naravno). Ustvari, poezija poput Milićeve uistinu nosi onu dvojnost oko koje se ne treba sporiti, pa ako mi razmišljanju o njegovoj poeziji pridružimo žudnju, patnju i želju za posjedovanjem onoga što je san, potvrdit ćemo tezu o »vidjivom i oniričkom, svakidašnjem i vječnom« u Milić-Štrkaljevoj poetici. Ono što valja podvući jest jedna lijepa pitomost jezika, prozračnost izričaja, i svakako suptilitet čiju smo juvenilnost (rekao bi g. S. Vereš) već naglasili. Vjerujem da u tom ozračju i u ugođajima intimnih praskova valja tragati za jastvom poezije i poetskog poriva g. Milića-Štrkalja. Pjesnik rijetko otkriva svoju tajnu, najmanje je može (sve i da hoće) razgolititi do kraja. Igor Milić-Štrkalj trudi se u biti pojednostavniti to svoje otajstvo, i tu u njemu prepoznajemo pjesnika čiji nam diktus brani da ga zaobiđemo. Uvijek na rubu rizika (kojeg i sam spominje) da ne dodirne trivijalnost prosječnosti, ali uvijek i svjestan tog iskušenja, Igor Milić-Štrkalj vuče nas u onirizam svojeg svijeta, u dobro zamiješenu recenzentovu (upravo Milićevu!) estetičku dvojnost: susret Erosa i Praznine. Što obično nosi treću mogućnost poimanja teksta Milićeve poezije. Eros i Praznina nisu baš mjesta koja poezija lako »miri«, ali je činjenica da kod Milića-Štrkalja to možemo susresti:

»dubino što nudiš
u grču pitanja
nijemo otvaraš rizike
za moj dio tebe«
(ciklus »Dok java izranja«, 5. pjesma)

Pjesnik kao da je u kakvoj tjeskobnoj strepnji, i kao da iz nje govori svoje

osjećaje. Što je to propušteno »onda, davno«, a izrečeno gotovo na pragu fatalizma danas? Iz kojih vrela ovako uščuvan Milićev emocionalni nemir? To su ključna pitanja koja se čitatelju svakako nameću. To je ono što opetujemo i što nas zbunjuje. (Slijedi opet asocijacija na Petrarku...). Romantizam kojim Milić-Štrkalj barata očito je onaj isti koji ga je nosio u nekim drugim godinama, u godinama kada je ovaj njegov usud tek bio u zametku. Pitanje koje slijedi ovu možda »nategnutu«, ali nikako netočnu konstataciju jest: u kojim je zakutcima zaumlja Igor Milić-Štrkalj tu svoju strastvenost uobličio i povezao i sa spomenutom Prazninom, i s filozofičnošću velikog dijela svoje poezije. A u to se već ne dira! Nije posao kritičara da kopa po nedosezima pjesnikove začudne tajne. Postoji ono što se zove distanca, i gdje svako pretjerivanje znači diletantizam. Četvrti, možda najcjelovitiji ciklus »Kozmičke balade«, nazvan »Dijalozi«, ponajviše nas ostavlja u toj dvojbi. Iščitavati apsurd u dodiru sa stvarnosnim i mitskim, s erotskim i filozofijskim, s usudbenim (tragičkim) bilo bi nerazumno tim više jer Igor Milić-Štrkalj zaista sve podvodi pod znak, pa i samu iskonsku bit postojanosti, ili pak apokaliptičnu elementarnost; točnije: kaos četiri elementa Milić-Štrkalj samo ocrtava tek znakom (»u čežnji vode«, primjerice). Rijetko kada je Milić-Štrkalj »bogato metaforičan«, on to i ne želi, i sva vrijednost ove poezije i jest u mudrosti redukcionizma. Kataraktni obrat prisutan u dojednoj njegovoj pjesmi kazuje jasnoću pjesnikove estetičke određenosti, što je bez sumnje uvjetovano i njegovim tumačenjem suštinskog u filozofijskom smislu. Ali i težnju da se otkrije kao autor kojem je sasvim jasno čemu upravo ovakav njegov pjev. Posljednji ciklus njegove zbirke »Poriv tragača« s prvim ciklusom »Razabireš vjetrokaze« najzornije ocrtava dvojnost u kojoj treba tražiti pjesnikov Ego. Na tom tragu Milić-Štrkalj gradi svoju poetiku, rasterećen od dvojbe da li pjesma ostaje pjesmom i kada se utiče u mudroslovnu glosu, ili formu koja bi sličila na aforizam, jer to u stvari nije ono bitno.

Na toj razini g. Igora Milića-Štrkalja ne bismo smjeli ignorirati, a ni doprinos njegov hrvatskoj suvremenoj poeziji bagatelizirati. Važan je svaki pjesnik, ako on to jest. A Igor Milić-Štrkalj to uistinu jest. Nadam se da pridjev »rubni« u slučaju ovoga pjesnika prestaje biti pejorativ, premda sam siguran da sâm autor »Kozmičke balade« ne bi bio sretan da ga se pomakne upravo od ruba. On otuda očito bolje vidi, tu se lakše snalazi, i nije ni prvi ni posljednji kojemu upravo ta pozicija »marginalca« odgovara. Povremene njegove »zalete« k »centru« valja uvažavati. I svojom četvrtom knjigom Igor Milić-Štrkalj to dokazuje.

Ferdo Šarić

ZAKORAK SUBJEKTA K SVEOPASNOM »JA«

Ivica Mijačika, »Krijesnica u ljusci«, Centar za kulturu i informacije, Maksimir, Zagreb 1989.

Ivica Mijačika (rođ. 24. lipnja 1955. g. u Makarskoj) svojevrsno je pjesničko iznenađenje. Za veliku većinu onih koji nisu ni znali da piše – to veće. Za rijetke, Mijačika je postojao kao osoba s ambicijom da se (i) književno ostvari, prvenstveno darovit kao satiričar. Potpisnik ovih redova, koji Mijačiku prati od najranijih sastavaka do ove zrele prve zbirke, zbilja bi imao što ispričati o ovom pjesniku. Nikada nisam mogao vjerovati da će Mijačika, oslobođen nekad neizbježnog viška riječi i balasta vidljivog i u formi i u izrazu, napraviti ovako *zrelu zbirku*. Iskreno sam se bojao da on poeziju (ne)piše samo zato da bi pokazao da (uz satiričku prozu) može i to. Ali zbilo se ono što me demantiralo, i to mi je navlastito drago.

Nikada ne bih pisao o čovjeku do čije mi kuće pogled zaklanjaju samo tri tv-antene, i koji je uz mene rastao, da za to ne postoji dobar razlog. (Znate onu: ako ste sa susjedom dobar, reći će vam: »Eno ga na! Hvali ga zato jer je njegov, i jer ima koristi od njega!«, opet, ako ste u lošim odnosima sa susjedom, ili pak ako napišete (kažete) nešto loše ili kritički o njemu, sam će se javiti i reći: »Eno ga! Znam ja zašto me tako secira!«). Moja je sreća da svatko tko se želi uvjeriti lako može vidjeti da li (i koliko) griješim. Osobno sam uvjeren da je Mijačikin zakorak u svijet književnosti konačan i na putu da sam sebi stvori autohton prostor u hrvatskoj lirici. Pa zašto se onda ne bih radovao ovom velikom dječaku, inače magistru egzaktne ekonomske znanosti, koja ima veze s književnošću taman koliko i književnici sa siromašnim honorarom. (Uzgred: hrvatska je književnost imala jednog velikog pjesnika i ekonomista, Matu Balotu, pravim imenom Miju Mirkovića. Dok je Mijačikin profesor dr. Anđelko Runjić bio i ostao nesretan pokušaj ove začudne »simbioze«!)

A sad k problemu. Mijačikin suptilitet i pjesnički modus vivendi svodi se na duboku suočenost subjekta sa samim sobom. Njegove unutarnje borbe krune se rastakanjem upitanosti nad bitkom, nad svemogućim i sveopasnim »Ja«, nad čemerom ovoga našeg općeg bivakovanja (i rasula istovremeno). S te strane gledajući i Mijačika je jedan iz niza pjesnika »ispalih iz Ujevićeve torbe ili klobuka«, kako se jednom izrazi Igor Mandić. U tom proživljavanju rastakanja i rasula Mijačika je dosta bliži, i dosta iskreniji od množine svojih starijih prethodnika. Valja mu priznati da on to ćuti, i ne smije mu se zamjeriti što pušta da taj motiv u njemu polako zrije, što nas draška i izaziva našu znatiželju kako će to ostvariti u novoj zbirci.

Potencijalna eksplozija koju u sebi nosi mogla bi rezultirati dvojako. Na ovo valja upozoriti prvenstveno pjesnika, tim prije jer je racionalizacija energije i njeno korištenje nešto što daje naslutiti domet stvaraoca. A Ivica Mijačika je istovremeno i nestrpljiv, premda to prikriva. Pored svih nabrojenih očitosti, staloženost koja zbirkom vlada ne bi smjela biti uzalud posijana. Mijačika je od onih pjesnika koji su najbolji kad postupno i analitično šire svoje krugove. Njegov je unutarnji život puno burniji, i teško nam je zamisliti dvometraša, bivšeg sportaša i atleta s brigama »od pet čireva« (što ga je preklani umalo koštalo života). Začudit će se čitatelj ovoj bizarnosti, i upitati: kakve veze pak ima čir s prikazom pjesničke zbirke? A nebrojeno je mnogo primjera za nama iz kojih slične pouke tek po skončanju života autora čujemo. Kao i kod svih (ili skoro svih!), i kod Mijačike je problem slične naravi. On bi trčao svoju »solo-štafetu«, svoj desetoboj do iznemoglosti. A valja nam ga samo upozoriti da smo u njemu prepoznali pjesnika, i da nema mjesta toj neurotičnoj utrci. Njegova staza je slobodna, vremena ima, i to je sasvim dovoljno da »dosegne sebe«. Makar i u četiri antologijska stiha, da parafraziramo Jevtušenka upitanog čime bi bio zadovoljan kada jednom ostane samo poezija.

»Podno svih nemoći
na samozvanom postolju
svih kraljeva bez kruna
svijetli samo tvoje JA«
(»Ti kao jedini ja«)

Ova uvodna pjesma Mijačikine zbirke negdje je i početni i završni odraz i grč njegove poetike. Unutarnji grč njegov je i »ononimički« simbol, obilježje koje u samom pjesniku naznačava granicu, želju i htijenje, domet koji je prisutan u prepoznavanju grafije pjesnikova izraza. Mijačika, na drugoj razini, aktivira pandan simbol – svijest, i priznaje nemoć u nadjačavanju te svoje faustovske zadaće. On svojeg »Nečastivog« tjera uz pomoć onog optimizma koji ponad svakog pesimizma i razočaranja, straha i zebnje, tako violentno zaiskri. Iz završnog ciklusa valja navesti stihove koji pojednostavljuju kompleksnost Mijačikinih upita. Kao i svaki Mediteranac, i Mijačika to voli iskazati kroz akvarelnu sliku zavičaja:

»... iz kolijevke ću crtati vječno
i purpurom sna kititi jutrenje
dok samotna bura
svjetlost oknima zviždi
i netaknutim brdima plam vije.«
(iz »Čipke samotne boje«)

A iza tih brda su posvete Maku Dizdaru i Tinu, ono onovječno, sanjano i zaprisegnuto, poetskim damarom proosjećano, jednostavno – tu je prostor gdje se skrila Mijačikina bajka. Ima pravo recenzent Mate Raos kad kaže: »Ivica Mijačika svojim stihovima ne želi tumačiti svijet, već iznuditi razloge za njegovo primicanje sukladnijoj mjeri i smislenijoj zbilji.« Raos kaže i ovo: »Čim pjesnik dotakne oštrace zbilje, njegov stih biva snažniji i zahtjevniji...« Ali će drugi recenzent njegove zbirke, Gojko Sušac, lijepo zamijetiti tu Mijačikinu bajku koja i nije baš toliko zbiljska koliko se Raosu čini: »Ivica Mijačika ima spoznaju o snazi nagona kojim je tjeran prema avanturi i odluci da je podnese, nudeći kao zalog intimni dio sebe u sukobu s realnošću što ga čeka.« Negdje između ova dva zapažaja recenzenata kreće se Mijačikina poetska bajka. Bliže zapažanju Sušca nego Raosa, bliže oživotvorenju Raosova nasluta nego Suščeva sanjarskog umišljaja (nasluta i želje). U pojednostavljenju magične slike sna, u naporu da »iz dva ideala dobije treći« (Sušac), u složenoj kompleksnosti da već sada razriješi ono što nam daje naslutiti, Mijačika je očito znao poslušati i poneki mudri savjet iskusnih kolega, i nije dopustio da se zapetlja u kučine početničke taštine u koju su mnogi upadali. Na ovoj knjizi poezije, na »Krijesnici u ljusci«, i sam će autor još dosta toga (na)učiti, a već slijedeći njegov uzlet bi nam morao donijeti plodove prvog iskustva. Smijem li biti malo navijački, lokalpatriotski opušten i reći svom susjedu: Samo naprijed Ivice, temelj je tu! Gradi tu svoju bajku, već u tlorisu prepoznatu.

Ferdo Šarić

KAD DJECA I RODITELJI ZAMIJENE ULOGE...

Mirjana Buljan: Ludi dani u Ludolandiji. Izdavač: Mladinska knjiga, Ljubljana-Zagreb, 1990.

Točno prije dvije godine prikazali smo u ovoj rubrici pretposljednju knjigu književnice Mirjane Buljan. Drago nam je da nam se pruža prilika ponovno istraživati književni postupak te afirmirane umjetnice riječi, iako na knjizi sasvim druge vrste. »Dugo putovanje u bijelo« bavilo se sudbinama odraslih, njihovim srazovima, nadama, samozavaravanju, teškoćama komuniciranja, i to u dramskoj formi (bila je to knjiga televizijskih i radijskih drama kraćeg i duljeg daha). Knjiga pak koja nam je danas na stolu (»Ludi dani u Ludolandiji«) dječji je roman u obliku pisama što ih mali stanovnik zemlje Ludolandije piše samoj Mirjani. Pisama ima ukupno trinaest, sva su numerirana osim posljednjeg, te predstavljaju reportažu u nastavcima o zbivanjima u toj vragometnoj državi od trenutka kad se u njoj dogodio dječji državni udar pa do časa kada je ponovno došlo na vlast jednoumlje odraslih. Taj mali Ludolanđanin, inače imenom Limba, znade protkati svoja pisma citatima pjesama koje su se u vrijeme dječje vlasti čule na ulicama Ludograda, na primjer:

»Sva vlast je sada u rukama djece;
svi jedu torte, bombone, perece;
a ako netko slatko neće,
bolje da šuti nego da reče.«

Na čudesan način, autorici je pošlo za rukom posve proniknuti u način razmišljanja djece od (cca) devet godina, odnosno, u njihov način doživljavanja stvarnosti, te – što je još vrednije – nepogrešivo se izražavati njihovim jezikom, njihovim metaforama i njihovim ritmom. Ima i nešto malo šatrovačkog jezika, što pristaje poput hrena ili senfa na safaladu, koja se i inače dosta javlja u tekstu, prvo zbog toga što je jedno od rijetkih slanih jela koja djeca donekle pristaju jesti, a drugo zato jer se rimuje s marmeladom.

Mirjana Buljan me je ovom knjigom često podsjetila na Ericha Kästnera i Hugha Loftinga, koji su tridesetih godina bili glavna lektira dječaka i djevojčica iz provincijskih »boljih« obitelji, s time da je kod Mirjane Buljan uočljiv u ovoj grani njezina književnog rada neki ženski, manje majčinski, a više sestrinski (mislim na »stariju« sestru) sindrom ironijske distance. Inače,Mirjana evocira slučaj E. Kästnera i zato što paralelno piše socio-psihološku literaturu kadšto s ponekom kapljom patosa i ove dječje smiješno-tužne zgode iz snova, baš kao i Erich mojega djetinjstva. Kad sam već za Mirjanin odnos prema djeci upotrijebio epitet »ženski«, želim reći da se za »ozbiljni« dio njezina opusa može dati baš suprotna oznaka. Njezina novela »Grobar« (vidi Jelčićevu hrestomatiju hrvatskih novelista iz 1971.) svjedoči o posve muškom mentalitetu autoričinu. U slikanju grobareva odnosa prema ženama i u njihovu miješanju u njegovu sudbinu osjećamo ne samo muškarca, nego konzervativnog muškarca. Ovo je važno reći i dok razgovaramo o Mirjaninu postupku u pisanju dječje knjige »Ludi dani u Ludolandiji« u kojoj se svakom aspektu konzervatizma jasno naviješta rat. Zašto? Da pokažemo kompleksnost i moć autoričine bogate inspiracije i snažne ali difuzne sentimentalnosti. A da li je roman u pismima »Ludi dani u Ludolandiji« uopće dječja knjiga, odnosno, da li je on *bez ostatka* dječja knjiga? Nije, jer zašto bi ga inače i odrasli nadušak čitali? Je li bremenit nekim alegorijama, indikacijama, natruhama mentaliteta iz nekog konkretnog civilizacijskog ili ideološkog razdoblja? Ili nas podsjeća na jedno drago i važno razdoblje našeg vlastitog života? Neka na ta pitanja svaki odrasli čitalac sam sebi i sam za sebe odgovori, ako hoće.

Knjiga sadrži i kratku ali sočnu autobiografiju autoričinu, namijenjenu malim čitateljima. Svake je nedjelje dje-

vojčica Mirjana za vrijeme ručka slušala velikog bugarskog glumca Balabanova (tada je s roditeljima živjela u Nišu), koji je na radiju interpretirao priče. To je bilo presudno za rasplamsaj autoričina zapretanog talenta. »Tada sam naučila«, veli Mirjana Buljan, »da dobru priču svatko voli i razumije (Balabanov je govorio bugarski, ali to nije bila smetnja razumijevanju, opaska S. S.-a) pa sam i sama poželjela izmišljati i pričati priče, koje još nitko nije čuo, moje priče.« Dobra odluka! Od nje su imali koristi mali i veliki čitatelji.

Knjiga je tehnički izvrsno opremljena s tvrdim, nepoderivim, lakiranim koricama u boji, koje je oslikao Otto Reisinger. On je i autor ilustracija unutar knjige.

Svevlad Slamnig

PREPORUČUJEMO SLJEDEĆA IZDANJA HKD-a

1. **Obljetnice hrvatskih velikana**
2. **Radovan Grgec: Reći ime**
3. **Hrvatski velikani – notes**

Sva tri trobojna izdanja – 100 dinara.

19. IV. 1991. počeli su u Splitu »Marulovi dani«, manifestacija u čast *Marka Marulića*, izvođenjem njegove »Judite«, dok je u foajeu splitskog kazališta otvorena izložba »Lik i djelo M. Marulića«.

* * *

Stanislaw Lem, romanopisac iz Krakova, dobio je književnu nagradu »Franz Kafka« od Austrijskoga društva za umjetnost i kulturu.

* * *

»Die Furche« od 18. IV. 1991. donosi prikaz izložbe »100 godina katoličke socijalne nauke«, koju je 12. IV. otvorio biskup iz Linza *Maximilian Aichern*.

* * *

Le Cerf u Parizu objavio je knjigu *Michaela Novaka* (o kojemu smo pisali u Maruliću 6/90) »Demokracija i opće dobro«. U tom djelu autor ističe da je socijalna dimenzija liberalne misli mnogima nepoznata.

* * *

»La Croix« od 16. IV. 1991. objavljuje članak *Julesa Grittija* »Les Kennedy« ukazujući ne samo na skandale nego i na teške udarce sudbine kojima je ta poznata obitelj bila izložena.

* * *

»La Croix« od 28. III. 1991. donosi izvještaj *Dominique Vidal* o izložbi o mondenim salonima iz vremena *Marcela Prousta*, priređenoj u Parizu.

* * *

»Vjesnik« od 29. III. 1991. objavljuje članak *Dubravke Vrgoč* o prikazu »Muke i Uskrsnuća Spasitelja našega« *Lea Katunarića*.

* * *

»L'Osservatore Romano« od 28. III. 1991. donosi članak *Giuseppea Fasolia* o spisu *Françoisa Mauriaca* »Veliki četvrtak« pod naslovom »Mauriac chiede grazia di morire con il Viatico«.

* * *

U koperskom »Ognjišču«, br. 4/91, objavljen je intervju s poznatim slovenskim književnikom *Tarasom Kermaunerom*. Kermauner govori i o svom poznanstvu s *Pavlom Rakom* u Parizu, gdje se Rak oženio s *Tatjanom Gorićevom*, glasovitom ruskom konvertitkinjom.

* * *

Ante Stamać, književnik i sveučilišni profesor iz Zagreba, dao je intervju sarajevskom »Svjetlu riječi«, br. 3/91.

* * *

U Italiji je kod Mondadorija objavljeno djelo *Ferrucia Ulivija* »La straniera«. U tom romanu opisan je život *Manzonija* i njegove supruge, zahvaljujući kojoj se Manzoni obratio.

* * *

Francesco Licinio Galati u listu »L'Osservatore Romano« od 14. III. 1991. piše o Isusovu liku u suvremenoj književnosti članak pod naslovom »Inquietudine e conforto nel fluire dei giorni«.

* * *

»La Croix« od 16. III. 1991. donosi članak *Michela Crépua* o djelu *Jeana Bastairea* »Péguy, l'inchrétien« (Nekršćanin *Péguy*). U istom broju M. Crépu piše i o *Jeanu Daniélouu* prigodom ponovnog izdanja njegova kapitalnog djela »Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée«.

* * *

»Die Furche« od 7. III. 1991. objavljuje članak *Rolanda Hofwillera* »Operettenkrieg in Jugoslawien«.

* * *

»Živa zajednica«, br. 3/91, donosi članak *Jure Planinca* »Isusovci i hrvatski narod«.

* * *

Od 19. do 20. IV. 1991. održan je u Napulju skup »*Mario Pomilio* i suvremeni roman«, na kojemu su govorili *Carlo Bo, Italo Alighiero Chiusano, Giancarlo Vigorelli* i dr.

* * *

Hrvatski književnik iz Subotice i naš suradnik *Bela Gabrić* dobio je papinsko odličje »Pro Ecclesia et Pontifice«.

* * *

Bečki institut za istraživanje javnog mišljenja »Fessel + GFK« proveo je anketu o velikim ljudima u kojoj su najviše glasova dobili: *Majka Tereza, Mihail Gorbačov, Bruno Kreisky, Mahatma Gandhi, Albert Einstein, Ivan XXIII.* itd.

* * *

15. IV. 1991. otvorena je u galeriji »Modulor« izložba slika našega suradnika *Josipa Ćosića.*

* * *

Olivier Lecerf piše u časopisu »Etudes«, br. 4/91, o moralnom aspektu poslovanja poduzeća u permisivnom i konzumističkom društvu u članku pod naslovom »L'éthique dans l'entreprise«.

* * *

»La Croix« od 15. III. 1991. objavljuje članak *Michela Cuperlyja* o sastanku UNIAPAC-a (Međunarodnog kršćanskog udruženja voditelja poduzeća), održanom u Rimu od 7. do 9. III. 1991.

* * *

Na Evropu tehnokrata i birokrata osvrće se u svom članku »Si ricomincia dall'Europa« *Renzo Giacomelli* u časopisu »Famiglia cristiana«, 14/91.

* * *

»L'Osservatore Romano« od 10. IV. 1991. donosi članak *Cosima Fornara* o krajoliku u literaturi XX. stoljeća pod naslovom »Dalla Terra desolata di Eliot agli interni grigi di Beckett«, a *Francesco Licino Galati* piše u istom listu od 6. IV. 1991. o *Maxu Frischu,* poznatom švicarskom piscu, preminulom 4. IV. 1991.

* * *

3. IV. 1991. umro je kraj Ženeve veliki engleski romanopisac *Graham Greene.*

U »Glasu Koncila« od 14. IV. 1991. o njemu je napisao nekrolog *Radovan Grgec,* a u časopisu »Famiglia cristiana«, br. 16/91, *Carlo Cavicchioli.* U istom broju *Carlo Remeny* piše o prilikama u Jugoslaviji u članku pod naslovom »Jugoslavia – sei anime a confronto«.

* * *

14. III. 1991. otvorena je u Zagrebu izložba »Tisuću godina hrvatske skulpture« (MGC) na koju se osvrće u sarajevskom »Odjeku« od 30. IV. 1991. *Planinka Mikulić-Cucić.*

* * *

List mladih »MI«, br. 3/91, u članku *Zdravka Gavrana* »A njih opet nema« osvrće se na »Zlatnu knjigu hrvatskog pjesništva« *Vlatka Pavletića,* navodeći neka imena pjesnika kršćanskog nadahnuća koja nisu uvrštena ni u 4. prošireno izdanje te antologije. Budući da valja ukazati i na druga imena iz jeronimskog kruga, naše Društvo priređuje razgovor o toj važnoj knjizi. Teško je shvatiti da pažnju sastavljača antologije nisu privukla imena kao npr. *Tomislav Prpić, Izidor Poljak, Ante Jakšić, Enver Čolaković, Aleksa Kokić, Vinko Kos, Jeronim Korner* itd.

* * *

Mirjana Šigir u »Vjesniku« od 17. IV. 1991. u članku »Časopisi odlaze i dolaze« navodi naslove nekih časopisa koje će sufinancirati Gradski fond kulture Zagreba. Ističe se da će i naš »Marulić« napokon (nakon 23 godine izlaženja) biti subvencioniran.

* * *

18. IV. 1991. održano je u prostorijama HKD sv. Jeronima – sv. Ćirila i Metoda književno veče na kojemu je prof. *Mirko Petravić* govorio o suvremenim zbivanjima u zagrebačkim kazalištima. Ograničivši se uglavnom na dramski repertoar, iznio je svoje poglede na teatarsku politiku za vrijeme vlade ideološkog jednoumlja i prijedloge za poboljšanje te politike u sadašnjoj situaciji. Predavanju je prisustvovao i naš prijatelj prof. *Vinko Nikolić* sa svojom suprugom Šteficom. Upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* pozdravio ga je ne samo kao književnika i urednika »Hrvatske revije« nego i kao jednu od najznačajnijih ličnosti poratne hrvatske emigracije. Prof. Nikolić iznio je i svoje prijedloge za daljnju suradnju hrvatskih izdavača, u koju bi trebalo uključiti HKD i reviju »Marulić«.

* * *

Kako izvještava zagrebački »Vjesnik« od 18. travnja ove godine, u Društvo hrvatskih književnika upravo je primljeno više pisaca iz redova suradnika našega Društva: *Stjepan Hrastovec, Ivan Cesar, Stjepan Džalto, Ivan Golub, Anka Petričević* (redovničkim imenom Sestra Marija od Presvetog Srca), *Antun Šimunić* i *Zlatan Čolaković.*

* * *

Islamska zajednica u Zagrebu organizirala je 25. IV. 1991. u prostorijama Islamskog centra promociju knjige *Envera Čolakovića* »LOKLJANI, iz Bosne o Bosni«. Autor je za života bio naš ugledni suradnik. Knjigu su predstavili dr. *Zlatan Čolaković, Vlado Gotovac, Dubravko Horvatić, Božidar Petrač* i dr. *Šemsudin Tanković,* a izvatke iz djela čitao je *Amir Bukvić.*

* * *

Splitske »Mogućnosti« u dvobroju

9 - 10

1–2/1991. donose više priloga o velikom hrvatskom humanistu Marku Maruliću, čije je prezime uzeto za naziv naše revije. *Dunja Fališevac* na podlozi Buničeva djela »De raptu Cerberi« i Marulićeva djela »Dialogus de laudibus Herculis« uspoređuje stupanj humanističkog radikalizma dvojice suvremenika. *Mirko Tomasović* osvjetljuje Marulićev odnos prema trideset godina starijem Jurju Šižgoriću. Francuski znanstvenik *Charles Béné* piše o prijevodima Marulićevih djela na francuski. Inače, navedeni je dvobroj časopisa »Mogućnosti« monotematske naravi, a tema je petnaesto stoljeće u hrvatskoj književnosti.

* * *

Zagrebačka filharmonija i zbor »Goranovaca« 18. i 19. I. 1991. izveli su u Koncertnoj dvorani »Lisinski« Verdijev »Requiem« u spomen svog legendarnog bivšeg ravnatelja L. Matačića. Solisti su bili: I. Boljkovac, R. Pospiš-Baldani, E. Kobayashi (Japan) i F. Petrušanec pod vodstvom G. Gvörivany Ratha (Mađarska). D.

* * *

U sarajevskoj katedrali održan je 7. II. 1991. koncert u povodu 200. obljetnice smrti W. A. Mozarta s dvije njegove skladbe: 1) Koncert za obou i orkestar u C-duru i 2) Krunidbena misa za zbor, orkestar i soliste. Izvođači su bili zbor HTVZ i orkestar sarajevske TV pod vodstvom B. Skenderovića (Sarajevo). Nastupili su solisti iz Zagreba: S. Marinković, L. Marinković, Ž. Puškarić i M. Živković. Sarajevski radio i TV su direktno prenosili taj koncert. D.

* * *

MOC (zagrebački Muz. obrazovni centar) izveo je 11. III. 1991. u Koncertnoj dvorani »Lisinski« dvije mise W. A. Mozarta: Missu brevis i Kronungsmesse. Izvodioci su bili: Djevojački zbor i gudački orkestar te Mješoviti zbor i simfonijski orkestar. Na orguljama: M. Pandurić i J. Šumak Picek. Dirigenti: A. Čelar i B. Oreški. D.

* * *

U zagrebačkoj katedrali je Zagrebački kvartet u sastavu: G. Končar, G. Bakrač, A. Živković i J. Stojanović izveo 22. III. 1991. »Sedam posljednjih Kristovih riječi na križu« J. Haydna. D.

* * *

U zagrebačkom HGZ-u je 29. III. 1991. bio koncert na kojem su nastupili Mješoviti pjevački zbor »Ivan Zajc« i Komorni orkestar izvevši skladbe Zajca, Matza, Odaka i Lisinskog te pet moteta od W. A. Mozarta: Adoramus te; Sub tuum praesidium; Ave verum corpus; Tantum ergo i Te Deum. Vokalne solistice su bile: J. Sikirica i K. Beck-Kukavčić. Dirigenti: Z. Sindičić i M. Sivoš. Nastupio je i kvintet hramonikaša (studenti Muz. Akademije) izvevši skladbe Lučića, Dugana i W. A. Mozarta. D.

* * *

Iste večeri (29. III. 1991) izveden je u Koncertnoj dvorani »V. Lisinski« oratorij »Muka po Ivanu« J. S. Bacha. Nastupili su Zagrebačka filharmonija i akademski zbor »I. G. Kovačić« sa solistima, pod vodstvom M. Horvata. Taj dan bio je Vel. Petak, a to je najprikladniji dan za ovu izvedbu. D.

* * *

Na Uskrs, 31. III. 1991., u zagrebačkoj Koncertnoj dvorani »V. Lisinski« bila je koncertna izvedba opere »Parsifal« R. Wagnera. Sudjelovali su: Zagrebački simfoničari HRTVZ, zbor »Svetislav Obretenov« (Bugarska) i zagrebački djevojački zbor »Zvjezdice«. Solisti su bili: tenor H. Matić, baritoni N. Belamarić i J. Lešaja, bas J. Zinovenko i mezzosopran C. Car. Dirigent: M. Belamarić. To je bila prva zagrebačka izvedba »Parsifala« poslije rata (skoro nakon 50 godina). Prenosila ju je televizija. Prije rata i još za rata bila je za uskrsne dane njegova operna (scenska) izvedba u današnjem HNK. D.

* * *

27. travnja 1991. predstavljena je u Zagrebu, u dvorani »Vijenac« na Kaptolu, knjiga pjesama *Adolfa Polegubića* »Korablja«, koju je izdalo naše Društvo. O knjizi su govorili *Božidar Petrač, Toma Podrug* i *Anđelko Novaković*. Voditelj je bio *Nedjeljko Pintarić*, a pjesme je interpretirao *Dubravko Sidor*.

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici bio je 5. IV. 1991. književni petak s temom »Hrvatski dramski modernizam« u povodu izlaska antologije B. Senkera »Hrvatska drama XX. stoljeća«. Govorili su B. Senker, N. Batušić i R. Vlahutin. D.

* * *

Na zagrebačkom Mirogoju (židovski odjel) je 11. IV. 1991. bila komemoracija za židovske žrtve u II. svj. ratu (holokaust), kada je životom stradalo u konc. logorima oko 6 milijuna Židova. Kao datum spomena je uzet datum 11. IV., jer je toga dana počela likvidacija židovskog geta u Varšavi. Uz prigodne govore i molitvu rabina, nastupio je i zagrebački pjevački mješoviti zbor »Lira«. D.

* * *

U zagrebačkoj knjižnici je 12. IV. 1991. bilo predavanje »Croceova estetika« u povodu hrvatskog prijevoda ove znamenite knjige. Govorila je S. Roić (prevodilac) te A. Stamać i Z. Posavac. Benedetto Croce (1866–1952) živio je i umro u Napulju. Prvi prijevod njegovog djela je kod nas izašao između dva rata u Beogradu, naskoro izlazi isti prijevod u Zagrebu samo ijekaviziran. Ovo je sada prvi hrvatski prijevod s originala (naklada zagrebačkog »Globusa«). S Croceovom estetikom su se kod nas prvi upoznali I. Kršnjavi, B. Livadić, a popularizirao ga je A. Haler. D.

* * *

U Zadru je 18, 19. i 20. travnja održan znanstveni skup o jezikoslovcu, prevoditelju i piscu prve hrvatske gramatike *Bartolu Kašiću* u povodu 340. obljetnice njegove smrti. Sudjelovali su akademik *Dalibor Brozović, Vlado Horvat, Elisabeth von Erdmann-Pandžić* (iz Bamberga u Njemačkoj), *Mirko Tomasović, Nikica Kolumbić, Jelka Vince-Pallua* i drugi znanstvenici. Posljednjeg dana otkrio je Kašićevo spomen-poprsje predsjednik Republike Hrvatske dr. *Franjo Tuđman*.

* * *

»Vjesnik« od 26. travnja 1991. u prilogu »Panorama« donosi članak *Anđelka Mijatovića* »Zov hrvatskih mučenika« (o stradanju Zrinskog i Frankopana). Autor spominje da je njegova knjiga »Uskoci i krajišnici«, koja je 1974. izašla u nakladi »Školske knjige« morala biti povučena iz prodaje,

jer je »u bilješci spomenuo rad pokojnog profesora *Petra Grgeca*« i objavio ilustraciju političkog emigranta *Kristijana Krekovića*.

* * *

»Vjesnik« u istom broju donosi prikaz životnog djela našeg suradnika prof. dr. *Krste Spalatina* »Peterojezični rječnik europeizama« iz pera *Valentina Putanca*.

* * *

11. V. 1991. dobila je škola u Višnjici ime *Izidora Poljaka*. Nakon otkrivanja spomen-ploče, između ostalih govorio je na prigodnoj priredbi o Poljakovu pjesništvu i upravitelj HKD-a *Radovan Grgec*.

* * *

Na priredbi pod nazivom »Navik on živi ki zgine pošteno«, koja je u povodu 320. obljetnice smaknuća Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana održana u Vrbovcu (rodnom mjestu Petra Zrinskog) naš suradnik dr. *Josip Buturac* govorio je o golemu prinosu obitelji Zrinski očuvanju samobitnosti Hrvatske.

* * *

»Glas Koncila« donosi prikaz predavanja našeg suradnika *Mirka Petravića* »Suvremeni trenutak zagrebačkih kazališta«, održanog 18. IV. 1991. Autor prikaza: *Krešimir Tičić*.

* * *

»Glas Koncila« od 26. V. 1991. donosi prikaz književne večeri HKD-a na kojoj je predstavljena knjiga *Tomislava Vukovića* »Mozaik izdaje«.

* * *

»Glasnik HDZ« od 12. IV. 1991. donosi prikaz *Stanka Tenšeka* o našim »Obljetnicama hrvatskih velikana«.

* * *

23. II. 1991. bila je u Bochumu književna večer u Hrvatskoj katoličkoj misiji u okviru tribine »Večeri hrvatske poezije«. Nastupio je naš suradnik *Mario Dabo* zajedno s *Vjenceslavom Čižekom*. S pjesnikom Marijem Dabom emitiran je razgovor na Radio-Kölnu 29. III. 1991.

* * *

U »Glasniku«, hrvatskom političkom tjedniku, u broju od 24. svibnja 1991., objavljen je interview što ga je dopredsjednik Hrvatskog sabora *Stjepan Sulimanac* dao novinaru *Vladimiru Farkašu*.

U sklopu toga razgovora gospodin Sulimanac, koji je i ugledni suradnik našega Društva, posebno govori i o svojim literarnim sastavcima koje je objavio u našem godišnjaku »Danici« i časopisu »Marulić«.

* * *

»Glas Koncila« od 2. VI. 1991. donosi prikaz vjeronaučnog priručnika *Josipa Jakšića* »Pravednik živi od vjere«, što ga je izdalo naše društvo. Autor prikaza je *M. Bogoljuba Fotak*.

Promocija ove knjige održana je 6. lipnja 1991. u našem Društvu u sklopu redovitih književnih večeri

* * *

27. svibnja 1991. održana je u Europskom domu u Zagrebu konstituirajuća sjednica Hrvatske paneuropske unije, točnije, hrvatskog ogranka međunarodne Paneuropske unije, organizacije s temeljnim ciljem uspostave Sjedinjenih država Europe na konfederativnom principu, to jest, uz očuvanje subjektiviteta svakog pojedinog pridruženog naroda.

Uvodnu riječ održao je član predsjedništva, inače naš suradnik, *Neven Jurica*. Nazočan je bio i upravitelj našega Društva *Radovan Grgec*, koji je izabran u predsjedništvo.

* * *

Nedavno osnovana nakladna novinska tvrtka »Grgur Ninski« predstavila je javnosti u Kulturno-informativnom centru u Zagrebu 27. svibnja 1991. drugi broj hrvatske književne smotre »Ognjište«, čiji je prvi broj bio dobro primljen i za kraće vrijeme rasprodan.

Ovu promociju vodili su članovi uredništva »Ognjišta«, inače prijatelji i suradnici edicijâ našega Društva, *Zlatko Tomičić, Nikola Bićanić* i *Jakov Ivaštinović*, a nastupili su i članovi uredničkog vijeća, naši stalni suradnici *Mato Marčinko, Joja Ricov, Iva Čuvalo* i *Ferdo Šarić*.

Naglašeno je da hrvatska književna smotra »Ognjište« želi značiti oživljavanje one energije koja je prije dvadeset i dvije godine u totalitarizmu pokrenula »Hrvatski književni list«, ediciju koja je nažalost zbog tadašnjih prilika ubrzo morala prestati izlaziti.

* * *

Uredništvo je dobilo 17. broj osebujnog časopisa »Fontana« kojemu je adresa u Kopru, ali svaki broj uređuje drugi urednik i taj broj izlazi u drugom gradu (broj 17/91 u Izoli!). Ovaj je broj uredio naš suradnik *Ante Bačić Fratrić*. U njemu surađuju Slovenci, Hrvati i Talijani, a svaki se prilog objavljuje na izvornom jeziku. U broju 17. zapazili smo humorističnu jednočinku Ante Bačića Fratrića na blatskom narječju »Tužba«, talijansku dijalektalnu poeziju *Illenije Šavron* i pjesmu »Molba očevima i majkama mržnje« *Zuhre Selimanović*. Vrlo je zanimljiv kratki esej o poslu lektora i redaktora tuđih pjesama iz pera *Vere Pejović*, a izvrsne su arhitektonski inspirirane grafike *Janeza Janežiča*.

* * *

Naš stalni kazališni kritičar *Mirko Petravić* visoko je ocijenio u »Maruliću« broj 5/1990. kreaciju *Mire Furlan* u igrokazu Ivana Sergejeviča Turgenjeva »Mjesec dana na selu«. Na neki je način naslutio da će ta glumica baš za tu kreaciju dobiti uglednu nagradu »Dubravko Dujšin«. To se obistinilo. Mira Furlan dobila je tu nagradu, a ona joj je svečano predana, kao i drugom laureatu, *Žarku Potočnjaku*, 27. svibnja 1991. u okviru prigodne svečanosti u HNK, na koju je slavljenica došla u kostimu Natalije Petrovne, lika iz spomenutog Turgenjevljeva kazališnog komada.

Nakon svečanosti izveden je »Mjesec dana na selu«.

* * *

Nagradu »Dante Alighieri« za 1991. dobio je *Francesco Lopez-Illana* za svoje djelo »Ecclesia unum et plura«.

* * *

P. David Maria Turoldo pobjednik je međunarodnog konkursa za poeziju »Città di Venezia«.

Podatak o pjesmi Josipa Radića-Planinića u »Maruliću« br. 1/91., koja nosi naslov »Tri haikua o trebevićkim vjevericama«, omaškom je izostao iz kazala na kraju broja.

U broju 2/91., na kraju članka Tomislava Heresa »Nepoznata pisma Frana Galovića«, izostala je napomena da se citirana pisma (dva Galovićeva i jedno Žilićevo) nalaze u Zagrebu, u vlasništvu kćerke Ivana Žilića, gđe Zdenke Štambuk.

Četvrti podnaslov redovitoga kazališnog osvrta Mirka Petravića u broju 2/91., na str. 249 ispravno glasi: PERDITIO TUA...

U istom broju, na str. 276, u pretposljednjem je retku prezime dr. Sršana otisnuto pogrešno, pa se ispričavamo dr. Sršanu i autoru vijesti.

U istom broju, na str. 272 treba ispraviti naslov članka o Jugoslaviji u njemačkoj publikaciji Herder Korrespondenz, koji točno glasi: »Konföderierung oder Bürgerkrieg«.

Radovan Grgec: Uz rub (76) 281
***Mato Marčinko:** Pismo hrvatskim svecima u tuđini 286
Književne večeri HKD 287
***Terezija Letinić-Ciglenečki:** Susreti 287
Ante Kadić: »Ispit savjesti« Tina Ujevića 288
***Vladimir Bažant:** Hrvatski križni put: deveta i deseta postaja 294
Mirko Petravić: »Da mi se nanovo roditi, opet bih se povetio kazalištu (Razgovor s Đanijem Šeginom) 295
***Dragutin Horkić:** Moja mandarinka 304
Nikola Bićanić: Kacan 305
***Romana Videka:** Moj Bog 312
Benedikta Zelić-Bučan: Politička pozadina ideoloških sukoba u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji 313
***Enver Čolaković:** Drina-Dalmacija-Šibenik-Dubrovnik-Split-Ilidža-Mostar-Visoko-Travnik-Bjelašnica-Drašnice 333
Rudolf Hrašćanec: Tragom stogodišnjeg katoličkog društvenog nauka . . . 335
***Mladen Hanzlovsky:** Biti bespomoćan 341
***Anita Pavić:** Bjelina – Stavak iz nevere 342
M. Maglica-Perkin: Susret 343
***Arpád Toth – J. Velebit:** Od duše k duši 344
***Tomislav Maretić:** Iz oka lastavice 345
Rajmund Kupareo: Patka priča (3) 346
***Tomislav Dorotić:** Uzeli Vlašići srce moje 350
Jakov Ivaštinović: Heroj od tuđe krvi 351
Joja Ricov: Fonetski polisemantizam 354
***Blago Vrankić:** Plovidba 357
Izbojci 358
Juraj Gracin: Čukin list 359
***Anđelo Begonja:** Iluzionistički triptih 363
***Stanislava Adamić:** Epitaf 364
Josip Antolović: U gradu Albrechta Dürera 365
Miroslav Majnarić: Pogled 371
***Anđelko Zdunić:** Umire stari brijest 373
Frano Prcela: Bl. Augustin Kažotić OP 374
Vladimir Dumbović: Katedralni antikvarijat »Mesarić« u Zagrebu 380
***Ivica Jembrih:** Jesen 382
Vječna Bednja 383
***Milan Radić:** Pred spomenikom Stjepana Radića 384
***Pavao Despot:** Jeka 385
Nove publikacije 386

Mišljenja i reagiranja

S. M.: Jedno važno svjedočanstvo o blagopokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu 387
Svevlad Slamnig: Humanistički šarm jednog »esejističkog« leksikona . . . 388

Mozaik

Mirko Petravić: Nove predstave 391
1. »Oblomov« I. A. Gončarova na pozornici Dramskog kazališta »Gavella« 391
2. Brešan vjeran – Brešanu 392
3. Uzaludan trud 392
4. »Da je svršeno čim je izvršeno – bilo bi brzo dovršeno, ali...« 393
Gjuro Krasnov: Etnos i mistika na medaljama Ivice Antolčića 394

Izložbe

Juraj Baldani: 101 ilustracija Ivice Antolčića 396
Svevlad Slamnig: 26. zagrebački salon 397

Knjige

Tomislav Heres: Hrvatska povijest od Irana do Jadrana 398
1. Mirko Vidović, Hrvatski iranski korijeni 398
2. Alemko Gluhak, Porijeklo imena Hrvat 399
3. Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života 399
4. Hrvatske kraljevinske konferencije 402
Tomo Vereš: Prirodoznanstvena riznica hrvatskoga srednjovjekovlja 403
Ivo Slaviček: Korisno za tijelo, ali i dušu 405
Ivo Slaviček: Novo na stari način 405
Mislav Pelinar: Samo jedna domovina 406
Ivan Alilović: Nedavno obnovljeni »Napredak« izdao svoj kalendar 407
Grga Rupčić: »Sofa« uz »Ognjište« 409
Ivan Sović: Vodič kroz duhovni i povijesni život Petrinje 412
T. M.: Časopis Matice hrvatske u Sisku 415
T. M.: Posljednji broj »Hrvatske revije« u inozemstvu 415
Ferdo Šarić: Tjeskobna strast tragača znaka 416
Ferdo Šarić: Zakorak subjekta k sveopasnom »Ja« 418
Svevlad Slamnig: Kad djeca i roditelji zamijene uloge 420

Vijesti

Iz domovine i svijeta 423

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.